

Σπουδαστήριο Φιλοσοφίας του Αθλητισμού
Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

Πρακτικά του Β΄ Φιλοσοφικού Συμποσίου
(Αθήνα, 16 Μαΐου 2014)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κωνσταντίνα Ι. Γογγάκη - Ιωάννης Γ. Καλογεράκος

Ε Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ
ΠΑΠΑΗΛΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ 2014

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

Σπουδαστήριο Φιλοσοφίας του Αθλητισμού
Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

Πρακτικά του Β΄ Φιλοσοφικού Συμποσίου
(Αθήνα, 16 Μαΐου 2014)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κωνσταντίνα Ι. Γογγάκη – Ιωάννης Γ. Καλογεράκος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΗΛΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ 2014

© Copyright 2014
Κωνσταντίνα Ι. Γογγάκη και Ιωάννης Γ. Καλογεράκος

ISBN 978-960-99482-9-6

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	9
---------------	---

Εισαγωγικά

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ι. ΓΟΓΓΑΚΗ Η σχέση της φιλοσοφίας και του αθλητισμού από την αρχαιότητα έως τον σύγχρονο κόσμο.....	13
---	----

Προσφωνήσεις

ΜΑΡΙΑ-ΖΩΗ ΦΟΥΝΤΟΠΟΥΛΟΥ.....	21
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ.....	24
ΕΥΗ ΜΩΡΑΪΤΙΔΟΥ.....	28
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ.....	30
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ.....	32
ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΑΒΑΛΙΑΣ.....	37
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ.....	39

Εισηγήσεις

ΣΤΡΑΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΗΣ

Το διαπολιτισμικό στοιχείο των Ολυμπιακών Αγώνων..... 43

ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΑΝΟΣ

Ὁ Σωκράτης ὡς καλὸς παίκτης κατ' Ἐπίκτητον
καὶ ὁ σύγχρονος συμπαίκτης του..... 53

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ

Τὸ καλὸν δεῖ πρωταγωνιστεῖν:
Γυμναστική και αθλητισμός στον Αριστοτέλη..... 63

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΦΟΥΡΝΑΡΟΣ

Η *sancta realitas* (αγία πραγματικότητα) του σώματος;
Ή: Η πολιτική φιλοσοφία του σώματος..... 97

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ι. ΓΟΓΤΑΚΗ

Το ὄραμα του υπερανθρώπου και το μετανθρώπινο μέλλον:
Σχεδιάσματα, επιτεύγματα, ουτοπίες..... 113

Επιλεγόμενα

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ι. ΓΟΓΤΑΚΗ – ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ

Από την αρχαία συμμετρία στη σύγχρονη αμετρία:
Αρχές της φιλοσοφίας και αρχές του αθλητισμού –
Στον άξονα των πορισμάτων του Συμποσίου..... 133

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το Β' Φιλοσοφικό Συμπόσιο με θέμα «Φιλοσοφία και αθλητισμός» διοργανώθηκε από το Σπουδαστήριο Φιλοσοφίας του Αθλητισμού της Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και πραγματοποιήθηκε την 16η Μαΐου 2014 στο Παλαιό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Θόλου 5, Πλάκα).

Την πρωτοβουλία και την ευθύνη της διοργάνωσης του Συμποσίου είχε η Κωνσταντίνα Γογγάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια Φιλοσοφίας του Αθλητισμού, Διευθύντρια του Σπουδαστηρίου Φιλοσοφίας του Αθλητισμού της Σ.Ε.Φ.Α.Α. του Ε.Κ.Π.Α. Στην Επιστημονική Επιτροπή του Συμποσίου συμμετείχαν η Κωνσταντίνα Γογγάκη ως πρόεδρος της Επιτροπής, ο Γεώργιος Φαράντος, Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Τ.Ε.Φ.Α.Α. του Ε.Κ.Π.Α., ο Ανδρέας Μάνος, Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Τμήμα Φιλολογίας του Δ.Π.Θ., ο Ιωάννης Γ. Καλογεράκος, Επίκουρος Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Τμήμα Φ.Π.Ψ. του Ε.Κ.Π.Α., και ο Σωτήριος Φουρνάρος, Λέκτωρ Φιλοσοφίας στο Τμήμα Φ.Π.Ψ. του Ε.Κ.Π.Α. Τη γραμματειακή υποστήριξη του Συμποσίου ανέλαβαν οι Ελισάβετ Στραβάκου, Μεταπτυχιακό Δίπλωμα στη Φιλοσοφία του Αθλητισμού του Τ.Ε.Φ.Α.Α. του

Ε.Κ.Π.Α. και ο Εμμανουήλ Δημητρίου, Πτυχιούχος της Σ.Ε.Φ.Α.Α. του Ε.Κ.Π.Α.

Η έκδοση του Πρακτικών του Συμποσίου χρηματοδοτήθηκε από τη Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Ε.Κ.Π.Α., προς την οποία οι επιμελητές της έκδοσης εκφράζουν τις ευχαριστίες τους.

Δεκέμβριος 2014

Κωνσταντίνα Ι. Γογγάκη – Ιωάννης Γ. Καλογεράκος

Εισαγωγικά

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ι. ΓΟΓΓΑΚΗ

Η σχέση της φιλοσοφίας και του αθλητισμού από την αρχαιότητα έως τον σύγχρονο κόσμο

Καλωσορίζω τους εισηγητές, τους εκπροσώπους των φορέων, τους συνέδρους και όλους εσάς για την αποδοχή της πρόσκλησής μου και για την παρουσία σας με την οποία με τιμάτε σήμερα. Έχω την πεποίθηση ότι η εξαιρετική ποιότητα των εισηγητών του Συμποσίου θα σας ανταμείψει για την επιλογή σας να είστε μαζί μας στον πνευματικό αυτό χώρο του Παλαιού Πανεπιστημίου Αθηνών. Το θέμα του Συμποσίου είναι «Φιλοσοφία και Αθλητισμός». Η ανάπτυξη του θέματος αυτού θα απαιτούσε τη διοργάνωση πολλών Ημερίδων ή Συνεδρίων. Στο πλαίσιο του περιορισμένου χρόνου του Συμποσίου μας θεωρώ ότι θα εκτιμηθεί η ποιότητα των εισηγήσεων, μέσα από τις οποίες θα διατυπωθούν ορισμένοι αξιολογικοί και ηθικοί άξονες του ζητήματος και θα αναπτυχθεί ένας προβληματισμός.

Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός αποτελεί έναν παγκόσμιο θησαυρό ιστορικής μνήμης που έχει σφραγίσει και εξακολουθεί να σφραγίζει την πνευματική δημιουργία όχι μόνο του ελληνικού, αλλά και του δυτικού πολιτισμού. Το βάθος στο οποίο βασίζεται για την ανάδειξή του ως διαχρονικής

αξίας είναι το μέτρο, η αξία της μεσότητας όπως θα έλεγε ο Αριστοτέλης, ενώ και ο χαρακτήρας του κλασικού πολιτισμού είναι ανθρωποκεντρικός. Την πνευματική εκείνη ατμόσφαιρα διανθίζουν η φιλοσοφία, η επιστήμη και η τέχνη, οι οποίες αποτελούν παιδευτικά μέσα. Εντός αυτής της φυσικής, ιδεολογικής και κοινωνικής ατμόσφαιρας αναπτύσσεται και ο αθλητικός αγώνας, και ειδικά εκείνος που έχει πανελλήνιο χαρακτήρα. Φιλοσοφικά, η ιδεολογία που καλλιεργείται στους πανελλήνιους αθλητικούς αγώνες δεν αποτελεί παρά την αντανάκλαση του βαθύτερου υπόβαθρου με το οποίο ταυτίζεται ο κλασικός πολιτισμός: της συνύπαρξης, και μάλιστα της ισορροπημένης συνύπαρξης, των αντιθέτων.

Στην αρχαία Ελλάδα οι διανοούμενοι επιδεικνύουν μεγάλο ενδιαφέρον για το ανθρωπινό σώμα, τη φυσική δραστηριότητα και το αθλητικό γεγονός, κάνοντας γνωστές κυρίως τις θετικές αλλά και ενίοτε τις αρνητικές τάσεις του αρχαίου ελληνικού αθλητισμού. Τα «άθλα», ο «αγών», η «γυμναστική» και ο «αθλητής» είναι ζητήματα που απασχολούν πλήθος συγγραφέων, μυθογράφων και φιλοσόφων όλης της αρχαιότητας. Οι μαρτυρίες και οι απόψεις τους για τη φύση και την ουσία του αθλητισμού αποτελούν μια απόχρωση της γενικότερης φιλοσοφικής θεώρησης που έχει ο κάθε στοχαστής για τη ζωή. Αρετή ή αγαθό είναι μια ικανότητα ή μια ηθική ιδιότητα, η οποία λαμβάνει διαφορετική χροιά σε κάθε φιλόσοφο, ανάλογα με τα συμφραζόμενα του λόγου του και βεβαίως με την αξιολογία της εποχής του.

Η αγάπη των Ελλήνων για τη φιλοσοφία, τη μουσική, το δράμα και κάθε είδους τέχνη είναι επομένως άρρηκτα συνδεδεμένη με το ενδιαφέρον τους για την αγωνιστική ικανότητα

και δράση, όπως φαίνεται ήδη στα ομηρικά έπη. Η σημασία της αθλητικής νίκης διαφυλάσσεται ως εμάς μέσα από μεγάλες δημιουργικές στιγμές του λόγου και της τέχνης, αλλά και από έναν μεγάλο αριθμό φιλοσόφων, ποιητών και μυθογράφων. Το *νικᾶν* συνδέεται με το *ἀριστεύειν*, επειδή νικητής είναι ο άριστος, ο ικανότερος, ο γενναιότερος, εξού και «αριστεία» τα κατορθώματα του ήρωα, κάθε μεγάλη και ηρωική πράξη. Ο νικητής *ὠλβίζετο*, σύμφωνα με τον Σοφοκλή, ή, κατά τον Πίνδαρο, θεωρείται *μάκαρ, ὄλβιος και εὐδαίμων* –επίθετα που έχουν θρησκευτικό περιεχόμενο και ταυτίζουν τη νίκη με την ευτυχία.

Η έννοια του «αγώνα» είναι συνυφασμένη με τη ζωή των Ελλήνων σε όλες τις πτυχές της ιστορίας τους. Ειδικότερα ο αθλητικός αγώνας αποτελεί κατά τον Πίνδαρο γενεαλογικό και αστικό επίτευγμα, το οποίο προσδίδει τιμή στο γένος και την πατρίδα του αντίστοιχα, ενώ και ο ίδιος ο αθλητής θεωρείται ευτυχής, αφού λόγω της έμφυτης φύσης του απολαμβάνει της εύνοιας του θεού. Η αίσθηση της αξίας του *εὖ ἀσκεῖσθαι* είναι καθολικό βίωμα των Ελλήνων, που κατά την κλασική περίοδο της ελληνικής αρχαιότητας φτάνει στο απόγειό της. Την περίοδο αυτή είναι ισχυρή η οντολογική σχέση μεταξύ ψυχής και σώματος. Το κάλλος, το ωραίο, το ιδεώδες, ο άθλος, το κλέος, η ηθική του αγώνα και του αθλητή ως προτύπου, η αισθητική και η αξιολογία τους είναι έννοιες φιλοσοφικές, έννοιες που ανήκουν στη σφαίρα και στη δικαιοδοσία της φιλοσοφίας.

Το ενδιαφέρον για τη σωματική υπόσταση του ανθρώπου, ως σημαντικού μέρους της διττής ανθρώπινης υπόστασης, δεν έπαψε ποτέ να απασχολεί τους διανοητές και τις κοινωνίες,

μιας και ο αθλητισμός αντιμετωπίστηκε ως τμήμα της εκάστοτε κοινωνικής ζωής. Έχει εξάλλου σημασία ότι η αθλητική δραστηριότητα αντικατοπτρίζει το εκάστοτε αξιακό σύστημα της κοινωνίας, καθώς η στάση προς το φυσικό σώμα, είτε πρόκειται για στάση σεβασμού είτε για στάση απαξίωσης, έχει γνωρίσματα φιλοσοφικά και ιδεολογικά. Οι μεταβιομηχανικές ιδίως κοινωνίες, έως και τις μέρες μας, χαρακτηρίζονται από τον βιομηχανοποιημένο τρόπο ζωής και τον εκμηχανισμένο τρόπο παραγωγής, απόρροια ενός εκμηχανισμένου πολιτισμού. Επικρατεί ο οικονομικός υλισμός, ο ωφελιμισμός και η απολυτοποίηση του κέρδους, κατ' επέκταση και η απολυτοποίηση οτιδήποτε υλιστικού, στο οποίο και εντάσσεται το φυσικό ανθρώπινο σώμα.

Η ουτοπία της ανθρώπινης τελειότητας οδηγεί στην κατασκευή ενός νέου, μετανιτσειϊκού, υπερανθρώπου, με εστίαση κυρίως στην τελειοποίηση του ανθρώπινου σώματος, το οποίο στην πραγματικότητα καθίσταται θύμα αυτής της ισοπεδωτικής και υπολανθάνουσας λογικής. Οι νέες βιοτεχνολογίες που εφαρμόζονται επάνω στο ανθρώπινο σώμα, ειδικά για την απόκτηση υπερανθρώπινων επιδόσεων, έχουν πολύ σοβαρές επιπτώσεις στη ζωή του ανθρώπου. Τα ηθικά ερωτήματα επομένως γύρω από τις συνέπειες αυτές αφορούν τόσο στο παρόν όσο και στο αναπόδραστο υπαρξιακό μέλλον του ανθρώπου. Ποια είναι όμως η ουσία του αθλητισμού και ποια η ανθρωπολογική του έννοια, βάσει των οποίων μπορεί να προσδιοριστεί ένα όριο ασφαλείας, το οποίο θα προφυλάσσει το αθλητικό και γενικότερα το ανθρώπινο σώμα από την υπερέκθεση και την υπερκατανάλωση; Από τις γονιδιακές θεραπείες της ενισχυτικής έως και τη γενετική τροποποίηση

και τη γενετική βελτίωση στο χώρο της άθλησης –όπου τέτοιες θεραπείες, παρεμβάσεις και πειράματα γίνονται με σκοπό την επίδοση, παρότι ο αθλητισμός συνιστά ένα παιχνίδι και όχι μια κερδοφόρα επιχείρηση– αυξάνεται το εύρος των ηθικών προβληματισμών.

Σύμφωνα με τα παραπάνω προβάλλει η ανάγκη της «φιλοσοφικής ανθρωπολογίας», δηλαδή της σύλληψης της σύστασης και της ουσίας του ανθρώπου, αλλά και της πολιτικής φιλοσοφίας του σώματος. Κατ' επέκταση είναι αναγκαία η αποσαφήνιση της σχέσης της φιλοσοφίας με τη σωματικότητα του αθλητισμού, η οποία υπόκειται στη διασαφήνιση μιας σύγχρονης φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, από την οποία εκκινεί. Με αφετηρία τον κλασικό τρόπο σκέψης, αντλώντας από το παραδοσιακό οπλοστάσιο, αλλά και με την επισήμανση των προθέσεων του μεταουμανισμού ή μετανθρωπισμού, εκείνο το οποίο επιδιώκεται είναι να τεθεί ο αθλητισμός πάνω σε υγιείς βάσεις, οδηγώντας την ιστορία του στην αφετηρία της.

Επιθυμώ να ευχαριστήσω τους εισηγητές σήμερα έναν-έναν ξεχωριστά, καθώς καθένας εξ αυτών αποτελεί και μια σημαντική κατά τη γνώμη μου προσωπικότητα, τον κ. Σπράτη Στρατήγη, τον κ. Ανδρέα Μάνο, τον κ. Γιάννη Καλογεράκο, τον κ. Σωτήρη Φουρνάρο. Επίσης ευχαριστώ για την εκλεκτή τους παρουσία την κ. Μαρία-Ζωή Φουντοπούλου, Πρόεδρο του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, την κ. Κατερίνα Παναγοπούλου, Πρόεδρο του Πανελληνίου Αθλητικού Σωματείου Γυναικών «Καλλιπάτειρα» και Πρέσβυρα της Ελλάδος στο Συμβούλιο της Ευρώπης για τον Αθλητισμό, την

Ανοχή και το Ευ Αγωνίζεσθαι, και την Ολυμπιονίκη κ. Εύη Μωραϊτίδου, Εκπρόσωπο του Συλλόγου Ελλήνων Ολυμπιονικών. Εξάλλου, ευχαριστώ την κ. Χριστίνα Αργυροπούλου, Επίτιμη Σύμβουλο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, τον κ. Λεωνίδα Μπαρτζελιώτη, Πρόεδρο του Ολυμπιακού Κέντρου Φιλοσοφίας και Παιδείας, τον κ. Γιάννη Γαβαλιά, Γραμματέα της Ελληνικής Κοινότητας της Δανίας, και τον κ. Γεώργιο Στυλιανό, Συλλέκτη σπάνιων Ολυμπιακών και Αθλητικών ενθυμημάτων.

Σας ευχαριστώ όλους.

Προσφωνήσεις

ΜΑΡΙΑ-ΖΩΗ ΦΟΥΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παιδαγωγικής
Πρόεδρος του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Αγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι,
Αξιότιμη Κυρία Παναγοπούλου,
Αξιότιμε Κύριε Στρατήγη,
Κυρίες και Κύριοι,

Θα ήθελα να σας καλωσορίσω σε ένα χώρο οικείο, ζεστό και ιδιαίτερα πνευματικό, όπως είναι το Μουσείο Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου και φιλοξενείται το σημερινό Συμπόσιο. Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω θερμά την Επιστημονική και την Οργανωτική Επιτροπή της σημερινής συνάντησης, τη συνάδελφο κυρία Γογγάκη ιδιαίτερα, αλλά και τους συναδέλφους κκ. Καλογεράκο, Μάνο, Φουρνάρο, για την πρόσκληση που μου απηύθυναν να προλογίσω τις εργασίες που θα ακολουθήσουν.

Το σημερινό Συμπόσιο αποτελεί παράδειγμα συνάντησης διαφορετικών επιστημονικών πεδίων σε έναν διάλογο ανταλλαγής και σύζευξης απόψεων, σύμφωνα με τη θεωρητική πλαισίωση της διεπιστημονικότητας. Η φιλοσοφική ταυτότητα και φυσιγνωμία του αθλητισμού είναι κυρίως φιλοσοφία της αγωγής. Σ' αυτό το πλαίσιο αναδεικνύεται και καλλιεργείται η εσωτερική ολοκλήρωση του ανθρώπου, ο οποίος επιδιώκει να διακριθεί αντιμετωπίζοντας κυρίως τον εαυτό του με

εργαλεία, όπως η υψηλοφροσύνη του πνεύματος και η ισχυρή βούληση. Οι παιδαγωγικοί σκοποί της φιλοσοφίας του αθλητισμού ή της αθλητικής φιλοσοφίας συμπληρώνονται από ηθικές αρχές, όπως ο καλός και καθαρός χαρακτήρας του ανθρώπου που αγωνίζεται, η τιμιότητα και η ειλικρίνεια, η προσπάθεια για διάκριση, που πηγάζει από υγιή κίνητρα και αποτελεί, σε μια ευρύτερη θεώρηση, τρόπο και στάση ζωής πέρα και μετά την αθλητική συμμετοχή. Στις ηθικές, φιλοσοφικές αξίες του αθλητισμού πρέπει να προσθέσουμε την αποφυγή χρήσης βίας, το σεβασμό στον αντίπαλο και την αναγνώριση ακόμα και της υπεροχής του, οπωσδήποτε, όμως, της αξίας του, την απάλειψη κάθε μορφής διάκρισης, τη δημιουργική αλληλόδραση, όπως σκιαγραφείται μέσω της ευγενούς άμιλλας.

Κυρίες και Κύριοι,

Ως Πρόεδρος του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών αισθάνομαι ιδιαίτερη χαρά για την οργάνωση και διενέργεια του σημερινού Συμποσίου για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος είναι ότι η διαθεματική φυσιογνωμία του Συμποσίου αυτού συνάδει με το χαρακτήρα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, το οποίο φέτος συμπληρώνει τριάντα χρόνια παρουσίας στον επιστημονικό χώρο. Ο δεύτερος είναι ότι το Συμπόσιο γίνεται υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου Αθηνών, το οποίο πάντα υποστηρίζει τέτοιες ενέργειες και πρωτοβουλίες σε μια δύσκολη εποχή για την ελληνική κοινωνία μαρτυρώντας ότι όλοι όσοι το υπηρετούμε και θέλουμε και μπορούμε και πρέπει να συμβάλουμε

στην πνευματική, ηθική, κοινωνική, συναισθηματική και λιγότερο οικονομική ανάκαμψη της χώρας μας.

Εύχομαι καλή επιτυχία στις εργασίες του Συμποσίου!

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ

Πρόεδρος του Πανελληνίου Αθλητικού Σωματείου
Γυναικών (ΠΑΣΓ) «Καλλιπάτειρα»
Πρέσβυς της Ελλάδος στο Συμβούλιο της Ευρώπης
για τον Αθλητισμό, την Ανοχή και το Ευ Αγωνίζεσθαι

Κυρίες και Κύριοι,

Κατά την διάρκεια της μακρόχρονης συμμετοχής μου στην προσπάθεια της ανάδειξης των Ολυμπιακών Αξιών, έχω προσκληθεί και έχω μιλήσει σε δεκάδες εξαιρετικών συμποσίων, συνεδρίων και εκδηλώσεων. Δεν σας κρύβω, όμως, ότι η πρόσκληση που μου απευθύνετε, να παραστώ και να χαιρετίσω το σημερινό συμπόσιο, αποτέλεσε για μένα μια ιδιαίτερα θετική πρόκληση. Το σημερινό θέμα είναι ελκυστικό, καθώς συνδυάζει την φιλοσοφία, που αποτέλεσε και αποτελεί το κορυφαίο πνευματικό πεδίο που γέννησε η Ελλάδα και θεμελίωσε τον σύγχρονο πολιτισμό και τις επιστήμες, με τον αθλητισμό. Ο αθλητισμός αποτέλεσε το πεδίο γέννησης των Ολυμπιακών Αγώνων και, κατ' επέκταση, της Παιδείας μας και των Αξιών πάνω στις οποίες στηρίχθηκε το Ελληνικό θαύμα της αρχαιότητας και μαζί του η ίδια η Δημοκρατία.

Πιστεύω πως το ζήτημα που πραγματεύεστε σήμερα αποτελεί αίτημα των καιρών. Η οικονομική, ηθική, πνευματική, κοινωνική και αξιακή κρίση, που σαρώνει τον σύγχρονο κόσμο, παράγει συναρπαστικές προκλήσεις και πολλά αναπάντητα, μέχρι σήμερα, ερωτήματα. Θα επιχειρήσω, χωρίς να

καταχραστώ τον χρόνο που ευγενώς μου παραχωρήσατε για τον χαιρετισμό αυτό, να ερμηνεύσω, από την δική μου σκοπιά, τη σύζευξη φιλοσοφίας και αθλητισμού, ώστε να συμβάλω στον διάλογο που θα αναπτυχθεί.

Κυρίες και Κύριοι,

Κατά τη γνώμη μου, τόσο η φιλοσοφία όσο και ο αθλητισμός έχουν κοινή καταγωγική αναφορά. Και δεν ομιλώ, βεβαίως, περί της αυτονόητης γεωγραφικής αναφοράς. Ομιλώ για το Ολυμπιακό πλαίσιο αναφοράς. Αν ανατρέξουμε στο χρόνο, θα δούμε ότι πριν από την θέσμιση των Ολυμπιακών Αγώνων υπήρξε μυθολογία, υπήρξαν αφηγήσεις, υπήρξαν βασικές, έως και απλοϊκές, κυβερνομορφές, βασισμένες στην επιβολή και την υπακοή, αλλά δεν υπήρξαν οι έννοιες του δημόσιου διαλόγου και της ελεύθερης έκφρασης. Τα βασικά συστατικά, δηλαδή, της φιλοσοφίας.

Παράλληλα, με ασφάλεια μπορούμε να πούμε ότι και η έννοια του αθλητισμού περιοριζόταν σε ορισμένα αγωνίσματα, με κοινούς αποδεκτούς κανόνες, χωρίς κανονιστικό πλαίσιο αποδεκτό σε υπερτοπικό επίπεδο. Υπήρχαν, επομένως, κάποιες μορφές αγώνων, χωρίς, όμως, συγκεκριμένο αξιακό πλαίσιο. Άρα, επρόκειτο για μια «πρωτόλεια» ανθρώπινη δραστηριότητα. Σε κάθε περίπτωση, ο αθλητισμός δεν αποτελούσε συνεκτικό ιστό κοινωνικής, πολιτιστικής και παιδευτικής ανάπτυξης. Υπό αυτή την ανάγνωση, επομένως, είναι σαφές ότι η εισαγωγή κανόνων, που δημιούργησαν περιβάλλον ανάπτυξης δεσμών μεταξύ των κοινωνιών, μέσω κοινών παραδοχών σε κανονιστικό, θρησκευτικό, αθλητικό, αξιακό και εν

τέλει σε φιλοσοφικό επίπεδο, ταυτίζεται χρονικά με την έναρξη της τέλεσης των Ολυμπιακών Αγώνων.

Οδηγούμαστε, επαγωγικά, επομένως στο συμπέρασμα ότι η θεμελιακή Ολυμπιακή Αξία του «Ευ Αγωνίζεσθαι», την οποία πρεσβεύω και υπηρετώ στο Συμβούλιο της Ευρώπης, αλλά και ως Πρόεδρος του Πανελληνίου Αθλητικού Σωματίου Γυναικών «Καλλιπάτειρα», είναι η γενεσιουργός αιτία και της φιλοσοφίας και του αθλητισμού, με τη μορφή που τα πραγματευόμαστε σήμερα. Θα υπήρχε φιλοσοφική ευρυχωρία στις προ-δημοκρατικές κοινωνίες χωρίς την αύρα του «Ευ Αγωνίζεσθαι»; Δεν νομίζω. Θα υπήρχε Δημοκρατία, αν δεν είχε προετοιμαστεί το έδαφος, μέσα από τη δημιουργία μη πολεμικών ηρώων, που ελατρεύοντο και γίνοντο πρότυπα για την μεγάλη μάζα των ανθρώπων; Θα υπήρχε Εθνική Ελληνική Συνείδηση χωρίς την Εκεχειρία; Θα υπήρχε η παραδοχή της διάκρισης, ως εναλλακτική της επικράτησης, σε επίπεδο θεσμικού σεβασμού; Μάλλον, όχι!

Κυρίες και Κύριοι,

Ο ασύννορος κόσμος μάς φέρνει εμπρός στο αμείλικτο φιλοσοφικό ερώτημα: «Οπισθοχωρούμε ή προχωρούμε, αφήφώντας τις νομοτέλειες της Ολυμπιακής μας παράδοσης»; Θεωρώ ότι είναι εφικτό να επιχειρήσουμε να ανακτήσουμε, μέσα από τον στοχασμό και την δράση, τον Ολυμπιακό άνθρωπο. Τον πολίτη που διαπαιδαγωγείται μέσα από τις Αξίες του Αθλητισμού και δεν χειραγωγείται από πλάνες δήθεν φιλοσοφικές προσεγγίσεις, οι οποίες κατατείνουν στον υποβιβασμό της υψηλής φύσης του Πολίτη.

Είναι επιτακτική η ανάγκη να γεννηθεί, με πρωτοπόρους τους πνευματικούς ηγέτες και με πρότυπα τους αθλητές που διαπρέπουν στα στάδια και στον στίβο της καθημερινότητας, μια νέα αποδεκτή φιλοσοφία: «Ο φιλοσοφικός αθλητισμός». Η φιλοσοφία του εφικτού και του δραστήριου, η οποία με αθλητικό πείσμα θα εκδιώξει την οκνηρία και την απάθεια της πνευματικής ηγεσίας και με ευρηματικότητα θα επανεισαγάγει τον αθλητικό τρόπο ζωής στην στείρα καθημερινότητά μας. Και, φυσικά, δεν αναφέρομαι σε αυτά καθ' αυτά τα αθλήματα. Αναφέρομαι πρωτίστως σε σπανίζουσες αρχές και στάσεις ζωής, όπως:

- η πειθαρχία
- ο σεβασμός
- η επιμονή
- η υπομονή
- η ευγενής άμιλλα

και σε τόσα άλλα σπουδαία χαρακτηριστικά, που αποτελούν το υπόβαθρο ενός αθλητή του στίβου και της ζωής. Τότε, θα ξαναπατήσουμε «την κορυφή».

Εύχομαι μέσα από την καρδιά μου να ξεκινήσει σήμερα, από τους διαλόγους σας, η πορεία προς αυτή την κορυφή, στην οποία κρύβεται και η λύση για την υπέρβαση των σημερινών αδιεξόδων.

Σας ευχαριστώ.

ΕΥΗ ΜΩΡΑΪΤΙΔΟΥ

Ολυμπιονίκης, Εκπρόσωπος του Συλλόγου Ελλήνων Ολυμπιονικών

Αγαπητή Κυρία Γογγάκη,
Κυρίες και Κύριοι,
Καλησπέρα σε όλους.

Εκ μέρους του Συλλόγου Ελλήνων Ολυμπιονικών παρευρίσκομαι σήμερα στο 2^ο Φιλοσοφικό Συμπόσιο με θέμα «Φιλοσοφία και Αθλητισμός». Θα ήθελα να εκφράσω τη χαρά και τα συγχαρητήριά μου προς την Επίκουρη Καθηγήτρια κα Κωνσταντίνα Γογγάκη για την πρωτοβουλία της να διοργανώσει το Σπουδαστήριο Φιλοσοφίας του Αθλητισμού της ΣΕΦΑΑ του Πανεπιστημίου Αθηνών ένα τόσο ενδιαφέρον, όπως κρίνει κανείς από το θέμα και τις εισηγήσεις του, Συμπόσιο.

Ο αθλητισμός είχε πάντοτε, από την εμφάνισή του, ένα ιδεολογικό περιεχόμενο. Απαιτούσε από τον Ολυμπιονίκη μια στάση σεμνή, έντιμη και ηθική. Οι αγώνες έπρεπε πάντα να διεξάγονται μέσα σε ένα ευπρεπές περιβάλλον, ένα περιβάλλον πολιτισμού, αλληλοσεβασμού και αμοιβαίας αναγνώρισης. Η καλλιέργεια των σχέσεων του αθλητή με τον συναγωνιστή, ο σεβασμός στην προσωπικότητα και στην αξία του άλλου, η παρουσίαση και η ανταλλαγή των διαφορετικών πολιτιστικών χαρακτηριστικών απαιτούν μια εξοικείωση του αθλητή με τον συνάνθρωπό του.

Η ανθρώπινη αδυναμία όμως έχει συχνά εισχωρήσει σε αυτές τις αξίες και τις έχει υποβαθμίσει ή μειώσει. Εκτός

αυτού, ο αθλητής δεν μένει ανεπηρέαστος από τις όποιες κοινωνικές επιρροές δέχεται. Αν υπάρχουν ευθύνες για τα προβλήματα του αθλητισμού σήμερα, θα πρέπει όλοι μαζί, όλοι οι φορείς, όλοι μας, να αναλάβουμε την ευθύνη και να προστατεύσουμε το μήνυμα των αγώνων. Ο ολυμπιακός θεσμός αξίζει να προστατευθεί από τις αρνητικές επιλογές, οι οποίες πιθανόν θέτουν σε κίνδυνο το αληθινό νόημά του. Προς αυτήν την κατεύθυνση πιστεύω ότι θα συμβάλει σημαντικά και ο προβληματισμός που θα αναπτυχθεί σήμερα.

Εύχομαι κάθε επιτυχία στο Συνέδριό σας!

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Δρ. Φιλ., Επίτιμη Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου,

Συγγραφέας

Αγαπητή Κυρία Γογγάκη,

Κυρίες και Κύριοι,

Στο Συμπόσιό σας με τον εύστοχο τίτλο «Φιλοσοφία και Αθλητισμός» εύχομαι από καρδιάς καλή επιτυχία, που από τη θεματολογία και τους εκλεκτούς ομιλητές είναι δεδομένη. Θα ήθελα να συγχαρώ την κα Κωνσταντίνα Γογγάκη για τη διοργάνωση και όλους τους ομιλητές που θα αναδείξουν σημαντικούς άξονες σύγκλισης της Φιλοσοφίας και του Αθλητισμού. Ως φιλόλογος θα ήθελα να υπενθυμίσω ότι η φιλοσοφία, που θέτει ερωτήματα για τη ζωή και τον θάνατο, για τον τρόπο ζωής ως πρακτική και ηθική φιλοσοφία, έχει άμεση σχέση με τον αθλητισμό ως άσκηση του σώματος και του πνεύματος.

Οι ρίζες του αθλητισμού ως γνωστό ενυπάρχουν στο πρώτο ευρωπαϊκό λογοτεχνικό κείμενο, στα *Ομηρικά Έπη*, και μάλιστα στην *Ιλιάδα*, ραψ. Ψ, στα «ἄθλα ἐπὶ Πατρόκλῳ». Ο Αχιλλέας για να τιμήσει τον νεκρό φίλο του οργάνωσε τους αγώνες –οι αγώνες συνδέονται άμεσα με τη ζωή και τις αξίες της–, όλοι ενωμένοι οι ήρωες είναι εκεί, άλλοι αγωνιζόμενοι και άλλοι ως θεατές. Η συμφιλίωση είναι απόλυτη, ακόμα και ανάμεσα στον Αχιλλέα και στον Αγαμέμνονα. Οι νικητές τιμώνται με δώρα από τον Αχιλλέα ως ευγενική κατάθεση στη

μνήμη του νεκρού. Σημειωτικά όμως οι αγώνες αυτοί παρουσιάζουν όλους του Έλληνες ενωμένους, έτοιμους για την τελική επίτευξη του σκοπού τους, την άλωση της Τροίας. Σε ένα πολεμικό έπος ενυπάρχουν αξίες ανθρωπιστικές και διαχρονικές. Τόσο αυτοί οι αγώνες για να τιμηθεί ο νεκρός Πάτροκλος, ο φίλος του Αχιλλέα, όσο και το αγώνισμα του τόξου του Οδυσσέα, για να ξανακερδίσει τη σύζυγό του Πηνελόπη από τους μνηστήρες και την ιδιοκτησία του, στην *Όδύσσεια*, αναδεικνύουν τον ευγενή στόχο των αγώνων. Αργότερα θεσπίστηκαν οι Πανελλήνιοι Αγώνες, που κατά τη διάρκειά τους σταματούσε κάθε εχθροπραξία, ενώ οι νικητές είχαν ξεχωριστή θέση στην κοινωνία.

Ας ευχηθούμε και οι σύγχρονοι αγώνες να ανακτήσουν το ανθρώπινο πρόσωπό τους ως φιλοσοφία και στάση ζωής, να γίνουν αφορμή όχι για οικονομικούς ανταγωνισμούς, αλλά για ανάδειξη του καλύτερου νικητή με ήθος και αξίες.

Καλή επιτυχία και πάλι!

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ

Ομότιμος Καθηγητής Ε.Κ.Π.Α

Πρόεδρος του Ολυμπιακού Κέντρου Φιλοσοφίας και Παιδείας

Αγαπητή Κυρία Γογγάκη,

Το Ολυμπιακό Κέντρο Φιλοσοφίας και Παιδείας (ΟΚΦΠ), το οποίο δραστηριοποιείται κυρίως στην Ηλεία επί μίαν τριακονταετία, έχει ήδη επισημάνει την αναπόσπαστη διάσταση των Λόγου και του Πολιτισμικού Διαλόγου των Ολυμπιακών Αγώνων. Τονίσαμε και τονίζουμε την ανάδειξη και προβολή του οικουμενικού και κοσμοπολιτικού χαρακτήρα του θεσμικού πλαισίου, τον σεβασμό των διεθνών νομικών δεσμεύσεων, της πολιτισμικής διάστασης των αγώνων και της αρχέτυπης σχέσεως του δικαίου και του δικαστή, τις κοσμοπολιτικές αρετές εν γένει όπως είναι η Εκεχειρία, η Αρμονία και η Φιλία, οι οποίες αποτελούν τους απαραίτητους βηματισμούς οργάνωσης και τέλεσης των Ολυμπιακών Αγώνων.

Τα πανελλήνια θρησκευτικά ιερά, τα οποία αποτελούσαν τους συνήθεις χώρους και τα κατάλληλα μέσα για την προώθηση τέτοιων ενοποιητικών επιδιώξεων, συνιστούσαν έναν από τους πρώτους βηματισμούς. Ο Γοργίας, ο Λυσίας και ο Ισοκράτης έκριναν πως ο πανηγυρικός λόγος που εκφωνούσαν στο ιερό της Ολυμπίας ήταν η καταλληλότερη ευκαιρία ομοψυχίας, επικαλούμενοι το κοινό γένος, την κοινή θρησκεία και την ανωτερότητα της πολιτιστικής των κληρονομιάς. Τους ίδιους στόχους επεδίωκε και ο Αριστοφάνης με την *Ειρήνη* και

την κωμωδία του *Λυσιστράτη*: να επαναφέρει την ειρήνη και την ευημερία στους Έλληνες –*διδόσαι πλοῦτον τοῖς Ἑλλησιν*–, καλώντας τους Πανέλληνες σε κοινή δράση για τη σωτηρία των Ελλήνων από τα δεινά του πολέμου και επικαλούμενος την ύπαρξη των κοινών ιερών κέντρων της Ολυμπίας και της Πυθικής Αμφικτυονίας.

Βασική προϋπόθεση ήταν και πρέπει να είναι ο θεσμός των Ολυμπιακών Αγώνων, ο οποίος, όπως και κάθε άλλη έννοια, μπορεί να κατανοηθεί και να αξιολογηθεί επαρκώς μέσα στο δικό του ιστορικό, τοπικό και πολιτιστικό πλαίσιο. Ο εν λόγω θεσμός, των Ολυμπιακών Αγώνων, ως το *βάθρον πολιῶν ἀσφαλές, Δίκαι* (Πίνδ. *Ὀλυμπ.* 13.7-8), που έλκει την καταγωγή του από το έθιμο, την ηθική και την θρησκεία, εξελίχθηκε κατά την ιστορική περίοδο και προσέλαβε διελληνικό και αργότερα οικουμενικό χαρακτήρα, επέβαλε μια μορφή δικαίου τόσο για τη λειτουργία και την τέλεση των αγώνων όσο και για τη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των πόλεων και των πολιτών. Από την άποψη αυτή, η έννοια του θεσμού είναι πολυδιάστατη, καθότι σ' αυτήν συγκλίνουν θεολογικοί, πολιτικοκοινωνικοί και φιλοσοφικοί παράγοντες, μεταξύ άλλων, καταλαμβάνει δε κεντρική θέση στη διαμεσολάβηση μεταξύ της Ενότητας του Ελληνισμού και του Πανελληνισμού. Η εφαρμογή του θεσμού τούτου στην Ήλιδα δεν αντιμετώπισε μόνο το πρόβλημα των εμφυλίων πολέμων, αλλά απέβη η ίδια *πάγκοινος χώρα*, διαμορφώνοντας τον «κοσμοπολίτη» ο οποίος, παρά τις διαφορές με τους συνανθρώπους του, μπορούσε να αγωνιστεί και ζει ειρηνικά μαζί τους.

Εξ ίσου σημαντική προϋπόθεση ήταν η δοκιμασία των αθλητών εκείνων που επρόκειτο να αγωνιστούν στους χώρους της Ήλιδας και της Ολυμπίας, τόσο από την άποψη των αυστηρών όρων κατά την εκγύμναση στο γυμναστήριο και στην παλαιίστρα όσο και από την άποψη της αναγνώρισης από τον εκπαιδευτή τους των ειδικών προσόντων που διέθετε ο αγωνιζόμενος, όπως είναι η παιδεία και ο ενάρτετος βίος. Ο θεσμός των αρχόντων, όπως οι Αγωνοθέτες και οι Ελλανοδίκες, απέβλεπε στην εφαρμογή της σχετικής νομοθεσίας και πρακτικής. Οι αγωνοθέτες και Ελλανοδίκες ήσαν υπεύθυνοι να ρυθμίζουν την διεξαγωγή των αγώνων και την προετοιμασία των αθλητών σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία και το δίκαιο.

Η μεγαλύτερη όμως αρετή του αθλητή εντοπίζεται στον δεσμό του με την πόλη, όταν δηλαδή ο ίδιος αφιέρωνε το στεφάνι, με το οποίο οι Αγωνοθέτες τον τιμούσαν, στους θεούς της πόλεως, ενέργεια που δείχνει την παιδεία, την ελευθερία και το πατριωτικό αίσθημα του αθλητή-πολίτη και τη συμβολή του, γενικά, στην ευημερία της πόλεως. Ο Πίνδαρος, σε πολλούς από τους επινικίους ύμνους είχε ιδιαίτερα τονίσει την τελετή εκείνη κατά την οποία ο νικητής παρῆνιδε το έπαθλο της νίκης στην πόλη στην οποία και το αφιέρωνε υπό τις επευφημίες των συμπολιτών του. Η Πίσα ήταν μία απ' αυτές:

*ἀλλ', ὦ Πίσας εὐδενδρον ἐπ' Ἀλφεῶ ἄλσος,
τόνδε κῶμον καὶ στεφαναφορίαν, δέ-
ξαι. μέγα τοι κλέος αἰεὶ,
ᾧτινι σὸν γέρας ἔσπετ' ἀγλαόν.
ἄλλα δ' ἐπ' ἄλλον ἔβαν*

ἀγαθῶν (Ολυμπ. 8.9-14).

*(Μα της Πίσας ευσκιόφυλλο στου Αλφειού το πλάι άλσος,
δέξου αυτήν εδώ τη νικητήρια γιορτή και στεφανοφορία.*

Μεγάλη ασφαλώς η δόξα πάντοτε

όποιον το λαμπρό σου ακολουθεί βραβείο.

Αλλά σ' άλλον πάνε τα αγαθά.)

Από την άποψη αυτή, αθλητής, πολίτης και πόλις ήσαν φυσικά, πολιτικά και πολιτιστικά, αλληλένδετα.

Στο παρελθόν είχαμε επισημάνει τον κίνδυνο της «αρπαγής» της Ολυμπιακής Φλόγας και είχαμε προτείνει την μόνιμη τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ολυμπία, αλλά η αίγλη της διάθλασης, της εξακτίωσης, της παγκοσμιοποίησης και της κερδοσκοπίας θριάμβευσαν και αυτήν την φορά. Είχα την ευκαιρία να διαπιστώσω από κοντά τα αποτελέσματα του μετασχηματισμού της Ολυμπιακής Φλόγας σε έργα τεράστιων υποδομών και αθλητικών εγκαταστάσεων στις ΗΠΑ και στην Κίνα, χωρίς να υποπτεύομαι ότι τροφοδοτούσα συγχρόνως την θρασύτητα της αρπαγής της «ωραίας» φλόγας και την απογύμνωση της ηλειακής κληρονομιάς από τα ιερά σύμβολα και τους θεσμούς, από την λευκή περιστερά και την ειρηνική εκχειρία. Από το άλλο μέρος, αναρωτιέμαι μήπως συνέβαλε προς την κατεύθυνση αυτή ο αθέμιτος ανταγωνισμός των ιθυνόντων, η αδεξιότητα και ανικανότητα των παλαιών και ο λαϊκισμός, ο σκεπτικισμός και ο μηδενισμός των νέων; Αν κρίνουμε από τα έργα και τις ημέρες των, από τους δρόμους που τώρα σχεδιάζονται και αρχίζουν (!) από το Πανεπιστήμιο, δημόσιο ή ιδιωτικό, που δεν θεμελιώθηκε ακόμη, που δεν κατοχυρώθηκε συνταγματικά ούτε ανέτρεψε

ακόμη την περίφημη φράση ότι «οι κάμποι τρέφουν άλογα και τα βουνά λεβέντες».

Πιστεύω, κα Γογγάκη, ότι το Συμπόσιο για την Φιλοσοφία και τον Αθλητισμό που πραγματοποιείται σε μια κρίσιμη για τον Ολυμπισμό στιγμή θα συμβάλει στην προώθηση του Αθλητικού Ιδεώδους και στην επιστροφή της Ολυμπιακής Φλόγας στον Πάτριον Ελικώνα της, στη γενέτειρα και τροφό της, στη γη των Φιλοσόφων, του Ξενοφώντος και των Σοφιστών.

Με πολλά συγχαρητήρια και ευχές για καλή επιτυχία στο άκρως ενδιαφέρον και επίκαιρον άμα Συμπόσιόν Σας.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΑΒΑΛΙΑΣ

Δάσκαλος Ελληνικής Γλώσσας σε Τμήματα Δανών
Γραμματέας της Ελληνικής Κοινότητας Δανίας

Αγαπητή Κυρία Γογγάκη,

Είμαι ιδιαίτερα συγκινημένος για την πρόσκλησή σας, καθώς η παρουσία μου εδώ σήμερα ως εκπροσώπου του Συλλόγου της Ελληνικής Κοινότητας της Δανίας μου δίνει τη δυνατότητα να συμμετάσχω σε ένα Συνέδριο πολύ ενδιαφέρον. Είναι γεγονός πως η Ολυμπιακή ιδέα αποτελεί σημαντικό τμήμα της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, την οποία η Ελλάδα θα έπρεπε να ενισχύσει πολύ περισσότερο. Πολλοί Δανοί, οι οποίοι γνωρίζουν την ελληνική παράδοση και την κλασική παιδεία, εκφράζουν τον θαυμασμό και το ενδιαφέρον τους για τη σύγχρονη Ελλάδα, τη νεοελληνική γλώσσα και τον πολιτισμό της.

Η κα Γογγάκη υπήρξε το διάστημα 1991-1993 επί δύο φορές Μεταπτυχιακή Υπότροφος του Πανεπιστημίου της Κοπεγχάγης και συμμετείχε ενεργά και δημιουργικά στα πνευματικά ζητήματα που προέβαλε η ελληνική κοινότητα και η Δανική κοινωνία. Είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω από κοντά τις έντονες προσπάθειές της, κατά τη διάρκεια της Υποτροφίας της, για την προσθήκη της διδασκαλίας της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Γλωσσικό Λύκειο της Δανίας. Έχει σημασία ότι, ενώ το αίτημα αυτό είχε θετική ανταπόκριση από τον τότε Υπουργό Παιδείας της Δανίας, ωστόσο έτυχε της ... από-

λυτης αδιαφορίας από τον τότε Υπουργό Παιδείας της Ελλάδας! Θα περίμενε κανείς να συμβεί το αντίθετο, αλλά δυστυχώς πολλές φορές εμείς οι ίδιοι οι Έλληνες υποβαθμίζουμε τις δυνατότητες που έχουμε για την προβολή και την ενίσχυση του πολιτισμού μας στις άλλες χώρες ή και τις απαξιώνουμε με την αδιαφορία μας.

Θα παρακολουθήσω τις εισηγήσεις σας, βέβαιος ότι το Συνέδριό σας θα προσφέρει μια πνευματική ανάσα στην παρούσα πραγματικότητα. Εμείς, οι Έλληνες της Δανίας, έχουμε τη διάθεση και την επιδίωξη να ενισχύσουμε και να προβάλλουμε όσο μπορούμε περισσότερο τόσο τον αρχαίο όσο και τον σύγχρονο πολιτισμό μας.

Σας εύχομαι καλή επιτυχία!

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ

Χειρουργός Οδοντίατρος

Συλλέκτης Ολυμπιακών και Αθλητικών ενθυμημάτων

Κυρίες και Κύριοι,

Με ιδιαίτερη χαρά και συγκίνηση θα ήθελα να σας ευχαριστήσω, εκ βαθέων. Πρώτον, για την ευκαιρία που μας δίνετε να παρακολουθήσουμε τις εργασίες αυτού του εξαίσιου από θεματολογίας Συνεδρίου σας, αναφορικά με την φιλοσοφία και την ψυχολογία του αθλητικού ιδεώδους. Δεύτερον, ένεκα της τιμής που δείχνετε στο πρόσωπο ενός απλού συλλέκτη Αθλητικών-Ολυμπιακών ενθυμημάτων και όσων ρομαντικών και αφανών διασώζουν έμπρακτα με την ενασχόλησή τους αυτή μέρος της Αθλητικής Ιστορίας.

Με την ελπίδα να διευρύνουμε τους ατομικούς ορίζοντές μας και να επεκτείνουμε αενάως τα κοινά ενδιαφέροντα μέσα από ανάλογες συλλογικές προσπάθειες, σας εύχομαι κάθε επιτυχία στο έργο σας!

Εισηγήσεις

Το διαπολιτισμικό στοιχείο των Ολυμπιακών Αγώνων

Αποτελεί ιδιαίτερη τιμή για μένα ότι η Καθηγήτρια κυρία Κωνσταντίνα Γογγάκη, Διευθύντρια του Σπουδαστηρίου Φιλοσοφίας του Αθλητισμού της Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών ως Πρόεδρος, και τα μέλη της Επιστημονικής Επιτροπής του σημερινού Φιλοσοφικού Συμποσίου με κάλεσαν να σας μιλήσω.

Δεν έχω σπουδάσει φιλοσοφία, αλλά είχα την τύχη να ανήκω ακόμη σε μία γενιά που είχε σωστή ανθρωπιστική παι-

* Δικηγόρος, τ. Βουλευτής Επικρατείας, πρώτος Πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας 2004.

δεία στο ελληνικό γυμνάσιο και όταν πήγα στο Πανεπιστήμιο της Βασιλείας στην Γερμανική Ελβετία να παρακολουθήσω, παράλληλα με τις νομικές μου σπουδές, και μαθήματα φιλοσοφίας του Karl Jaspers για φοιτητές όλων των σχολών του Πανεπιστημίου. Εκεί άκουσα για πρώτη φορά τον γνωστό του ορισμό: Η Ευρώπη είναι η Αγία Γραφή και η αρχαιότητα, και όταν προσέθετε: «Ευρώπη είναι ο Όμηρος, ο Σοφοκλής, ο Ευριπίδης, είναι ο Φειδίας, είναι ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης και ο Πλωτίνος, ο Βιργίλιος και ο Οράτιος...» αισθανόμουν υπερήφανος ως Έλληνας. Εξεθείαζε την ανθρωπιστική παιδεία και μας έλεγε ότι ή αρχαιότητα θεμελίωσε στην πράξη αυτό που εμάς στη Δύση μας κάνει να μπορούμε να γίνουμε Άνθρωποι, και ότι κάθε μεγάλη αλλαγή της ανθρωπίνης ύπαρξης στη Δύση έγινε βάση μιας νέας επαφής και αντιπαράθεσης με την αρχαιότητα, ενώ όπου ξεχάστηκε, επικράτησε η βαρβαρότητα. Και κατέληγε: Είμαστε δυτικοί κατά το μέτρο που ανήκουμε κάθε φορά σε ένα έθνος που, κατά τον δικό του ιδιαίτερο τρόπο, ενσωμάτωσε την αρχαιότητα.

Η επαφή μου με τον φιλοσοφικό λόγο έγινε αργότερα σχεδόν καθημερινή, όταν παντρεύτηκα το 1968 την Ελένη, κόρη του Ιωάννη Θεοδωρακόπουλου, Καθηγητή της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Ακαδημαϊκού. Από τότε και μέχρι τον θάνατό του τον Φεβρουάριο του 1981 ζήσαμε συχνότατα μαζί του σε περιβάλλον φιλοσόφων. Ο Θεοδωρακόπουλος υπερασπιζόταν αταλάντευτα τη θέση ότι η Ελλάδα είχε χρεωθεί, θέλοντας και μη, μια σημαντική αποστολή: Το μεγαλύτερο περιουσιακό της στοιχείο κατ' αυτόν αποτελούσε ο πολιτισμός που είχε διαμορφωθεί σ' αυτόν τον τόπο, αποθηκευμένος στη μακροαίωνα ενότητα της γλώσσας, που εξασφά-

λιζε την ιστορική συνέχεια του ελληνισμού. Η σύγχρονη ταυτότητα του Έλληνα έπρεπε να ριζώσει στη συνεχή ανανέωση της κληρονομιάς του και αυτή στην αληθινή γνώση του ελληνικού και ευρωπαϊκού πνεύματος. Την θεωρούσε κατά κάποιο τρόπο εξαγωγίμο προϊόν.

Και εισέρχομαι στο θέμα μου: «Το διαπολιτισμικό στοιχείο των Ολυμπιακών αγώνων». Τον Δεκέμβριο του 1997 ο τότε Πρωθυπουργός κ. Σημίτης μου ανέθεσε την προεδρία της Οργανωτικής Επιτροπής των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας το 2004, έχοντας ενστερνισθεί τις απόψεις του πεθερού μου Ιωάννη Θεοδωρακόπουλου για την αποστολή μας ως σύγχρονων Ελλήνων. Ως γνώστης της ιστορίας της αναβίωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896 από τους Coubertin και τον δικό μας εκπαιδευτικό και λόγιο, Βικέλα, είδα την μεγάλη ευκαιρία που μας δινόταν με την επιστροφή των Αγώνων το 2004 στο αρχαίο τους λίκνο και στην Αθήνα, στον τόπο όπου αναβίωσαν. Πίστευα ότι ανατρέχοντας στις καταβολές τους και συνδέοντάς τους με το φιλοσοφικό τους υπόβαθρο θα κάναμε τους καλύτερους αγώνες παρά τις όποιες οργανωτικές αδυναμίες, τις οποίες εκείνη την εποχή φοβόμουν.

Το πεδίο ήταν πρόσφορο για ένα τέτοιο εγχείρημα. Η Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή εκείνο τον καιρό ταλανιζόταν από σκάνδαλα και οι αγώνες από το θέμα του ντόπινγκ και την ακραία εμπορευματοποίησή τους υπό την προεδρία του Samaranch. Το θέαμα και η νίκη αντί της συμμετοχής κυριαρχούσαν, οι χορηγοί πρωτοστατούσαν και κυρίως ο μεγαλύτερος, η τηλεόραση, υπαγόρευε την διοργάνωση ακόμη και προσθαφαιρώντας αθλήματα ανάλογα με την θεαματικότητά τους. Κινδύνευαν οι αγώνες να υποστούν αυτό που σημείωνε

ο ίδιος ο Coubertin το 1896 ότι είχε συμβεί στην αρχαιότητα, δηλαδή την εκπόρνευση του αρχαίου αθλητισμού από την μετάβασή του από την παλαίστρα και το στάδιο των Ελλήνων στην αρένα των Ρωμαίων. Αποκλειστικά θέαμα. Από την άλλη πλευρά ήταν μία εποχή κατά την οποία ο αθλητισμός είχε αποκτήσει σε όλο τον κόσμο τεράστια απήχηση και ως σωματική άσκηση για λόγους διατήρησης καλής υγείας, και ως επαγγελματικός, αθλητισμός επιδόσεων στα Παγκόσμια Πρωταθλήματα. Ήταν επομένως ευκαιρία οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας του 2004, το μεγαλύτερο αθλητικό γεγονός του κόσμου, να λάβουν υπόψη τους αυτές τις εξελίξεις, αλλά συγχρόνως να αναβαπτισθούν αναδεικνύοντας και τον τρίτο τους, κληροδοτημένο από την αρχαιότητα, πολιτισμικό πυλώνα μαζί με τον οργανωτικό και τον διαχειριστικό του αθλητικού γεγονότος.

Πέντε ήταν οι συνιστώσες αυτού του πολιτισμικού πυλώνα στην αρχαιότητα που διατηρήθηκαν στην αναβίωσή τους το 1896:

Ο αγών: Οι Έλληνες ήταν εκείνοι που τιθάσευσαν καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο πολιτισμό το ζώδες ορμέμφυτο της επιθετικότητας του ανθρώπου, μετατρέποντάς το σε αναμέτρηση της σωματικής ρώμης για σύγκριση και ανάδειξη έναντι του άλλου, και ανύψωσαν την έννοια του ατομικού αγώνα σε ανθρώπινο ιδεώδες, τον άθλο, που υμνήθηκε από την αρχαιότητα και που το όνομά του έχει μπει στο παγκόσμιο λεξιλόγιο.

Το εὖ αγωνίζεσθαι, που διαμορφώθηκε ως έννοια από την υπαγωγή των αγώνων σε αυστηρούς κανόνες συμπεριφοράς μέσω του θεσμού των ορκωτών ελλανοδικών, που αποφαί-

νονταν για το αν υπήρχε το στοιχείο του δόλου στην συμπεριφορά των αθλητών.

Η εκπαίδευση: Πρώτοι επίσης οι Έλληνες συνέλαβαν και εφάρμοσαν την ιδέα της χρησιμοποίησης του αθλητισμού ως μεσου εκπαίδευσης και συμπεριφοράς των νέων και τον συνεδύασαν και με τις τέχνες. Από εκεί προέκυψε η σημερινή χρήση της λέξης «γυμνάσιο» για τα εκπαιδευτικά ιδρύματα: από τον χώρο όπου οι αθλητές ασκούσαν γυμνοί, μετά την προσθήκη εκεί και της διδασκαλίας. Από κει προήλθε και το αξίωμα της ισορροπίας του σώματος και του πνεύματος, που είναι και αυτή θεμελιώδης αρχή του Ολυμπισμού.

Το τελετουργικό: Οι Αγώνες τους διεξάγονταν υπό την αιγίδα των θεών και σε συγκεκριμένους ιερούς τόπους. Οι τελετές λατρείας αποτελούσαν αναπόσπαστο στοιχείο των. Σήμερα βέβαια δεν μπορούσε να διατηρηθεί το στοιχείο της λατρείας. Παρ' όλα αυτά όμως το τελετουργικό στοιχείο των σημερινών Ολυμπιακών Αγώνων, π.χ. η αφή της Ολυμπιακής φλόγας και οι τελετές έναρξης και λήξης, υπάρχουν μόνο στους Ολυμπιακούς Αγώνες και τους διακρίνουν από άλλους παρόμοιους για να μας θυμίζουν τους Αγώνες της αρχαιότητας.

Η ειρήνη, η οποία μέσω του θεσμού της αρχαίας εκχειρίδας, που με την παύση των εχθροπραξιών κατά την διάρκεια των αγώνων, εξασφάλιζε την δυνατότητα πρόσβασης των αθλητών και των συνοδών των στην Ολυμπία, αλλά και έστειλε και το μήνυμα της χωρίς ταξικές, φυλετικές ή θρησκευτικές διακρίσεις συναδέλφωσης των λαών.

Προσπάθησα τότε ως Πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής του «Αθήνα 2004» στις 24 Νοεμβρίου 1998 με μια ομιλία

μου υπό την αιγίδα της Ελληνικής Πρεσβείας της Βόννης, με τίτλο «Οι Ολυμπιακοί Αγώνες “Αθήνα 2004” και ο δυτικός πολιτισμός», σε ένα από τα κορυφαία στον κόσμο ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα για τον αθλητισμό, την Deutsche Sporthochschule της Κολωνίας, να συνδυάσω τον πολιτισμικό πυλώνα των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας με τον δυτικό πολιτισμό και κυρίως τα ευρωπαϊκά κράτη. Τελείωσα την ομιλία μου ως εξής:

«Ως εκ τούτου οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 δεν αφορούν μόνο την Αθήνα ή την Ελλάδα. Αφορούν ολόκληρο τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και γι’ αυτό χρήζουν της υποστήριξης ολόκληρης της Ευρώπης για να εξελιχθούν σ’ ένα μοναδικό, πρωτοποριακό αθλητικό γεγονός – ένα γεγονός που θα επαναφέρει το πολιτισμικό στοιχείο στους Ολυμπιακούς Αγώνες.

Για όλους αυτούς τους λόγους θα ήθελα να κλείσω την ομιλία μου με μία παρότρυνση που αφορά κυρίως τους πανεπιστημιακούς που ασχολούνται με τον αθλητισμό. Η Ευρώπη πρέπει αναντίρρητα να συμμετέχει ενεργά στο Διαδίκτυο και μέσα από τις σελίδες του να ενημερώνει τους χρήστες με κατανοητό και σύγχρονο τρόπο για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Η πρόθεση των Ελλήνων, κατά τους Αγώνες του 2004 να επανασυνδέσουν τον αθλητισμό με τα ολυμπιακά ιδεώδη, πρέπει να υποστηριχθεί από όλα τα ευρωπαϊκά κράτη. Θεωρώ λοιπόν ότι η διάλεξη αυτή αποτελεί αφορμή για μένα για να σας καλέσω να συνεργασθείτε μαζί μας για την επίτευξη αυτού του στόχου».

Φευ, ελάχιστα από αυτά που είχαν προγραμματισθεί με μια σειρά σχετικών δράσεων επί της προεδρίας μου επιτεύχθηκαν. Μόνο η Ολυμπιακή Εκεχειρία καθιερώθηκε με ελληνική πρωτοβουλία και με την λειτουργία του Διεθνούς Κέ-

ντρου Εκεχειρίας στην Ολυμπία, και οι πραγματικά εξαιρετες τελετές έναρξης και λήξης του Παπαϊωάννου ανέδειξαν το πολιτισμικό στοιχείο.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι μετά από την παραίτησή μου τον Ιούλιο του 1999 και αυτήν του διαδόχου μου κ. Παν. Θωμόπουλου, Υποδιοικητού της ΤτΕ, τον Μάιο του 2000 ως Προέδρων του “Αθήνα 2004”, ο κ. Σημίτης επέλεξε τελικά την κυρία Αγγελουπούλου μετά από πιέσεις του κ. Samaranch. Η ευθύνη για το «ύφος» που πήραν τελικά οι Αγώνες μας και οι συνακόλουθες υπερβάσεις του κόστους των δεν βαρύνουν τον τότε νεοκλεγέντα Πρόεδρο της ΔΟΕ κ. Jacques Rogge. Ολυμπιονίκης ιστιοπλόος ο ίδιος, γιατρός, με εξαιρετη ανθρωπιστική παιδεία, ως επικεφαλής της Συντονιστικής Επιτροπής της ΔΟΕ, που επόπτευε και βοηθούσε στην προετοιμασία των αγώνων μας, θερμά τότε συμφωνούσε και υποστήριζε τον σχεδιασμό μας για πιο λιτούς, από απόψεως κατασκευών και με ανάδειξη του πολιτισμικού των στοιχείου, αγώνες. Η απώλεια του μέτρου και της λιτότητας βαρύνει αποκλειστικά την προ Rogge Λωζάννη και την χαλάρωση του δημοσιονομικού ελέγχου από την από το 2000 μέχρι τον Μάιο του 2004 κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Οι Αγώνες της Αθήνας έγιναν τύπου Samaranch, του μακροβιότερου Προέδρου της ΔΟΕ, που είχε μεν σώσει από τον οικονομικό μαρασμό την δεκαετία του '80, είχε όμως υποχρεωθεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των χορηγών. Ουδέν το μεμπτό σ' αυτό. Εξ άλλου, με χορηγίες γινόντουσαν και οι αρχαίοι αγώνες και σε χορηγίες βασίζονται τα μεγάλα αθλητικά και καλλιτεχνικά γεγονότα σήμερα. Απλά χρειάζεται προσοχή στην περίπτωση των Ολυμπιακών Αγώνων, προς το συμφέρον των ίδιων των χορηγών, για

να διατηρήσουν την υπεραξία των σε σύγκριση με άλλες διεθνείς αθλητικές διοργανώσεις, μέσω της προβολής των ιδιαίτερών των πολιτισμικών χαρακτηριστικών, ώστε το θέαμα να μην συγκαλύψει τον άθλο και η νίκη την συμμετοχή.

Πρέπει επίσης προς το συμφέρον τους να διατηρήσουν οι Ολυμπιακοί Αγώνες την εκπαιδευτική τους ιδέα και τα στοιχεία της ειρήνης και της συναδέλφωσης. Ο ίδιος ο Coubertin, με την επισήμανσή του στο 12 Δελτίο της ΔΟΕ (1932), έλεγε:

«Υπάρχει σύγχυση μεταξύ των Ολυμπιακών Αγώνων και των Παγκοσμίων Πρωταθλημάτων και στην τάση να αξιολογούνται οι Ολυμπιακοί Αγώνες από τον αριθμό των επιδόσεων που έχουν καταρριφθεί κατά μερικά δευτερόλεπτα ή εκατοστά του μέτρου. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες είναι συγχρόνως κάτι περισσότερο και κάτι λιγότερο από τα Παγκόσμια Πρωταθλήματα. Συνιστούν εκπαιδευτική εκδήλωση, που πρέπει να επικεντρώνεται στην λατρεία της νεότητας και την συλλογική σκέψη των λαών και η επιτυχία τους να αξιολογείται από την επιρροή τους σ' αυτήν την συλλογική σκέψη. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες», συνέχισε, «πρέπει να εμπλουτίζονται από νίκη, τέχνη και φιλοσοφία, πρέπει να καθιερώνουν ευγενείς παραδόσεις, να προσδίδουν ρυθμό και κάλλος στην κίνηση, να διατηρούν με ζήλο το μέτρο και την αναλογία σε όλα τα πράγματα και να επιδιώκουν μια συνεχή και δημιουργική πρόοδο, χωρίς πάθος και φευγαλέες ιδιοτροπίες».

Σε σας τους Έλληνες πανεπιστημιακούς επιστήμονες της Φυσικής Αγωγής και του Αθλητισμού, και ιδιαίτερα στο Σπουδαστήριο Φιλοσοφίας του Αθλητισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών, εναπόκειται η θεματοφυλακή των αξιών αυτών. Σε συνεργασία με την Διεθνή Ολυμπιακή Ακαδημία και με

επαφές και διασυνδέσεις με τους ομότεχνούς σας στο εξωτερικό οφείλετε να προωθήσετε το μήνυμα της εμπλούτισης των αγώνων με τα ιδεώδη τους στους εκάστοτε διοργανωτές Ολυμπιακών αγώνων. Εδώ θέλω να σας θυμίσω και την επωδό του Coubertin στην μνημειώδη και ιστορική πλέον ομιλία του στον Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός» στην Αθήνα, στις 16 Μαρτίου του 1894, η οποία περιγράφει κατά τη γνώμη μου ακόμη και σήμερα απόλυτα έγκυρα και σύγχρονα τα Ολυμπιακά Ιδεώδη. Τελειώσε την ομιλία του απευθυνόμενος στο ελληνικό ακροατήριό του ως εξής:

«Κύριοι, θα τελειώσω με τούτη τη σκέψη. Το πέρασμα των αιώνων δεν κατόρθωσε να αποσυνδέσει τον αθλητισμό από τον Ελληνισμό. Είναι τόσο στενή αυτή η σύνδεση, ώστε δεν θα συμβεί ποτέ κάτι τέτοιο. Δουλεύοντας για ένα αθλητικό έργο, μπορείτε να είστε βέβαιοι ότι εργάζεστε για την πατρίδα σας!»

Τα τελευταία χρόνια έχει ευτελισθεί η ανθρωπιστική παιδεία στην χώρα μας. Παράλληλα με την οικονομική και πολιτική, βιώνουμε και μια βαθιά κοινωνική κρίση που κατά την γνώμη μου σ' αυτό οφείλεται. Έχουμε χάσει και το μέτρο. Κινδυνεύουμε να πάψουμε να ανήκουμε στην Δύση και τον πολιτισμό της. Παρ' όλα αυτά η Δύση, όπως το λέει για τον αθλητισμό και ο Coubertin, δεν έχει πάψει να ανήκει σε εμάς. Απόκειται σε μας να μπορέσουμε να αποφύγουμε την αποσύνδεση.

Ὁ Σωκράτης ὡς καλὸς παίκτης κατ' Ἐπίκτητον
καὶ ὁ σύγχρονος συμπαίκτης του

Τὸ περισσότερο ποῦ θὰ μπορούσε νὰ διανοηθεῖ κάποιος γιὰ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη σὲ ἓνα θέμα ποῦ ἀφορᾷ στὴν συμπλοκὴ φιλοσοφίας καὶ ἀθλητισμοῦ θὰ ἦταν οἱ ἀντιλήψεις του γιὰ τὴν γυμναστικὴ ὡς ἄσκηση τοῦ σώματος καί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὡς καλλιέργεια τῆς ψυχῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ ἀπόψεις του περὶ μουσικῆς ὡς παιδείας καὶ διαπαιδαγώγησης τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος στὴν περίπτωση τῆς τέχνης τοῦ χοροῦ. Τὸ τελευταῖο ποῦ θὰ μπορούσε κάποιος νὰ φανταστεῖ ἦταν τὸν Σωκράτη ὡς ἀθλητὴ ὁποιουδὴ-

* Καθηγητὴς Φιλοσοφίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (Τμῆμα Ἑλληνικῆς Φιλολογίας).

ποτε ἀτομικοῦ ἢ ὁμαδικοῦ ἀθλήματος ἢ παιχνιδιοῦ. Πράγματι, ὁ γιὸς τοῦ Σωφρονίσκου καὶ τῆς Φαιναρέτης, δὲν ὑπῆρξε ἀθλητής, μὲ τὴν κυριολεκτικὴ σημασίᾳ τοῦ ὄρου, παρ' ὅτι δὲν πέρασε τὴν ζωὴ του μόνον ἀσκούμενος στὴν φιλοσοφία, ἀφοῦ, ὡς ὀπλίτης, ἔλαβε μέρος στὴν ἐκστρατεία στὴν Ποτίδαια (432-429), στὴν μάχη στὸ Δῆλιο (424) καὶ στὴν ἐκστρατεία στὴν Ἀμφίπολη (422), στὸ πλαίσιο τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου. Τὸν Σωκράτη ὡς παίκτη τῆς μπάλας θὰ τὸν δοῦμε καὶ θὰ τὸν ἀναλύσουμε σὲ μιὰν ἀλληγορικὴ ἀφήγηση τοῦ στωϊκοῦ Ἐπίκτητου (50;-138 μ.Χ.), καὶ θὰ ἐπιχειρηθεῖ σύγκρισή του πρὸς τοὺς σύγχρονους παῖκτες τῶν ἀτομικῶν καὶ τῶν ὁμαδικῶν ἀθλημάτων.

Ὁ Ἐπίκτητος ὁ Ἱεραπολίτης – ὁ ὅποιος, ὅπως ὁ Σωκράτης, μὴ ἀφήνοντας γραπτὸ ἔργο, θὰ κληρονομοῦσε πολὺ φτωχὴ μνήμη στὶς μεταγενέστερες γενεές, ἂν ὁ μαθητής του Φλάβιος Ἀρριανὸς δὲν διέσωζε τὸ ἔργο του –, κάνει ὀρισμένες παρατηρήσεις, προοιμιακὲς αὐτοῦ πού θέλει νὰ εἰπεῖ ἐν συνεχείᾳ γιὰ τὸν Σωκράτη. Ἔτσι, ὑποστηρίζει ὅτι δὲν ἐνδιαφέρουν τόσο τὰ ὑλικά πράγματα, γιὰ παράδειγμα τὰ ἐργαλεῖα ἑνὸς οἰκοδόμου, ἑνὸς ξυλουργοῦ ἢ ἑνὸς ψαρᾶ, ἀλλὰ ἐκεῖνο πού ἔχει ἐξέχουσα σημασία εἶναι ἡ χρῆση τους. Δὲν ἐνδιαφέρουν οἱ κῦβοι, τὰ ζάρια καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ ἐκεῖνο πού προέχει εἶναι ἡ ἐπιμελῆς καὶ ἡ ἐπιδέξια χρῆση τους. Κατὰ παρόμοιον τρόπο, τὸ πρωταρχικὸ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου στὴν ζωὴ εἶναι νὰ διακρίνει πράγματα καὶ καταστάσεις, νὰ τὰ σταθμίζει μεταξύ τους καὶ νὰ γνωρίζει ποιά ἐκ τούτων ἐντάσσονται στὰ 'ἐφ' ἡμῖν' καὶ ποιά στὰ 'οὐκ ἐφ' ἡμῖν'. Ἡ προαίρεση, ἡ ἠθικὴ ἐπιλογή, ἀνήκει στὸ 'ἐφ' ἡμῖν', τελεῖ κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ τὰ ὅσα δὲν εἶναι ἐλέγξιμα ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου, μιὰ

θεομηνία, ή αϊφνίδια ἀγριότητα ἑνὸς ζώου, ή ἐκδηλούμενη ἀπρόσμενα ἔναντιον ἑνὸς ἀνθρώπου, ἀνήκει σὰ 'οὐκ ἐφ' ἡμῖν'.¹ Τὸ πιὸ δύσκολο πράγμα, διδάσκει ὁ Ἐπίκτητος, εἶναι κάποιος νὰ ἀναμείξει καὶ νὰ συνάψει δύο πράγματα: τὸν ἐπιμελῆ καὶ προσεκτικὸ ἄνδρα, ὁ ὅποιος εἶναι ἀφιερωμένος σὰ ὑλικά πράγματα, καὶ τὸν εὐσταθῆ ἄνδρα, ποὺ διόλου δὲν τὰ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν. Ὡστόσο, τοῦτο δὲν εἶναι ἀπίθανο, ἐπειδὴ, σὲ ἀντίθετη περίπτωσι, θὰ καθιστοῦσε ἀδύνατη τὴν εὐδαιμονία. Ὁ ἄνθρωπος, ἐν προκειμένῳ, ἐνεργεῖ, ὅπως σὲ κάποιον ταξίδι! Τί ἀνήκει, σὲ αὐτό, σὸ 'ἐφ' ἡμῖν';. Νὰ ἐπιλέξουμε τὸν κυβερνήτη, τοὺς ναῦτες, τὴν ἡμέρα ἀναχώρησης καὶ τὴν ὀρισμένη ὥρα. Ἔστω, ὅμως ὅτι στὴν πορεία ἐνσκήπτει θύελλα! Τί, περαιτέρω, μποροῦμε νὰ πράξουμε; Ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ μᾶς ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Τὰ ἐφεξῆς ἀπόκεινται στὸν κυβερνήτη! Στὴν περίπτωσι ποὺ τὸ καράβι πάει νὰ βουλιάξει, ὁ ἄνθρωπος, χωρὶς φόβο καὶ μεμψιμοιρία, θὰ πάει στὸν πνιγμό, γνωρίζοντας ὅτι ὅποιος γεννιέται πεθαίνει!

Κάτι ἀντίστοιχο ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς ἐπιδέξιους παιῖκτες τῆς μπάλας! Κανένας ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν μπάλα, ἂν εἶναι καλὴ ἢ κακὴ, ἀλλὰ γιὰ τὸ ριζιμο καὶ τὸ πιάσιμό της: «περὶ τοῦ βάλλειν καὶ δέχεσθαι». Ὑποτίθεται ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα παιχνίδι παρόμοιο πρὸς τὸ basket ball! Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι, ὡς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ παιχνιδιοῦ αὐτοῦ, ὁ Πλούταρχος ὁ Χαιρωνεῖας, ἀφηγούμενος τὴν βιογραφία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν γενναϊόδωρος (μεγαλοδωρότατος) καὶ ἔνοιωθε ἀπαρέσκεια γιὰ αὐτοὺς ποὺ δὲν ἔπαιρναν παρὰ γιὰ αὐτοὺς ποὺ ζητοῦσαν. Μάλιστα, ἔγραφε στὸν Φωκίωνα πὼς δὲν τὸν θεωρεῖ πιά φίλο

¹ Ἀρριανοῦ *Τῶν Ἐπικτήτου Διατριβῶν*, II, V (Loeb).

του, από την στιγμή που δεν δέχεται τὰ δῶρα καὶ τὶς χάρες του. Στὸν Σεραπίωνα, ἕναν ἀπὸ τοὺς νεαροὺς ποὺ ὁ Ἀλέξανδρος ἔπαιζε μαζί του μπάλα, δὲν ἔδινε κανένα δῶρο, ἐπειδὴ δὲν τοῦ ζητοῦσε τίποτε. Ὅταν, λοιπόν, ὁ Σεραπίων, παίζοντας μπάλα, τὴν ἔριχνε σὲ ἄλλους καὶ ὄχι στὸν βασιλιά, ὁ μέγας στρατηλάτης τοῦ εἶπε : «Γιατί δὲν τὴν ρίχνεις καὶ σὲ μένα;» Καὶ ὁ Σεραπίων τοῦ ἀπάντησε εὐστοχα: «Γιατί δὲν τὴν ζητεῖς!» Ὁ Ἀλέξανδρος τότε, γέλασε καὶ τὸν φόρτωσε μὲ δῶρα!² Μὲ ἄλλα λόγια, ὑπῆρχε ἕνα παιχνίδι, παρόμοιο πρὸς τὸ basket ball ἢ τὸ base ball, τὸ ὁποῖο παιζόταν μὲ ἕναν ὀρισμένο τρόπο στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα. Στὸ ἐν λόγω παιχνίδι, ὁ κύριος ὄρος του εἶναι τὸ ρίξιμο (βάλλειν) καὶ τὸ πιάσιμο (δέχεσθαι) τῆς μπάλας. Στὸ παιχνίδι αὐτό, καὶ ὄχι στὴν μπάλα διὰ τῆς ὁποίας παίζεται, ἀναδεικνύεται ἡ εὐρυθμία, ἡ ἐπιδεξιότητα, ἡ ταχύτητα καὶ ἡ χάρη. Κάποιος μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσει ὅλα τὰ σωματικά του μέσα, νὰ ἐκτείνει τὰ χέρια του, καὶ νὰ μὴν λάβει τὴν μπάλα, ἐνῶ ὁ ἔμπειρος καὶ εἰδικός, ὅταν τοῦ ρίξουν τὴν μπάλα, τὴν λαμβάνει.³

Μὲ βάση τὰ ὅσα ἔχουν λεχθεῖ, ὁ Ἐπίκτητος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε ἕνας καλὸς παίκτης τῆς μπάλας. Καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ ἔπαιζε ἐπιδέξια στὸ γήπεδο τοῦ δικαστηρίου! Ὅρισμένως, ἐλέγχοντας τὸν Ἄνυτο, τὸν ρωτοῦσε πῶς ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν πιστεύει στὸν θεό, εἰσάγοντας καινὰ δαιμόνια; Οἱ δαίμονες δὲν ἦσαν, μήπως, παιδιὰ τῶν θεῶν ἢ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἕνα ὑβριδικὸ γένος προερχόμενο ἀπὸ τὴν ἔνωση θεῶν καὶ ἀνθρώπων; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ πιστεύει κάποιος στὴν ὑπαρξη ἡμιόνων καὶ νὰ ἀπορρίπτει τὴν ὑπαρξη ὄνων; Ὁ

² Πλουτάρχου *Βίοι Παράλληλοι*, *Ἀλέξανδρος*, 39 (Κάκτος).

³ *Τῶν Ἐπικτήτου Διατριβῶν*, ἐνθ. ἀν.

Σωκράτης, μιλώντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἀλλὰ καὶ ἀλλιῶς, θίγοντας ἐν πολλοῖς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐνόρκους καὶ ἐξαίροντας τὴν ἀλήθειά του, ἢ ὅποια δὲν ὑπῆρχε χωρὶς αὐτόν, ἔμοιαζε μὲ ἕναν παίκτη τῆς μπάλας! Στὸν συγκεκριμένο χῶρο καὶ τὸν ὀρισμένο χρόνο ποια ἦταν ἡ μπάλα; Ἦταν, *mutatis mutandis*, τὰ πράγματα, γιὰ τὰ ὅποια ἀδιαφοροῦσε, προκειμένου νὰ παίξει τὸ παιγνίδι τῆς ἀλήθειας. Ἦταν τὸ δεσμοτῆριο, ἢ φυγάδευση ἀπὸ τοὺς φίλους, τὸ κῶνειο, ἢ στέρηση τῆς συζύγου καὶ ἢ ὀρφάνια τῶν παιδιῶν. Μὲ αὐτὰ ὁ Σωκράτης ἔπαιζε στὸ δικαστήριο, τὰ ὅποια ὅμως δὲν τὸν ἐμπόδιζαν νὰ «παίξει σφαιρίζοντας εὐρύθμως», νὰ χειρίζεται τὴν μπάλα εὐρυθμα. Τὸ κρίσιμο σημεῖο τῆς διαδικασίας συνίσταται στὴν ἐστίαση τοῦ ἐνδιαφέροντος στὸ παιγνίδι καὶ ὄχι στὸ ἀντικείμενο διὰ τοῦ ὁποίου τοῦτο παίζεται. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅτι προέχει γιὰ τὸν Σωκράτη, καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ ὅσους σκέφτονται ὅπως ἐκεῖνος, εἶναι ἡ σταθερὴ προσήλωσή του στὸν σκοπὸ του ποὺ εἶναι ἡ προάσπιση τῆς ἀλήθειας, κατὰ τὸν τρόπο καὶ μὲ τὴν συνέπεια ποὺ τοῦ ὑποδείχτηκε ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ἀδιαφορώντας ὡς πρὸς τὸ τί διακυβεύεται, ὅταν ἐνεργεῖ κατεναντίον τοῦ κοινωνικοπολιτικῶς ἀναμενομένου!

Χρέος τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ποὺ σέβεται τὸν ἑαυτόν του, εἶναι νὰ πράττει ὅπως ὁ Σωκράτης, προβάλλοντας τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ παίκτη τῆς μπάλας στὸ παιγνίδι καί, ταυτοχρόνως, τὴν ἀδιαφορία του στὸ ἀντικείμενο, στὴν μπάλα, διὰ τῆς ὁποίας ἕνα παιγνίδι παίζεται. Ὡστόσο, ἕνας ἄνθρωπος ὀφείλει, μὲ ὅλα τὰ μέσα ποὺ διαθέτει, νὰ δείχνει τὴν ἰκανότητά του σὲ κάποια ἀπὸ τὰ ὑλικά μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦνται σὲ μιὰν διεργασία, χωρὶς νὰ γίνονται μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλὰ ἀπλῶς καὶ μόνον, νὰ δίνει ἀπλόχερα τὴν ἐπιδεξιότητά του

στήν χρήση τους, ὅποια κι ἂν εἶναι αὐτά. Ὁ ὕφαντής, λόγου χάριν, δὲν φτιάχνει τὸ νῆμα, ἀλλὰ ἐπενδύει σὲ αὐτὸ ὅλη του τὴν ἱκανότητα, ὅποιασδήποτε ποιότητας καὶ ἂν εἶναι τὸ ὑλικό του αὐτό. Παρομοίως, ἕνας ταλαντοῦχος ποδοσφαιριστὴς παίξει καλὸ ποδόσφαιρο, ἀνεξαρτήτως τῆς ποιότητος τῆς μπάλας, τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖ. Σὲ προγενέστερες περιόδους, τὰ ποδοσφαιρικὰ ταλέντα ἀναδεικνύονταν στὶς ἀλάνες, παίζοντας μπάλα, ἢ ὁποία ἦταν κατασκευασμένη ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς παῖκτες μὲ ροῦχα ἢ μὲ ἄλλα παρόμοια ὑλικά! Πίσω ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ τῶν ἀθλητικῶν ἀγωνισμάτων, ὑποκρύπτονται τὰ νοήματα τῶν ἀγωνισμάτων τῆς ζωῆς. Ὁ γνήσιος ἀθλητὴς τοῦ στίβου τῆς ζωῆς, τύπου Σωκράτη, προκειμένου νὰ ὑπερασπισθεῖ καὶ νὰ προβάλλει τὶς δόκιμες ἀξίες, τὴν ἀλήθεια, τὴν δικαιοσύνη, δὲν διστάζει νὰ παραγνωρίσει ἢ καὶ νὰ θυσιάσει πράγματα, τὰ ὁποῖα, πολλοὶ ἄλλοι ἔχουν σὲ περιωπῆ! Τὴν καλοπέρασὴ τους, τὰ ἀτομικά τους συμφέροντα, τὴν οἰκογενειακὴ τους εὐτυχία κ.τ.ῶ.!

Ὁ σύγχρονος συμπαίκτης καὶ συναγωνιστὴς τοῦ Σωκράτη στὸν ἀθλητικὸ στίβο βρῖσκει μπροστά του, κατ' ἀνάγκην, τὴν 'μπάλα', τὸ μέσο διὰ τοῦ ὁποίου διεξάγεται ἕνα ἀγώνισμα, καὶ τὸ παιγνίδι αὐτὸ καθ' ἑαυτό, τὸ ἀγωνίζεσθαι. Ἄν ἡ μπάλα στήν περίπτωση τοῦ παιγνιδιοῦ τοῦ Σωκράτη ἦταν ἡ ζωὴ του, ἢ οἰκογένειά του, οἱ φίλοι μαθητές του, τὸ δεσμωτήριον καὶ ἡ φυγὴ ἀπὸ αὐτό, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ κώνειον τοῦ θανάτου, δηλαδή ὅλα αὐτὰ χωρὶς τὰ ὁποῖα δὲν παίζεται τὸ παιγνίδι τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἀρετῆς, τότε ποῖα εἶναι ἡ μπάλα στήν περίπτωση τοῦ σύγχρονου ἀθλητῆ; Τί εἶναι ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου παίζεται ὁ ἀγώνας τοῦ ὠραίου, τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ ἀληθινοῦ; Τόσο στὰ ὁμαδικὰ ἀθλήματα τῆς μπάλας ὅσο καὶ στὰ ἀγωνί-

σματα του κλασσικοῦ ἀθλητισμοῦ; Πρόκειται γιὰ τὰ ἀναβολικά, τὶς χημικὲς οὐσίες ποὺ χορηγοῦνται πρὶν ἀπὸ τὸν ἀγῶνα σὲ ἀθλητὲς γιὰ αὐξηση τῆς μυϊκῆς τους δύναμης μὲ σκοπὸ τὴν νίκη, τὴν πρωτιά, τὸ ρεκόρ, τὸ λεγόμενον ἀλλιῶς ντόπινγκ. Πρόκειται γιὰ τὰ στημένα παιγνίδια, ὅπου, γιὰ παράδειγμα, στὸ πλαίσιο τῶν ἀθλητικῶν – ποδοσφαιρικῶν στοιχημάτων, μία ἰσχυρὴ ομάδα ἐξαγοράζεται ἔναντι μεγάλου χρηματικοῦ ποσοῦ, προκειμένου νὰ ἡττηθεῖ ἀπὸ ἀσθενέστερη ομάδα καὶ νὰ ἀποκομίσουν, ἔτσι, μεγάλα κέρδη οἱ ἑταιρεῖες στοιχημάτων. Μπάλα ἀκόμη μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ δόξα καὶ ἡ φήμη, ἡ προερχόμενη ἀπὸ μιὰν ἀθλητικὴ νίκη, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν αὐτὴ ἐπετεύχθη μὲ ἄνομα καὶ δόλια μέσα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἐξουθενωτικὴ προπόνηση καὶ ἄσκηση τοῦ πρωταθλητισμοῦ, ὁ ὅποιος, ὑπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες, ὑπονομεύει τὸ ἀγνὸ πνεῦμα τοῦ ἀθλεῖσθαι. Μπάλα εἶναι, γενικῶς, ἡ ἐμπορευματοποίηση τοῦ ἀθλητικοῦ ιδεώδους, καί, πέρα τούτου, ἡ οικονομικὴ κατάσταση, ἡ κοινωνικὴ θέση καὶ οἱ ὅποιες προκλήσεις ἐγείρονται μπροστὰ σὲ ἓνα ἀθλητικὸ ταλέντο, κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ἀθλητικῆς του σταδιοδρομίας.

Πῶς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀντιδρᾷ ὁ σύγχρονος ἀθλητὴς; Ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν μπάλα, ἐστιάζοντας ὅλη τὴν ἰκμάδα του στὸ παιγνίδι ἢ περισσότερο ἢ προσοχὴ του εἶναι στραμμένη στὴν μπάλα; Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ σύγχρονος ἀθλητὴς, ἔναντι οἴουδήποτε τιμήματος, ὑπερασπίζεται τὸ εὖ ἀγωνίζεσθαι, τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸ τῆς εὐγενικῆς ἄμιλλας ἢ ἐνδίδει στὴν δελεαστικὴ πρόκληση τοῦ ἐμπορικοῦ πνεύματος τοῦ ἀθλητισμοῦ; Ὁ Σωκράτης, ὡς καλὸς μπαλαδόρος, ἔπαιξε ἄριστα τὸ παιγνίδι τῆς ἀλήθειας, χωρὶς νὰ δίνει ιδιαίτερη σημασία στὴν μπάλα. Παρὰ μόνον στὸ παιγνίδι της! Ὁ σύγχρονος συμπαίκτης του,

κατὰ γενική ὁμολογία, αὐτὸ πὺν τὸν συναρπάζει καθοριστικὰ δὲν εἶναι οὔτε ἡ εὐγενῆς ἄμιλλα οὔτε ὁ καλὸς ἀγῶνας τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ ἀληθινοῦ, ἀλλὰ τὰ χρήματα, ἡ φήμη, τὸ ρεκόρ καὶ ἡ διαρκῆς προβολή! Μὲ ὅλα αὐτά, καὶ μὲ ὅσα ἄλλα, δολιεύεται τὸ πνεῦμα τοῦ ἀθλητισμοῦ, διακυβεύονται οἱ ἀξίες του καὶ ἀλλοιώνεται ὁ χαρακτήρας του. Τὰ αἷτια τοῦ φαινομένου, σὲ ἕναν ἐλάχιστο βαθμὸ, εἶναι ζήτημα ἀτομικῆς εὐθύνης. Τὸ πρόβλημα εἶναι δομικὸ, ἀναγόμενο στὸν τρόπο λειτουργίας τῆς σύγχρονης κοινωνίας, ὁ ὁποῖος εἶναι φανατικὰ συμφεροντολογικὸς, ἀνέλεγκτα ἐγωκεντρικὸς καὶ ἀδίστακτα ἐκμεταλλευτικὸς. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ ἔντιμος ἀθλητῆς εἶναι σπάνιο φαινόμενο! Ἐπειδὴ οἱ προκλήσεις εἶναι τέτοιες πὺν διαλύουν ὅποιοσδήποτε ἀντιστάσεις ἀθλητικοῦ ἤθους.

Τὸν ἄνθρωπο τὸν εἶπαν κατὰ καιροῦς *homo sapiens* – ἄνθρωπο σοφὸ, *homo faber* – ἄνθρωπο τεχνίτη, κατασκευαστῆ. Ἀπὸ ὅσα ἔχουν ἤδη λεχθεῖ, προκύπτει ὅτι μία τρίτη ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου – ἀλλὰ καὶ τῶν ζώων – εἶναι ὁ *homo ludens*, ὁ παίζων ἄνθρωπος. Τὸ παιγνίδι εἶναι συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ζωῆς, τόσο σὲ ἀτομικὸ ὅσο καὶ σὲ ὁμαδικὸ καὶ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, καλύπτοντας καὶ τὸ βασίλειο τῶν ζώων. Οἱ μπεκάτσες χορεύουν, οἱ γάτες παίζουν μπάλα, ὅπως καὶ τὰ σκυλιά, τὰ κοράκια ὀργανώνουν ἀγῶνες πτήσεως, τὰ ὠδικὰ πουλιά τραγουδοῦν κ.τ.ῶ. Τὸ παιγνίδι ἐπιδέχεται μία πολυδιάστατη ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση. Ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα φυσιολογικὸ, ψυχολογικὸ φαινόμενο, συνιστᾷ ἕνα σημαῖνον πρακτικὸ λειτουργήμα, τὸ ὁποῖο ὑπερβαίνει τὶς ἄμεσες ἀνάγκες τῆς ζωῆς.⁴ Τὸ παιγνίδι μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνας τρόπος ἐκδήλωσης τῆς πλεο-

⁴ Johan Huizinga, *Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ παιγνίδι*, μτφρ. Στ. Ροζάνης-Γερ. Λυκιαρδόπουλος, Γνώση, Αθήνα 1989, 76, 11-12.

νάζουσας ἐνέργειας, μία ἀνάγκη χαλάρωσης λόγω ἔντασης, ἓνα εἶδος ἄσκησης στήν αὐτοσυγκράτηση ἢ ἀκόμη μία ἔκφραση ἐπιθυμίας γιά κυριαρχία. Πέραν τούτων, καθὼς ἐπίσης καὶ ἄλλων ἐκδοχῶν, τὸ παιγνίδι ἔχει καὶ τὴν αἰσθητικὴ του διάσταση, τὴν διασκέδαση καὶ τὴν εὐθυμία τοῦ παίζειν. Τὸ παιγνίδι, μὲ τὴν χαρὰ καὶ τὴν χάρη του, διώχνει τὸ ἄγχος ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ἔνταση τῆς ἐργασίας καὶ ἀπωθεῖ τὶς πιέσεις ἀπὸ κάθε βιοτικὴ μέριμνα. Μικροὶ καὶ μεγάλοι παῖκτες, τὰ ζῶα ἐπίσης, παίζουν, γιὰ νὰ προσλαμβάνουν ἀπόλαυση ἀπὸ τὸ παιγνίδι καὶ νὰ ἐκδηλώνουν τὴν ἐλευθερία τους. Τὸ ἐρώτημα ἀνακύπτει ἀβίαστο. Ὁ ἐπαγγελματίας ἀθλητὴς καὶ ἡ ἀθλήτρια, οἱ κάτοχοι ρεκὸρ ἢ οἱ ὑποψήφιοι γιὰ τοῦτο, πῶς εἶναι δυνατὸ, μέσα ἀπὸ τὴν σκληρὴν καθημερινὴ προπόνηση, μέσα ἀπὸ τὶς θυσίες τῆς προσωπικῆς ζωῆς καὶ μέσα ἀπὸ τὰ ἐνισχυτικὰ χημικὰ μέσα ποὺ λαμβάνουν, νὰ νοιώσουν τὴν εὐθυμία, τὴν ἀπόλαυση καὶ τὴν χαρὰ τοῦ ἀθλητικοῦ παιγνιδιοῦ; Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ στὶς ἀθλητικὲς ἀθλοπαιδιές. Τὸ πάθος καὶ ἡ ἔνταση γιὰ τὴν νίκη ἐξαλείφουν τὴν διασκεδαστικὴ ἐλαφρότητα τοῦ παιγνιδιοῦ!

Τὸ παιγνίδι, κατ' ἀρχάς, εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὴν σοβαρότητα, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ παιγνιδῶδες ὑπερβαίνει τὶς συνήθειες δραστηριότητες τῆς ζωῆς. Ἡ σοβαρότητα τὸ ἀπεχθάνεται, ἐνῶ τὸ παιγνίδι δὲν τὴν ἀποκλείει. Τὸ παιδί παίζει χωρὶς, ἀλλὰ καὶ μὲ κάθε σοβαρότητα, ἀκολουθώντας καὶ παραβαίνοντας τοὺς κανόνες καὶ τοὺς νόμους τοῦ παιγνιδιοῦ καὶ θεσπίζοντας ἄλλους. Τὸ παιγνίδι ὠραῖζει τὴν ζωὴ, ἐνῶ μὲ τὴν ἀνιδιοτέλεια του συμβάλλει στήν τελειοποίησίν της, συνδεόμενο μὲ ἓνα τελετουργικὸ καὶ διεπόμενο ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἱερότητος καί, ἐνίστε, τῆς μυσταγωγίας. Ὁ Πλάτων στοὺς *Νόμους* καλεῖ τοὺς

ἄνδρες καὶ τὶς γυναῖκες νὰ τρέψουν σὲ τρόπο ζωῆς τὰ πιὸ
ώραῖα παιγνίδια, τραγουδώντας καὶ χορεύοντας καὶ ἔχοντας
στραμμένη τὴν διάνοια στὸν θεό.⁵ Ἡ αἰσθητικὴ ἄποψη τοῦ
παιγνιδιοῦ, ἀθλητικοῦ καὶ μὴ, κατοχυρώνεται μέσα ἀπὸ τὴν
ἐνταση, τὴν τάξη, τὸν ρυθμὸ, τὴν ἁρμονία καὶ τὴν ἰσορροπία
ποὺ τὸ παιγνίδι ἐπιβάλλει, καθιστάμενο πόλος μαγείας καὶ
σαγήνης. Ὁ ἐπαγγελματικὸς ἀθλητισμὸς καὶ τὰ ὅσα ἀπαιτεῖ ἡ
θήρα τῶν ρεκὸρ, δὲν ἀνταποκρίνονται στὸ αὐθεντικὸ πνεῦμα
τοῦ παιγνιδιοῦ, στὴν ἀνεμελιά καὶ τὴν εὐθυμία του. Ἡ κατα-
πόνηση καὶ ὁ ἐπιστημονισμὸς, σὲ κάθε πτυχή τοῦ ἀθλητισμοῦ
καὶ τῶν ὁμαδικῶν ἀθλημάτων, προσέδωσαν ὑπερβολικὴ σο-
βαρότητα σὲ κάτι, ἀπὸ τὴν φύση του ἐλαφρό, ἐνῶ, μὲ τὸν
ἀνταγωνισμὸ στὴν θέση τῆς ἄμιλλας, καταστράφηκε ὅποια
εὐφρόσυνη διάθεση τῆς ἀθλούμενης ψυχῆς.

Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι μόνον παιγνίδι καὶ διασκέδαση, οὔτε
μόνον ἐργασία καὶ καταπόνηση. Ὡστόσο, ἡ ἀρχὴ τῆς πραγμα-
τικότητος ὑπονόμευσε πολὺ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς. Ὁ Σωκρά-
της ἔπαιξε μέσα στὸ δικαστήριον τῆς Ἡλιαίας τὸ ἐντιμο παιγνί-
δι τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ θανάτου, ὑπεραμνόμενος τῆς ἀλήθειας
καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἐνῶ ὁ σύγχρονος παίκτης, ἀφοῦ ἀπέτυχε
νὰ προσδώσει νόημα στὴν ζωὴ του, κάνει τὸ ἄθλημα νὰ μὴν
εἶναι οὔτε παιγνίδι οὔτε σοβαρὴ ἐνασχόληση, ἀλλὰ μέσο καὶ
τρόπος προβολῆς, διαφήμισης καὶ ἐπιτυχίας. Κι ὅμως στὸ
παιγνίδι βρίσκεται ὅλη ἡ χάρη καὶ ἡ χαρὰ τῆς ἀθλήσης καὶ τῆς
ζωῆς. Ὁ σκοτεινός, ἀλλὰ φωτισμένος Ἐφέσιος, εἶχε δίκιο ὅταν
ἔλεγε ὅτι ὁ Χρόνος εἶναι ἓνα παιδί ποὺ παίζει... κι ὅτι εἶναι τοῦ
παίζοντος παιδιοῦ ἡ βασιλεία!

⁵ Πλάτωνος *Νόμων*, Z 803 c, d.

Τὸ καλὸν δεῖ πρωταγωνιστεῖν:
Γυμναστική και αθλητισμός στον Αριστοτέλη

1. Εισαγωγικά

Όπως ο Πλάτων, έτσι και ο Αριστοτέλης, πραγματεύεται το ζήτημα της γυμναστικής κατά τη συζήτηση του ιδανικού κράτους, της *ἀρίστης πολιτείας*, όπου ο φιλόσοφος συζητά μεταξύ άλλων την εκπαίδευση των μελλοντικών πολιτών της. Εκεί, στο βιβλίο Θ' (το τελευταίο και ημιτελές βιβλίο των *Πολιτικῶν*), αφού προσδιορίσει τους σκοπούς της εκπαίδευσης σε άμεση συνάρτηση με την επιδίωξη της αρετής και της ἀρίστης

* Επίκουρος Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας).

ζωής,¹ συζητά σε ένα σχετικά μικρό τμήμα του τη γυμναστική –σε αντίθεση με τον Πλάτωνα, ο οποίος αφιερώνει στη γυμναστική παιδεία σημαντικό τμήμα του βιβλίου Γ' της *Πολιτείας*, όταν συζητά την παιδεία των φυλάκων– κυρίως ως μαθησιακό αντικείμενο, το οποίο θεωρεί εντελώς απαραίτητο κατά τη διαπαιδαγώγηση των νέων² εν συνεχεία πραγματεύεται τη μουσική παιδεία πολύ εκτενέστερα.³ Η σειρά με την οποία πραγματεύεται ο Αριστοτέλης τα δύο αυτά παιδευτικά μέσα απορρέει από την πεποίθησή του ότι η παιδεία πρέπει να ασχολείται πρώτα με το σώμα παρά με το πνεύμα (τήν διάνοιαν) και συνεπώς προηγείται η αγωγή των παιδιών από τους γυμναστές και τους παιδοτρίβες⁴ –σε αντίθεση πάλι με τον

¹ Πολιτ. Θ 2. 1337a37-38 πρὸς ἀρετὴν [...] πρὸς τὸν βίον τὸν ἄριστον. –Οι παραπομπές στα έργα του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα γίνονται κατά την έκδοσή τους στη *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis*: όσα έργα του αριστοτελικού corpus δεν περιλαμβάνονται στη σειρά αυτή παραπέμπονται ή με μνεία του εκδότη τους ή κατά την έκδοση του Bekker (και χωρίς αναφορά στον εκδότη). Οι αποδόσεις των χωρίων των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* στα νέα ελληνικά ακολουθούν τη μετάφραση του Δ. Λυπουρλή (2006) και των *Πολιτικῶν* τη μετάφραση του Δ.Ι. Παπαδή (2006) και της Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου (2009).

² Πολιτ. Θ 3-4. 1337b22-1339a10. Αναφορές στη γυμναστική και στον αθλητισμό γίνονται και σε άλλα σημεία των *Πολιτικῶν* καθώς και σε άλλα έργα του αριστοτελικού corpus: οι αναφορές αυτές αξιοποιούνται στην παρούσα εργασία για τη σύνθεση της ολικής αριστοτελικής εικόνας για τη γυμναστική και τον αθλητισμό.

³ Πολιτ. Θ 5-7. 1339a11-1342b34. Η συζήτηση της μουσικής παραμένει ως γνωστόν ημιτελής.

⁴ Όλο το χωρίο: Πολιτ. Θ 3. 1338b4-8 ἐπεὶ δὲ φανερόν <τὸ> πρότερον τοῖς ἔθεσιν ἢ τῷ λόγῳ παιδευτέον εἶναι, καὶ περὶ τὸ σῶμα πρότερον ἢ τὴν διάνοιαν, δῆλον ἐκ τούτων ὅτι παραδοτέον τοὺς παῖδας γυμναστικῇ καὶ παιδοτριβικῇ· τούτων γὰρ ἡ μὲν ποιὰν τινα ποιεῖ τὴν ἕξιν

Πλάτωνα, στον οποίο προηγείται η πραγμάτευση της μουσικής από τη γυμναστική.⁵

Για την ανασύσταση της συλλογιστικής του Αριστοτέλη για τη γυμναστική και τον αθλητισμό θα σκιαγραφηθεί κατ' αρχήν (2) το ευρύτερο πλαίσιο των αρχών της αριστοτελικής φιλοσοφίας της παιδείας. Εν συνεχεία οι αριστοτελικές θέσεις θα παρουσιαστούν σε διαδοχικά και αλληλοσυμπληρούμενα επίπεδα: (3) σε μία πρώτη προσέγγιση εξετάζεται πώς αντιλαμβάνεται ο Αριστοτέλης το ουσιαστικό περιεχόμενο της γυμναστικής και της άθλησης σε σχέση με την υγεία, τη διάπλαση και την ανάπτυξη του σώματος, σκιαγραφούνται οι θέσεις του φιλοσόφου για τον αθλητισμό και παρουσιάζεται ο αριστοτελικός κανόνας για τη σωματική άσκηση των νέων· (4) εν συνεχεία διερευνάται ο ρόλος που αποδίδει ο Αριστοτέλης στη

τοῦ σώματος, ἢ δὲ τὰ ἔργα. Πβ. Πολιτ. Η 15. 1334b25-28 διὸ πρῶτον μὲν τοῦ σώματος τὴν ἐπιμέλειαν ἀναγκαῖον εἶναι προτέραν ἢ τὴν τῆς ψυχῆς, ἔπειτα τὴν τῆς ὀρέξεως, ἔνεκα μέντοι τοῦ νοῦ τὴν τῆς ὀρέξεως, τὴν δὲ τοῦ σώματος τῆς ψυχῆς. Η μέριμνα για τη βέλτιστη σωματική διάπλαση των παιδιών πρέπει να αποτελεί κατά τον Αριστοτέλη καίριο μέλημα του νομοθέτη και να λαμβάνεται πρωτίστως υπ' ὄψιν στις νομοθετικές ρυθμίσεις για το γάμο και την τεκνοποιία: Πολιτ. Η 16. 1334b29-32 Εἶπερ οὖν ἀπ' ἀρχῆς τὸν νομοθέτην ὄραν δεῖ ὅπως βέλτιστα τὰ σώματα γένηται τῶν τρεφομένων, πρῶτον μὲν ἐπιμελητέον περὶ τὴν σύζευξιν, πότε καὶ ποίους τινὰς ὄντας χρῆ ποιεῖσθαι πρὸς ἀλλήλους τὴν γαμικὴν ὀμιλίαν.

⁵ Ο E. Schütrumpf (2005), 585, παρατηρεῖ ὅτι αὐτὸ οφείλεται ἴσως στο ὅτι στον Πλάτωνα ἡ γυμναστικὴ υποστηρίζει ἢ ἐνισχύει τὴ διάπλαση τῆς ψυχῆς, ὅπως αὐτὴ ἔχει ξεκινήσει νὰ γίνεται μέσω τῆς μουσικῆς, ἐνῶ ὁ Αριστοτέλης δὲν πᾶει τόσο μακριά. Σχετικὰ με τὴν πλατωνικὴ θεωρία γιὰ τὴ γυμναστικὴ βλ. W. Jaeger (³1971), 295-299, καὶ Κ. Γογγάκη (2005), 125-141· ἐπίσης G. Wöhrle (1990), παρακάτω, σημ. 24.

γυμναστική για την καλλιέργεια της ανδρείας, ενώ σκιαγραφείται πώς συλλαμβάνει ο φιλόσοφος την αρετή αυτή στα ηθικά έργα του και γιατί θεωρεί αντιπρότυπο αρεταϊκής αγωγής το σπαρτιατικό εκπαιδευτικό σύστημα· (5) παρουσιάζονται κατόπιν οι αρχές και οι αξίες που συνθέτουν το αριστοτελικό οικοδόμημα της *ἀρίστης πολιτείας* και εξηγείται πώς οραματίζεται ο Σταγειρίτης τον ουσιαστικό ρόλο της γυμναστικής στο ιδανικό κράτος του· (6) αποτιμάται τέλος η θεωρία του Αριστοτέλη για τη γυμναστική και την άθληση και εντοπίζονται οι τομείς του στοχασμού του, στους οποίους θεμελιώνεται.

2. Αρχές της παιδείας και η γυμναστική

Η αριστοτελική θεωρία για τη γυμναστική γίνεται κατανοητή στο πλαίσιο των αριστοτελικών αρχών για την παιδεία, και μάλιστα υπό διττή προοπτική, δηλαδή (i) στο πλαίσιο της πρωταρχικής στοχοθεσίας της παιδείας και του πάγιου προσανατολισμού της εκπαίδευσης και (ii) στο πλαίσιο νοηματοδότησης της παιδείας στο ιδανικό κράτος. (i') Πυρήνας της αριστοτελικής φιλοσοφίας της παιδείας είναι η *διαμόρφωση ενάρετων ανθρώπων*: αυτή συνίσταται στην ηθικοπνευματική καλλιέργειά τους και πρέπει να γίνεται στο πνεύμα του εκάστοτε πολιτειακού συστήματος. (ii') Με βάση τις αρχές αυτές εκκινεί η αριστοτελική συλλογιστική για τη νοηματοδότηση της παιδείας στο ιδανικό κράτος. Πρωτεύων στόχος της παιδείας στην *ἀρίστην πολιτείαν* είναι κατά τον Αριστοτέλη η *διάπλαση του ελεύθερου πολίτη*. Τρεις είναι οι γνώμονες (*ὄροι*) που θέτει ο φιλόσοφος ως πυλώνες για τη διαμόρφωση των επιμέρους προτάσεων του στο εκπαιδευτικό του πρόγραμμα: *τό τε μέσον καὶ*

τὸ δυνατόν καὶ τὸ πρόπον,⁶ δηλαδή «ἡ ορθὴ μεσότης, τὸ ἀνθρώπινως ἐφικτό καὶ αὐτὸ τὸ ὁποῖο ἀρμόζει σὲ κάθε ηλικία».⁷

Σημαντικὸ στοιχεῖο τῆς ἀριστοτελικῆς συλλογιστικῆς γιὰ τὴ στοχοθεσίαν τῆς παιδείας ἀποτελεῖ ἓνα γενικὸ ὅσο καὶ διαχρονικὸ ἐρώτημα: ἀν στόχος τῆς παιδείας εἶναι ἡ καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἀπλῶς ἡ προετοιμασία τοῦ γιὰ τὶς ἀσχολίες τῆς ζωῆς,⁸ καὶ συγκεκριμένα ἀν ἡ παιδεία ἔχει χρέος νὰ καλλιεργῆ (i) «τὰ χρήσιμα γιὰ τὴ ζωὴ» (τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον) ἢ (ii) «ὅσα ὁδηγοῦν στὴν ἀρετὴ» (τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετὴν) ἢ (iii) «τὰ περιττά» (τὰ περιττά).⁹ Ἡ καλλιέργεια «ὄσων ὁδηγοῦν στὴν ἀρετὴ» εἶναι γιὰ τὸν φιλόσοφο ἀυτονόητη καὶ ἔχει θεμελιωθεῖ πολλαπλῶς στὸ ἠθικὸ καὶ πολιτικὸ τοῦ οἰκοδόμημα. Ὅσον ἀφορᾷ στοὺς δύο ἄλλους στόχους, δηλαδή στὴν καλλιέργεια «τῶν χρήσιμων γιὰ τὴ ζωὴ» καὶ «τῶν περιττῶν», ἡ ἀριστοτελικὴ ἀπάντηση συμπυκνώνεται στὸ ὅτι ἡ παιδεία στὸ ἰδανικὸ κράτος οφείλει νὰ προσφέρει στοὺς νέους ὅσα ἀρμόζουν στὸν τρόπο ζωῆς τοῦ ἐλεύθερου πολίτη καὶ δὲν τὸν καθιστοῦν βάνανσον, ὅσα δηλαδή δὲν υποδουλώνουν τὸ σῶμα τοῦ

⁶ Πολιτ. Θ 7. 1342b33-34· οἱ ὅροι αὐτοὶ διατυπώνονται στὴν κατακλείδα τῆς ἀριστοτελικῆς πρότασης γιὰ τὴ μουσικὴ παιδεία, ἔχουν ὅμως καθολικὴ ἰσχὺ στὸ ἀριστοτελικὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα τῆς ἀρίστης πολιτείας. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα ἀν τὸ ὅλο χωρίο Θ 7. 1342b17-34 ἀποτελεῖ μεταγενέστερη παρεμβολή βλ. P.L.P. Simpson (1998), 282 σημ. 52, καὶ E. Schütrumpf (2005), 673-674 *ad* Πολιτ. Θ 7. 1342b17.

⁷ Κατὰ τὴν εὐστοχὴ ἀπόδοση τοῦ I. Düring (1994), 281.

⁸ Ὅπως τὸ ἐπαναδιατυπώνει ὁ J. Burnet (1967), 10.

⁹ Πολιτ. Θ 2. 1337a39-b1 ἔκ τε τῆς ἐμποδῶν παιδείας ταραχώδης ἢ σκέψις καὶ δήλον οὐδὲν πότερον ἀσκεῖν δεῖ τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον ἢ τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετὴν ἢ τὰ περιττά (πάντα γὰρ εἴληφε ταῦτα κριτάς τινας).

ούτε τον χαρακτήρα του και του επιτρέπουν να ζει και να δρα ως *ἐλεύθερος*.¹⁰ Σ' αυτήν την κύρια στοχοθεσία της παιδείας στην *ἀρίστην πολιτείαν* υπόκεινται δεσμευτικά όχι μόνο η γυμναστική, αλλά και τα άλλα μαθησιακά αντικείμενα, εντέλει ακόμη και το αίτημα για την καλλιέργεια της πνευματικότητας του ανθρώπου.¹¹

3. Η γυμναστική στην υπηρεσία του σώματος

3.1 Πρὸς ὑγίειαν καὶ ἀλκὴν. Σε μια πρώτη προσέγγιση της γυμναστικής, ο Αριστοτέλης θα ξεκινήσει από τη σχέση της με το σώμα.¹² Αφειρητικός όσο και πρωταρχικός στόχος της γυμναστικής είναι για τον Αριστοτέλη η υγεία και η σωματική ευρωστία, αφού, όπως υπογραμμίζει, η γυμναστική συντελεί «στην υγεία και στη σωματική δύναμη»¹³ – η υγεία του σώματος είναι το θεμέλιο για την περαιτέρω άσκηση του σώματος,¹⁴

¹⁰ Πολιτ. Θ 2. 1337b4-11 *ὅτι μὲν οὖν τὰ ἀναγκαῖα δεῖ διδάσκεσθαι τῶν χρησίμων, οὐκ ἄδηλον· ὅτι δὲ οὐ πάντα, διηρημένων τῶν τε ἐλευθερίων ἔργων καὶ τῶν ἀνελευθερίων φανερόν, <καὶ> ὅτι τῶν τοιούτων δεῖ μετέχειν ὅσα τῶν χρησίμων ποιήσει τὸν μετέχοντα μὴ βάνουσον. βάνουσον δ' ἔργον εἶναι δεῖ τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην καὶ μάθησιν, ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς ἀρετῆς ἀχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων [ἢ τὴν ψυχὴν] ἢ τὴν διάνοιαν. Βλ. σχετικά Ε. Μαραγγιανού-Δερμούση (2007), 86-87.*

¹¹ Βλ. Ι.Γ. Καλογεράκος (2015).

¹² Πβ. παραπάνω, μέρος 1 και σημ. 4.

¹³ Πολιτ. Θ 3. 1338a19-20 [*χρήσιμος*] *πρὸς ὑγίειαν καὶ ἀλκὴν*· αυτά δεν επιτυγχάνονται με τη μουσική, προσθέτει αμέσως ο Αριστοτέλης (a20-21).

¹⁴ *Ῥητορ.* Α 5. 1361b3-4 Kassel *σώματος δὲ ἀρετὴ ὑγίεια, αὕτη δὲ οὕτως ὥστε ἀνόσους εἶναι χρωμένους τοῖς σώμασιν.* Προειδοποιεῖ όμως ο Αριστοτέλης: Α 5. 1361b4-6 Κ. *πολλοὶ γὰρ ὑγιαίνουσιν ὥσπερ*

αλλά και «αίτιο για δύο σημαντικότερες κατά πολλούς ανθρώπους αξίες: την ηδονή και τη ζωή»¹⁵ επικρίνει παράλληλα

Ηρόδικος λέγεται, οὐς οὐδεις ἂν εὐδαιμονίσειε τῆς υἱείας διὰ τὸ πάντων ἀπέχεσθαι τῶν ἀνθρωπίνων ἢ τῶν πλείστων. Ο Ηρόδικος από τη Σηλυμβρία (5^{ος} αι. π.Χ.), ο οποίος ήταν αρχικά παιδοτρίβης, συγκαταλέγεται στους αρχηγέτες της αρχαίας διαιτητικής. Διατύπωσε τη θεμελιώδη αρχή για τη σχέση μεταξύ σωματικής κίνησης και λήψης τροφής, ενώ συνέδεσε τη θεραπευτική γυμναστική με τη διαίτα – ο ίδιος είχε ασθενική κράση, αλλά τηρώντας τρόπο ζωής συνεπή προς τις αρχές αυτές και απέχοντας από κάθε απόλαυση κατάφερε να φθάσει σε μεγάλη ηλικία. Για την ανασύσταση του συστήματος του Ηρόδικου βλ. G. Wöhrlé (1990), 52-57. Στην περίπτωση του Ηρόδικου αναφέρεται επικριτικά ο Πλάτων, Πολ. Γ 406a7-b8, με το σχόλιο ότι τελικά ο Ηρόδικος απέκναισε πρώτον μὲν καὶ μάλιστα ἐαυτὸν, ἔπειτ' ἄλλους ὕστερον πολλούς (b1-2) και δυσθανατῶν δὲ ὑπὸ σοφίας εἰς γῆρας ἀφίκετο (b8)· βλ. σχετικά F.G. Sieveke (1980), 237 σημ. 23, Ν.Μ. Σκουτερόπουλος (2002), 818-819 *ad loc.* και G. Wöhrlé (1990), 53, ο οποίος παρατηρεῖ ότι η πλατωνική κριτική στην πρακτική αυτή του Ηρόδικου πηγάζει τόσο από την αριστοκρατική-συντηρητική αντίληψη του Πλάτωνα, η οποία δεν αφήνει χώρο στην πόλιν για τους χρονίως πάσχοντες, όσο και γενικά από τον προβληματισμό που υπήρχε στην αρχαιότητα για την αντιμετώπιση των χρονίων παθήσεων. – Η υπερβολική φροντίδα για το σώμα που ξεπερνάει το όριο της απλής γυμναστικής κατακρίνεται έντονα από τον Πλάτωνα: Πολ. Γ 407b4-c1 σχεδόν γέ τι πάντων μάλιστα ἢ γε περαιτέρω γυμναστικῆς ἢ περιττῆ αὐτῆ ἐπιμέλεια τοῦ σώματος· καὶ γὰρ πρὸς οἰκονομίας καὶ πρὸς στρατείας καὶ πρὸς ἐδραίους ἐν πόλει ἀρχὰς δύσκολος. Τὸ δὲ δὴ μέγιστον, <***>, ὅτι καὶ πρὸς μαθήσεις ἀστίνασούν καὶ ἐννοήσεις τε καὶ μελέτας πρὸς ἐαυτὸν χαλεπή.

¹⁵ Όλο το χωρίο: Πητορ. Α 6. 1362b14-18 Κ. καὶ υἱεία καὶ κάλλος καὶ τὰ τοιαῦτα· ἀρεταὶ γὰρ σώματος καὶ ποιητικαὶ πολλῶν, οἷον ἢ υἱεία καὶ ἡδονῆς καὶ τοῦ ζῆν, διὸ καὶ ἄριστον δοκεῖ εἶναι, ὅτι δύο τῶν τοῖς πολλοῖς τιμιωτάτων αἰτιῶν ἐστίν, ἡδονῆς καὶ τοῦ ζῆν. Στη Πητορ. Α 5, όπου απαριθμούνται τα εξωτερικά και τα εσωτερικά αγαθά που αποτελούν στοιχεία της ευδαιμονίας, στις αρετές του σώματος ο Αρι-

την *ἀγυμνασίαν*,¹⁶ ενώ θεωρεί ότι κύρια ιδιότητα και έργο του γυμναστή είναι να δημιουργεί ευεξία.¹⁷ Η σωματική ευεξία αποτελεί κατά τον Αριστοτέλη τη βάση για την επίτευξη του απώτερου και ουσιαστικού στόχου της γυμναστικής, ο οποίος είναι η ενίσχυση της ανδρείας –ο φιλόσοφος παραμένει προσηλωμένος στην ιεραρχία των *τελών*, κατά την εφαρμογή της εδώ στη στοχοθεσία της παιδείας στο ιδανικό κράτος.¹⁸ Θεωρεί επομένως ο Αριστοτέλης, όπως και ο Πλάτων, ότι η γυμναστι-

στοτέλης συγκαταλέγει μεταξύ άλλων: *ύγίειαν κάλλος ισχὺν μέγεθος δύναμιν ἀγωνιστικὴν* (1360b21-22 K.).

¹⁶ Κατά τη συζήτηση για το *έκούσιον* και την *βούλησιν*: *Ἡθ. Νικ. Γ 7. 1114a21-25 οὐ μόνον δ' αἱ τῆς ψυχῆς κακίαι ἐκούσιοί εἰσιν, ἀλλ' ἐνίοις καὶ αἱ τοῦ σώματος, οἷς καὶ ἐπιτιμῶμεν· τοῖς μὲν γὰρ διὰ φύσιν αἰσχροῖς οὐδείς ἐπιτιμᾷ, τοῖς δὲ δι' ἀγυμνασίαν καὶ ἀμέλειαν.*

¹⁷ *Τοπ. Ε 7. 137a3-7 οἷον ἐπεὶ ὁμοίως ἔχει ἰατρός τε πρὸς τὸ ποιητικὸς ὑγείας εἶναι καὶ γυμναστής πρὸς τὸ ποιητικὸς εὐεξίας, ἔστι δ' ἴδιον γυμναστοῦ τὸ ποιητικὸν εἶναι εὐεξίας, εἴη ἂν ἴδιον ἰατροῦ τὸ ποιητικὸν εἶναι ὑγείας.* Ο Αριστοτέλης αναφέρει και αλλού (*Ἡθ. Νικ. Κ 10. 1180b14*) τον γυμναστή μαζί με τον γιατρό και συχνά (σε διάφορα συμφραζόμενα) τη γυμναστική μαζί με την ιατρική ως τέχνες/επιστήμες (*Ἡθ. Νικ. Α 4. 1096a33-34 [παρατίθεται παρακάτω, σημ. 22], Ε 15. 1136a30-31, Ζ 13. 1143b27-28, Ε 15. 1136a30-31· Πολιτ. Β 8. 1268b35, Γ 6. 1279a1*). Επίσης χρησιμοποιεί και μεταφορικά τις λέξεις *γυμνάζειν, γυμνασία* και *γυμναστικός*: *λ.χ. περὶ νομοθεσίαν γυμνασθῆναι, Πολιτ. Β 12. 1274a26-27· πρὸς τε τὸ ἐρωτᾶν καὶ πρὸς τὸ ἀποκρίνεσθαι γεγυμνάσθαι, Τοπ. Θ 14. 163b2-3· περισσότερα παραδειγματα στον Η. Bonitz (1975 ανατ.), 163.*

¹⁸ Πβ. Ε. Braun (1974), 173 σημ. 60· επίσης παρακάτω, μέρος 5. Η ιεραρχία των *τελών* αναφορικά προς τη γυμναστική αποτυπώνεται ήδη στα *Τοπ. Γ 1. 116a29-31*, στη διάκριση του *ύγαινειν*, το οποίο είναι *δι' αὐτὸ αἰρετόν*, από το *γυμνάζεσθαι*, το οποίο είναι *δι' ἕτερον αἰρετόν*.

κή και η άθληση γενικότερα δεν είναι αυτοσκοπός¹⁹ –άποψη που βρίσκεται καταφανώς σε αντίθεση με την τρέχουσα τότε και σήμερα αντίληψη για τα κίνητρα της σωματικής άσκησης και του αθλητισμού.

3.2 Μέση ἔξις: Το μέτρο στην άθληση και οι επιπτώσεις από την απουσία του. Ο πρωταρχικός στόχος της γυμναστικής μπορεί να επιτευχθεί με την τήρηση του μέτρου στην άσκηση, πιστεύει ο Αριστοτέλης, και γι' αυτό θα επιχειρηματολογήσει για την αναγκαιότητα τήρησης της αρχής του μέτρου κατά την εκγύμναση του σώματος και στον αθλητισμό γενικότερα –θέση στην οποία αντανακλάται η γνωστή προσήλωση του φιλοσόφου στην αρχή της μεσότητας. Όπως γράφει, «ούτε η συνήθεια των αθλητών να ασκούν τα σώματά τους προσφέρει ευεξία που ταιριάζει σε ελεύθερους πολίτες, ούτε υγεία και τεκνοποίηση, ούτε βέβαια και η συνήθεια που δείχνει φιλόσθενο και καταπονημένο άνθρωπο, αλλά η συνήθεια που βρίσκεται στη μέση αυτών των δύο».²⁰ Μάλιστα τόσο η υπερβολική γυμναστική όσο και η ελάχιστη αποβαίνουν ολέθριες για τη δύναμη,²¹ ενώ στη γυμναστική και στην άθληση γενικό-

¹⁹ I. Düring (1994), 276. Για τον Πλάτωνα βλ. G. Wöhrle (1990), 122 κ.ε., 126.

²⁰ Πολιτ. Η 16. 1335b5-8 οὔτε γὰρ ἡ τῶν ἀθλητῶν χρῆσιμος ἔξις πρὸς πολιτικὴν εὐεξίαν οὐδὲ πρὸς ὑγίειαν καὶ τεκνοποιίαν, οὔτε ἡ θεραπευτικὴ καὶ κακοπονητικὴ λίαν, ἀλλ' ἡ μέση τούτων. Στὰ Ηθ. Νικ. Ε 15. 1138a29-31 η ορθή μεσότητα (τὸ μέσον), στην οποία στοχεύει η γυμναστική, είναι η καλή σωματική κατάσταση, η ευεξία (εὐεκτικόν), ενώ η υγεία (ὑγιεινόν) είναι η ορθή μεσότητα, στην οποία στοχεύει η ιατρική.

²¹ Ηθ. Νικ. Β 2. 1104a15-16 τὰ τε γὰρ ὑπερβάλλοντα γυμνάσια καὶ τὰ ἐλλείποντα φθείρει τὴν ἰσχύον· πβ. Ηθ. μεγ. Α 5. 1185b14-18

τερα είναι αναγκαία για τον Αριστοτέλη η γνώση του μετρίου και του κατά περίπτωση *ἀρμόττοντος*.²² Είναι λοιπόν προφανές ότι η φιλοδοξία για ακραίες αθλητικές επιδόσεις, η οποία συνοδεύεται και από την απώλεια του μέτρου, διάχυτη στην εποχή του Αριστοτέλη αλλά και στην εποχή μας,²³ δεν επιδοκιμαζόταν από τον φιλόσοφο και ασφαλώς δεν μπορούσε να αποτελέσει στοιχείο των προτάσεών του για τη γυμναστική παιδεία. Ήδη ο Πλάτων είχε επικρίνει έντονα τα αθλητικά ιδεώδη αυτού του τύπου, υπογραμμίζοντας τις αρνητικές

Susemihl *ὅτι δὲ ἡ ἔνδεια καὶ ἡ ὑπερβολὴ φθείρει, τοῦτ' ἰδεῖν ἔστιν ἐκ τῶν ἠθικῶν [...]. εὐθέως γὰρ ἐπὶ γυμνασίων ἴδοι ἄν τις· πολλῶν γὰρ γινομένων φθείρεται ἢ ἰσχύς, ὀλίγων τε ὡσαύτως. Στα Ἡθ. Νικ. Β 5. 1106a36-b5* ο Αριστοτέλης επεξηγεί τὸ μέσον πρὸς ἡμᾶς στη γυμναστική φέρνοντας ως παράδειγμα τη «μερίδα» τροφῆς που χρειαζόταν ο φημισμένος στην αρχαιότητα αθλητῆς Μίλων (6^{ος} αἰ. π.Χ.): βλ. σχετικά F. Dirlmeier (1974), 310 *ad loc.* και G. Wöhrle (1990), 152-153, ο οποίος συζητά την αριστοτελική θεωρία της μεσότητας σε σχέση με την υγεία. Διερεύνηση του ζητήματος αν επιτρέπει (και πού επιτρέπει) ο Αριστοτέλης αποδέσμευση των εννοιῶν της *ὑπερβολῆς* και της *ὑπεροχῆς* ἀπὸ το εἰς ὀρισμοῦ (με βάση την έννοια της αρετῆς) αρνητικό τους περιεχόμενο γίνεται ἀπὸ τον Ι.Γ. Καλογεράκο (1997-1998).

²² *Ἡθ. Νικ. Α 4. 1096a33-34 τοῦ μετρίου ἐν τροφῇ μὲν ἰατρικὴ ἐν πόνοις δὲ γυμναστικὴ· πβ. Πολιτ. Δ 1. 1288b12-16 μιᾶς [ενν. ἐπιστήμης] ἔστι θεωρῆσαι τὸ περὶ ἕκαστον γένος ἀρμόττον, οἷον ἄσκησις σώματι ποῖα τε ποῖω συμφέρει, καὶ τίς ἀρίστη (τῶ γὰρ κάλλιστα πεφυκότι καὶ κεχορηγημένῳ τὴν ἀρίστην ἀναγκαῖον ἀρμόττειν), καὶ τίς τοῖς πλείστοις μία πᾶσιν (καὶ γὰρ τοῦτο τῆς γυμναστικῆς ἔργον ἐστίν).* Για την αξία της ειδικῆς γνώσης που απαιτεῖται για την ορθή αντιμετώπιση κάθε συγκεκριμένης περίπτωσης στην ἰατρικὴ και στη γυμναστικὴ βλ. *Ἡθ. Νικ. Κ 10. 1180b8-15* και σχετικά G. Wöhrle (1990), 154-155.

²³ Για τη σύγχρονη προβληματικὴ βλ. την ἀνάλυση της Κ.Ι. Γογγάκη (2013), 27-34, ἰδιαίτερα 492-503.

συνέπειές τους για την υγεία και τον τρόπο ζωής όσων τα ακολουθούσαν.²⁴

Με παρόμοια κριτική διάθεση απέναντι στα παραδοσιακά πρότυπα σωματικής άσκησης και αθλητικής δραστηριότητας θα διατυπώσει ο Αριστοτέλης σειρά αρχών για τη γυμναστική και τον αθλητισμό, μιλώντας πρωτίστως ως βιολόγος, με κύριο μέλημα να παραμερίσει όλα όσα θα μπορούσαν να εμποδίσουν τη φυσιολογική ανάπτυξη των νέων.²⁵ Κατά τον Αριστοτέλη (i) η εξαντλητική εκγύμναση έχει αρνητικές επιπτώσεις τόσο στη διάπλαση όσο και στην ανάπτυξη του σώματος,²⁶ προκαλεί δηλαδή δυσαρμονία στη μορφή του σώματος και βλάπτει την αναπτυξιακή πορεία του. Εξάλλου, (ii) η υπερβολική αφοσίωση στην άσκηση έχει αρνητικές συνέπειες για τη φυσιολογική ανάπτυξη του σώματος –γι’ αυτό και πρέπει να

²⁴ Βλ. χαρακτηριστικά Πολ. Γ 404a4-7 *ὑπνώδης αὕτη γέ τις [ενν. ἡ τῶνδε τῶν ἀσκητῶν ἕξις] καὶ σφαλερὰ πρὸς ὑγίειαν. ἢ οὐχ ὄρας ὅτι καθεύδουσί τε τὸν βίον καί, ἐὰν σμικρὰ ἐκβῶσιν τῆς τεταγμένης διαίτης, μεγάλα καὶ σφόδρα νοσοῦσιν οὗτοι οἱ ἀσκηταί;* Βλ. επίσης Νόμ. Ζ 795e7-796b3. Πβ. σχετικά Κ. Γογγάκη (2005), 322-323. Συστηματική πραγμάτευση της πλατωνικής κριτικής στον αθλητισμό και στη θεραπευτική διαιτητική, σε συνάρτηση με τις απόψεις του Πλάτωνα για την υγεία, τη διαιτητική σώματος και ψυχής καθώς και την αλληλεξάρτηση σώματος και ψυχής, γίνεται από τον G. Wöhrle (1990), 122-140. Ο ίδιος, 117-122, εξετάζει επίσης την κριτική που ασκήθηκε στον επαγγελματικό αθλητισμό και στην υπερβολική αθλητική εκπαίδευση από την προγενέστερη ποίηση, φιλοσοφία και ιατρική.

²⁵ H. Flashar (2013), 131· πβ. G. Wöhrle (1990), 153.

²⁶ Πολιτ. Θ 4. 1338b10-11 *λωβώμεναι τὰ τε εἶδη καὶ τὴν αὔξησιν τῶν σωμάτων.*

αποφεύγεται, ἵνα μὴθὲν ἐμπόδιον ἦ πρὸς τὴν αὐξησιν²⁷ και εκτός αυτού εξαντλεί τη δυναμικότητα στη μετεφηβική ηλικία.²⁸

3.3 Ἡ τῶν ἀθλητῶν ἔξις: Κριτική του επαγγελματικού αθλητισμού. Το τελευταίο συμβαίνει με τους επαγγελματίες αθλητές, πιστεύει ο Αριστοτέλης, και ως απόδειξη φέρνει το γεγονός ότι «στους πίνακες των Ολυμπιονικῶν σε δύο τρεις μόνο περιπτώσεις θα εὔρισκε κανείς ότι νίκησαν στους αγώνες οι ίδιοι αθλητές αγωνιζόμενοι ως παιδιά και ως άντρες».²⁹

²⁷ Πολιτ. Θ 4. 1338b42.

²⁸ Πολιτ. Θ 4. 1339a3-4 διὰ τὸ νέουσι ἀσκοῦνται ἀφαιρεῖσθαι τὴν δύναμιν ὑπὸ τῶν ἀναγκαίων γυμνασιῶν.

²⁹ Πολιτ. Θ 4. 1339a1-3 ἐν γὰρ τοῖσι ὀλυμπιονίκαισι δύο τισι ἂν ἦ τρεῖσι εὖροι τοὺς αὐτοὺς νενικηκότας ἄνδρας τε καὶ παιδας. –Στην πολυφαγίαν των αθλητῶν αναφέρεται ο Αριστοτέλης στο Π. ζ. γεν. Δ 3. 768b29-33 ως αιτία για την ασύμμετρη σωματική τους διάπλαση. Σε διάφορα σημεία των ψευδοαριστοτελικῶν Προβλημάτων γίνεται λόγος για τους αθλητές: (i) Στο ΛΗ 5. 967a12-19 η απάντηση στο ερώτημα γιατί όταν γυμνάζονται οι αθλητές γίνονται ἄρχοι, ἐνῶ ὅσοι ἀθλοῦνται ελαφρὰ παραμένουν εὐχροι, ἀναζητεῖται στην ἀπώλεια θερμότητας ἀπὸ τὸ σῶμα, ἡ ὁποία οφείλεται στη διαρκή γύμναση των αθλητῶν (οἱ μὲν οὖν ἰδιῶται μέτρια γυμνάζονται, οἱ δὲ ἀθληταὶ πολλά, a18-19): βλ. σχετικά Η. Flashar (1962), 760 *ad loc.* (ii) Ἡ ἴδια αιτιολόγησι παρέχεται ως απάντηση και στο ερώτημα ‘Διὰ τί οἱ ἀθληταὶ δύσριγοι εὐ ἔχοντες;’, τὸ ὁποῖο συζητεῖται στο Η 4. 887b22-25. (iii) Στο Α 28. 862b16-24 ἐπισημαίνεται ἡ εὐθραυσιτη σωματικὴ κατάστασι των αθλητῶν· οἱ αθλητῆσι ὅσο και γενικότερα οἱ ὑγιεινῶσι διακείμενοι πιστώνονται εἴτε με μεγάλη ἀντοχή ἀπέναντι στα ἄρρωστήματα που συμβαίνουν τὸ χειμῶνα, τὰ ὁποῖα εἶναι και τὰ πιο θανάσιμα, ἢ ἀντίθετα με γρήγορο θάνατο (με τὴν αιτιολόγησι: μεγάλης γὰρ αἰτίας δέονται, b23-24). Ο Η. Flashar (1962), 405-406 *ad loc.*, παρατηρεῖ, φέρνοντας χωρία και ἀπὸ ἄλλους συγγραφείς, ὅτι κατὰ τὴν ἰατρικὴ θεωρία οἱ αθλητῆσι βρίσκονται σε ἐπικίνδυνη κατάσταση, γιατί ἐντείνονται στα ἄκρα τὴν κατ’ οὐσίαν υγιή κατάστασὴ τους.

Στην άσκηση του επαγγελματικού αθλητισμού ο Αριστοτέλης δεν βρίσκει καμιά χρησιμότητα όχι μόνο για την υγεία των αθλητών, αλλά ούτε και για τη συμμετοχή τους στον πολιτικό βίο ή για τη δημιουργία οικογένειας,³⁰ ενώ το αισθητικό στοιχείο, ίσως και το ερωτικό ενδιαφέρον για το κάλλος του σώματος, δεν παρουσιάζεται στον Αριστοτέλη τόσο τονισμένο όσο στον Πλάτωνα.³¹ Εξάλλου, η υπερβολική αφοσίωση στην άσκηση που χαρακτηρίζει τους επαγγελματίες αθλητές έχει κατά τον Αριστοτέλη σοβαρές επιπτώσεις στον ψυχισμό των νέων, αφού τους οδηγεί σε αγριότητα όμοια με αυτήν των ζώων³² και επιπλέον τους καθιστά βαναύσους.³³

3.4 Πώς χρηστέον τῇ γυμναστικῇ: Οδηγίες για την άθληση των νέων. Ο Αριστοτέλης δίνει συγκεκριμένες οδηγίες για την άσκηση και τη διατροφή των νέων σε κάθε ηλικιακό στάδιο, συνδέοντας παράλληλα τη γυμναστική με τη διαίτα: (α) Μέχρι την εφηβική ηλικία χρειάζονται ελαφρότερες ασκήσεις και όχι αυστηροί κανόνες διατροφής, (β) ενώ στο επόμενο αναπτυξιακό στάδιο (όχι όμως από την αρχή του κιόλας) πρέπει οι ασκή-

³⁰ Βλ. Πολιτ. Η 16. 1335b5-8 (παρατίθεται παραπάνω, σημ. 20).

³¹ E. Schütrumpf (2005), 584 *ad* Πολιτ. Θ 3. 1338b7, με αναφορά στα Πολιτ. Θ 4. 1338b11 (παρατίθεται παραπάνω, σημ. 26), στη Ρητορ. Α 5. 1361b7-10 Κ. νέου μὲν οὖν κάλλος τὸ πρὸς τοὺς πόνους χρησίμων ἔχειν τὸ σῶμα τοὺς τε πρὸς δρόμον καὶ πρὸς βίαν, ἥδὲν ὄντα ἰδεῖν πρὸς ἀπόλαυσιν, διὸ οἱ πένταθλοι κάλλιστοι καὶ στα ἀκόλουθα πλατωνικά χωρία: Πολ. Γ 402d1-e3, Ζ 535a10-b1· Νόμ. Ζ 795e κ.ε.

³² Βλ. Πολιτ. Θ 4. 1338b12-14 και εκτενώς παρακάτω, μέρος 4.3 και 4.4.

³³ Βλ. Πολιτ. Θ 4. 1338b32-34· πβ. παραπάνω, μέρος 2, παρακάτω, μέρος 5· βλ. επίσης Χ. Τερέζης (1996), 122-125, και Κ. Γογγάκη (2005), 237.

σεις να είναι επίπονες και η δίαιτα αυστηρή.³⁴ Αυτό λοιπόν που συστήνει ο Αριστοτέλης για τη σωματική άσκηση των νέων είναι (i) η σταδιακή αύξηση της αθλητικής δραστηριότητας και σε καμία περίπτωση η υπερβολική σωματική επιβάρυνση των νέων από πολύ ενωρίς.³⁵ Υπογραμμίζει επίσης ότι (ii) δεν ενδείκνυται η υπερβολική καταπόνηση του πνεύματος και του σώματος ταυτόχρονα, που δεν σημαίνει ότι ο Αριστοτέλης απέκλειε την άσκηση του σώματος και του πνεύματος στο ίδιο ηλικιακό στάδιο, αλλά την εξαντλητική προσπάθεια και στα δύο,³⁶ έχοντας προφανώς κατά νου την αλληλεπίδραση της

³⁴ Πολιτ. Θ 4. 1338b39 πῶς χρηστέον [ενν. τῆ γυμναστικῆ]: (α) Μέχρι την εφηβεία: Πολιτ. Θ 4. 1338b40-41 μέχρι μὲν γὰρ ἤβης κουφότερα γυμνάσια προσοιστέον, τὴν βίαιον τροφήν καὶ τοὺς πρὸς ἀνάγκην πόνους ἀπιέργοντας. (β) Τρία χρόνια μετά από την αρχή της εφηβείας, δηλαδή γύρω στα δεκαεπτά (14+3) έως το εικοστό πρώτο έτος: Πολιτ. Θ 4. 1339a4-7 ὅταν δ' ἀφ' ἤβης ἔτη τρία πρὸς τοῖς ἄλλοις μαθήμασι γένωνται, τότε ἀρμόττει καὶ τοῖς πόνοις καὶ ταῖς ἀναγκοφαγίαις καταλαμβάνειν τὴν ἐχομένην ἡλικίαν. Βλ. τα σχόλια του E. Schütrumpf (2005), 593-595 *ad loc.* Ο Ο. Gigon (1973), 388 *ad loc.*, υπογραμμίζει ότι κατά τον Αριστοτέλη η σκληρή σωματική εκπαίδευση πρέπει να ξεκινά μόνο αφότου οι νέοι έχουν αφοσιωθεί στην πνευματική τους κατάρτιση επί τρία έτη μετά από την εφηβεία. Για το περιεχόμενο της εκπαίδευσης σε κάθε ηλικιακό στάδιο βλ. Κ.Δ. Γεωργούλης (2000 ανατ.), 379-382· Χ.Α. Τερέζης-Ο.Ι. Τόλια (1998), 196-201· Ε. Μαργαγιανού-Δερμούση (2007), 83· πβ. επίσης Η.Ι. Marrou (1961), 159-160.

³⁵ Ο. Gigon (1973), 388 *ad Πολιτ. Θ 4. 1338b38-1339a10.*

³⁶ Πολιτ. Θ 4. 1339a7-10 ἄμα γὰρ τῆ τε διανοία καὶ τῷ σώματι διαπονεῖν οὐ δεῖ, τὸναντίον γὰρ ἐκάτερος ἀπεργάζεσθαι πέφυκε τῶν πόνων, ἐμποδίζων ὁ μὲν τοῦ σώματος πόνος τὴν διάνοιαν ὁ δὲ ταύτης τὸ σῶμα. Ακολουθώ την ερμηνεία του χωρίου από τον E. Schütrumpf (2005), 595 *ad loc.*· πβ. F.F. Schwarz (1989), 68. Ο E. Schütrumpf (2005),

σωματικής και της διανοητικής δραστηριότητας –και ο Πλάτων πίστευε ότι η υπερβολική σωματική άσκηση παρεμποδίζει τις σπουδές.³⁷

Αυτό συνεπάγεται ότι ο Αριστοτέλης θεωρούσε αναγκαία την παράλληλη, ισορροπημένη και όχι εξαντλητική, σωματική άσκηση και πνευματική καλλιέργεια των νέων και στα δύο ηλικιακά στάδια. Το σώμα, πιστεύει ο φιλόσοφος, «είναι καλό να μάθει στη σκληραγωγία, αλλά όχι με βίαιες ασκήσεις και ούτε για την άσκηση και ενίσχυση ενός μέλους μόνο του σώματος, όπως είναι η τάση των αθλητών, αλλά με σκοπό την πραγμάτωση των επιδιώξεων των ελεύθερων πολιτών».³⁸ Για τον Αριστοτέλη, το τελευταίο αυτό κίνητρο για τη γυμναστική και την άθληση, η στόχευση *πρὸς τὰς τῶν ἐλευθερίων πράξεις*, είναι και το πιο σημαντικό.

4. Η γυμναστική στην υπηρεσία της ψυχής

4.1 Ως συντείνουσα πρὸς ἀνδρείαν. Αφού προσδιορίστηκε το ουσιαστικό περιεχόμενο της γυμναστικής και της άθλησης σε σχέση με το σώμα, το επόμενο και καίριο βήμα είναι η σύνδεση της γυμναστικής με τον ψυχικό βίο, αφού «η φροντίδα για το σώμα είναι ανάγκη να αποσκοπεί στην ψυχή».³⁹ Ο Πλάτων

ό.π., σημειώνει ότι μετά από το εικοστό πρώτο έτος αρχίζει κατά τον Αριστοτέλη η σοβαρή καλλιέργεια του πνεύματος.

³⁷ Βλ. Πολ. Γ 407b4-c6 (παρατίθεται εν μέρει παραπάνω, σημ. 14)· πβ. Πολ. Ζ 537b3-4 *κόποι γάρ καὶ ὕπνοι μαθήμασι πολέμιοι*.

³⁸ Πολιτ. Η 16. 1335b8-11 *πεπονημένην μὲν οὖν ἔχειν δεῖ τὴν ἕξιν, πεπονημένην δὲ πόνοις μὴ βιαίσις, μηδὲ πρὸς ἓν μόνον, ὥσπερ ἡ τῶν ἀθλητῶν ἕξις, ἀλλὰ πρὸς τὰς τῶν ἐλευθερίων πράξεις*.

³⁹ Πολιτ. Η 15. 1334b28 *τὴν δὲ [ενν. ἐπιμέλειαν] τοῦ σώματος [ενν. ἔνεκα] τῆς ψυχῆς (ὅλο το χωρίο [Η 15. 1334b25-28] παρατίθεται*

ήδη είχε επαναπροσδιορίσει ριζικά το ρόλο της γυμναστικής σε σχέση με το πώς τον κατανοούσε η αρχαία ελληνική παιδευτική και αθλητική παράδοση, θέτοντας τη γυμναστική μαζί με τη μουσική στην υπηρεσία της ψυχής.⁴⁰ Ο Αριστοτέλης είχε θέσει προγραμματικά ως καίριο στόχο της παιδείας την καλλιέργεια των αρετών (τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετήν), και η αξιοποίηση της γυμναστικής για την πραγμάτωση αυτού του στόχου είναι για τον φιλόσοφο όχι μόνο αυτονόητη, αλλά αποτελεί και τον ουσιαστικό πυρήνα της γυμναστικής παιδείας. Έτσι θα θέσει τη γυμναστική στην υπηρεσία μιας συγκεκριμένης αρετής, υποστηρίζοντας ότι η γυμναστική στοχεύει στην καλλιέργεια της ανδρείας,⁴¹ μιας αρετής που έχει εξαιρετική σπουδαιότητα για την πόλη.⁴²

παραπάνω, σημ. 4)· πβ. Πλάτ. Πολ. Θ 591c9-d2 [ενν. ὁ νοῦν ἔχων] ἀεὶ τὴν ἐν τῷ σώματι ἀρμονίαν τῆς ἐν τῇ ψυχῇ ἔνεκα συμφωνίας ἀρμοστούμενος φανεῖται. Για την αριστοτελική ιεράρχηση των ἀγαθῶν γενικά βλ. ενδεικτικά Ἡθ. Νικ. Α 8. 1098b12-15 *νενεμμένων δὴ τῶν ἀγαθῶν τριχῆ, καὶ τῶν μὲν ἐκτὸς λεγομένων τῶν δὲ περὶ ψυχὴν καὶ σώμα, τὰ περὶ ψυχὴν κυριώτατα λέγομεν καὶ μάλιστα ἀγαθὰ*· βλ. σχετικά F. Dirlmeier (1974), 281-282 *ad loc.*

⁴⁰ Πολ. Γ 411e4-412a2. Ὅποιος ἀφοσιώνεται αποκλειστικά στη γυμναστική χωρίς να ἔχει την παραμικρή επαφή με τις Μούσες καταντά κατά τον Πλάτωνα, Πολ. Γ 411d7-e2 *μισόλογος [...] καὶ ἄμουσος, καὶ πειθοῖ μὲν διὰ λόγων οὐδὲν ἔτι χρῆται, βία δὲ καὶ ἀγριότητι ὥσπερ θηρίον πρὸς πάντα διαπράττεται, καὶ ἐν ἀμαθίᾳ καὶ σκαιότητι μετὰ ἀρρυθμίας τε καὶ ἀχαριστίας ζῆ.*

⁴¹ Πολιτ. Θ 3. 1337b26-27 *τὴν δὲ γυμναστικὴν ὡς συντείνουσιν πρὸς ἀνδρείαν.*

⁴² Η Κ. Γογγάκη (2005), 220, σημειώνει: «Η θεωρία ότι η άσκηση πρέπει να σκοπεύει στην προπαρασκευή καλών πολεμιστών και στο να καταστήσει τους νέους χρήσιμους στην ειρήνη και στον πόλεμο

4.2 Κυρίως ἀνδρείος: ὁ περὶ τὸν καλὸν θάνατον ἀδεής. Στα ηθικά έργα του ο Αριστοτέλης είχε ρίξει μεγάλο βάρος στην έννοια της ανδρείας κατά την πραγμάτευση των ηθικών αρετών, στο πλαίσιο της θεωρίας της μεσότητας, και είχε διερευνήσει το ψυχολογικό της υπόβαθρο, τις ηθικές διαστάσεις της και τα διάφορα είδη της.⁴³ Στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια* ορίζει την ανδρεία ως *μεσότητα περὶ φόβους καὶ θάρρη*⁴⁴ κατά τον Αριστοτέλη, η αρετή αυτή εκδηλώνεται πρωτίστως μπροστά στο πιο φοβερό από όλα τα πράγματα, στον θάνατο,⁴⁵ και κατά κύριο λόγο ανδρείος (*κυρίως ἀνδρείος*) είναι αυτός «που αντιμετωπίζει δίχως φόβο τον ωραίο θάνατο (*ὁ περὶ τὸν καλὸν θάνατον ἀδεής*), καθώς και όλα όσα αποτελούν άμεση απειλή θανάτου –τέτοια είναι κατά κύριο λόγο όσα διαδραματίζονται στον πόλεμο».⁴⁶ Είχε μάλιστα τονίσει κατ' επανάληψιν ο φιλόσοφος ότι οι ανδρείοι ό,τι κάνουν το κάνουν διὰ τὸ καλόν⁴⁷ και

ανθεί στην κλασική περίοδο και εκφράζεται από τον Σόλωνα, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη».

⁴³ *Ἠθ. Νικ.* Γ 9-12. 1115a7-1117b22· *Ἠθ. Εὐδ.* Γ 1. 1228a23-1230a36· *Ἠθ. μεγ.* Α 20. 1190b9-1191a35.

⁴⁴ *Ἠθ. Νικ.* Γ 9. 1115a6-7· πβ. Γ 11. 1116a10-12 *Καθάπερ οὖν εἴρηται, ἡ ἀνδρεία μεσότης ἐστὶ περὶ θαρραλέα καὶ φοβερά, ἐν οἷς εἴρηται, καὶ ὅτι καλὸν αἰρεῖται καὶ ὑπομένει, ἢ ὅτι αἰσχρὸν τὸ μῆ. Σχετικά με την αριστοτελική έννοια της ανδρείας βλ. εποπτικά Ρ. Brüllmann (2005)· για την ανδρεία στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια* βλ. F. Dirlmeier (1974), 337 κ.ε. και U. Wolf (2007), 81-87.*

⁴⁵ *Ἠθ. Νικ.* Γ 9. 1115a24-26.

⁴⁶ *Ἠθ. Νικ.* Γ 9. 1115a32-35.

⁴⁷ *Ἠθ. Νικ.* Γ 11. 1116b30-31. Πβ. Γ 10. 1115b10-13 *ὁ δὲ ἀνδρείος ἀνέκπληκτος ὡς ἄνθρωπος. φοβήσεται μὲν οὖν καὶ τὰ τοιαῦτα, ὡς δεῖ καὶ ὡς ὁ λόγος ὑπομενεῖ τοῦ καλοῦ ἔνεκα· τοῦτο γὰρ τέλος τῆς ἀρετῆς·* Γ 10. 1116b2-3 *δεῖ δ' οὐ δι' ἀνάγκην ἀνδρείον εἶναι, ἀλλ' ὅτι καλόν·*

είχε εξάρει τη στάση του ανδρείου απέναντι στον θάνατο ή στους τραυματισμούς ως στάση συνειδητή και σε καμία περίπτωση απαξιωτική της αξίας της ζωής και των αγαθών της, αλλά πιστά υπηρετική αυτού του τέλους.⁴⁸ Στα Πολιτικά ο Αριστοτέλης θα συμπεριλάβει την ανδρεία στις θεμελιώδεις αρετές, τις οποίες πρέπει να κατέχει ο ελεύθερος πολίτης του ιδανικού κράτους, και την καλλιέργεια της αρετής αυτής θα θέσει ως στόχο της γυμναστικής στην *ἀρίστην πολιτείαν*.

4.3 Ανδρεία και θηριότητα. Στα Πολιτικά η άμεση σύνδεση της γυμναστικής με την αρετή της ανδρείας θα αποτελέσει κομβικό σημείο στην αριστοτελική συλλογιστική για τη στοχοθεσία της γυμναστικής ως μαθησιακού αντικειμένου,⁴⁹ αλλά και για τη διάκριση της ηθικής ανδρείας από τη ζώδη επιθετικότητα. Στο πλαίσιο αυτό ο Αριστοτέλης, επικρίνοντας έντονα την εξαιρετική υπερβολή στην άσκηση που γίνεται με στόχο την ενίσχυση της ανδρείας, τονίζει ότι αυτή δεν οδηγεί στην ενίσχυση της ανδρείας, όπως πιστεύουν όσα έθνη ακολουθούν τέτοια πρότυπα εκγύμνασης, αλλά φέρνει το αντίθετο αποτέλεσμα: κάνει τους νέους «άγρια θηρία» (θηριώδεις).⁵⁰ Η αν-

Γ 11. 1117a16-17 *ἀνδρείου δ' ἦν τὰ φοβερά ἀνθρώπων ὄντα καὶ φαινόμενα ὑπομένειν, ὅτι καλὸν καὶ αἰσχρὸν τὸ μῆ.*

⁴⁸ *Ἡθ. Νικ.* Γ 12. 1117b7-15· το συμπέρασμα είναι χαρακτηριστικό: *ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἀνδρείος, ἴσως δὲ καὶ μᾶλλον, ὅτι τὸ ἐν τῷ πολέμῳ καλὸν ἀντ' ἐκείνων [ενν. τῶν μεγίστων ἀγαθῶν] αἰρεῖται (b13-15).* Εἶχε προηγηθεῖ, Γ 12. 1117b2-6, το παράδειγμα των πυγμάχων που υπομένουν τα πιο άγρια χτυπήματα και τη σκληρή προπόνηση για χάρη του τέλους (: της νίκης και των τιμών), *τοῦ οὗ ἔνεκα, το οποίο μικρὸν ὄν [...] οὐδὲν ἤδὺ φαίνεται ἔχειν (b6).*

⁴⁹ *Πολιτ.* Θ 4. 1338b9-38.

⁵⁰ *Πολιτ.* Θ 4. 1338b12-14.

δρεία όμως, τονίζει ο Αριστοτέλης, δεν συνοδεύει τα πιο άγρια ζώα και έθνη, αλλά μάλλον τα ημερότερα και όσα έχουν ήθος λιονταριού.⁵¹

Ο Αριστοτέλης δεν χρησιμοποιεί εδώ την «ανδρεία» με την αυστηρή νοσηματοδότησή της στην ηθική φιλοσοφία του, αλλά περισσότερο με την έννοια ενός φυσικού τρόπου συμπεριφοράς: όπως υπάρχει στα ζώα το αντίστοιχο με ανθρώπινους τρόπους συμπεριφοράς, αντιστρόφως ανάλογα έχουν και οι άνθρωποι ζωώδη συμπεριφορά.⁵² Φέρνει μάλιστα ο Αριστοτέλης ως «τρομακτικά παραδείγματα ζωόδους ωμότητας»⁵³ ορισμένα έθνη στα οποία διακρίνονται τάσεις ανθρωποκτονίας και ανθρωποφαγίας, τα οποία είναι μεν ληστρικά, αλλά δεν διακρίνονται από ανδρεία.⁵⁴ Οι περιπτώσεις αυτές είναι

⁵¹ Πολιτ. Θ 4. 1338b17-19 οὔτε γὰρ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις οὔτε ἐπὶ τῶν ἐθνῶν ὀρώμεν τὴν ἀνδρείαν ἀκολουθοῦσαν τοῖς ἀγριωτάτοις, ἀλλὰ μᾶλλον τοῖς ἡμερωτέροις καὶ λεοντώδεσιν ἤθεσιν. Ο Αριστοτέλης αντιδιαστέλλει παραδειγματικά το λιοντάρι (ως παράδειγμα ανδρείας) από τον λύκο (ως παράδειγμα αγριότητας) όταν αναφέρεται στις διαφορές ανάμεσα στα ζώα κατὰ τὸ ἦθος: Π. ζ. ἰστ. Α 1. 488b16-18 τὰ δὲ ἐλευθέρια καὶ ἀνδρεία καὶ εὐγενῆ, οἶον λέων, τὰ δὲ γενναῖα καὶ ἄγρια καὶ ἐπίβουλα, οἶον λύκος (εκτενής περιγραφή του ήθους και του τρόπου ζωής του λιονταριού στο Π. ζ. ἰστ. Ι 44. 629b8 κ.ε.)· βλ. σχετικά P.L.P. Simpson (1998), 263· επίσης E. Schütrumpf (2005), 591-592 *ad loc.*, ο οποίος παραθέτει και αριστοτελικά χωρία που αναφέρονται στη διάκριση της ηθικής ανδρείας από την επιθετικότητα των ζώων.

⁵² E. Schütrumpf (2005), 588 *ad Πολιτ. Θ 4. 1338b17.*

⁵³ Κατά την έκφραση του O. Gigon (1973), 388 *ad Πολιτ. Θ 4. 1338b9-38.*

⁵⁴ Πολιτ. Θ 4. 1338b19-24· αναφέρονται οι *περὶ τὸν Πόντον Ἀχαιοὶ τε καὶ Ἠνίοχοι καὶ τῶν ἡπειρωτικῶν ἐθνῶν ἕτερα* (b21-22)· σχετικά με αυτά τα ιστορικά παραδείγματα βλ. E. Schütrumpf (2005), 589-

ασφαλώς ακραίες, πιστοποιούν όμως για τον φιλόσοφο ότι η ανδρεία δεν έχει σχέση με την αγριότητα.⁵⁵

4.4 Το σπαρτιατικό αντιπρότυπο: Πού ήμαρτον οι Λάκωνες;

Η λακωνική πολιτεία στο σύνολό της είχε ήδη αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένης προσέγγισης από τον Σταγειρίτη, με υπογράμμιση τόσο των θετικών όσο και προπαντός των αρνητικών όψεών της.⁵⁶ Το σπαρτιατικό εκπαιδευτικό σύστημα είχε ως πυρήνα του τη σκληρή σωματική άσκηση, όχι για αθλητικούς αλλά για στρατιωτικούς λόγους, και αυτό ήταν γνωστό

590 *ad loc.* Φρικιαστικότερες περιπτώσεις ζωώδους αγριότητας αναφέρει ο Αριστοτέλης ως παραδείγματα θηριωδίας στα *Ἠθ. Νικ.* Η 6. 1148b20-24, επισημαίνει ο O. Gigon (1973), 388 *ad Πολιτ.* Θ 4. 1338b9-38.

⁵⁵ Στα *Ἠθ. Νικ.* Η 1. 1145a16-17 ο Αριστοτέλης υπογραμμίζει τρεις από τις σχετικές με τον χαρακτήρα (*περι τὰ ἦθη*) ιδιότητες που πρέπει να αποφεύγονται: την *κακίαν*, την *ἀκρασίαν* και την *θηριότητα*: βλ. σχετικά F. Dirlmeier (1974), 476 *ad loc.* «Όσο για την αντίθετη προς τη *θηριότητα* ιδιότητα θα ταίριαζε πολύ καλά να τη λέγαμε 'υπεράνθρωπη αρετή', ένα είδος ηρωικής και θεϊκής αρετής (*τὴν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀρετὴν, ἡρωικὴν τινα καὶ θεϊαν*)», υπογραμμίζει ο Αριστοτέλης, *Ἠθ. Νικ.* Η 1. 1145a18-20. Ο O. Gigon (1973), 388 *ad Πολιτ.* Θ 4. 1338b9-38, παρατηρεῖ ότι στα *Ἠθ. Νικ.* Η 1-11 η «εξομοίωση με το ζωικό είδος» σημαίνει την πτώση του ανθρώπου κάτω από την ανθρώπινη φύση με τον ίδιο τρόπο που η «ομοίωση με τον θεό» σημαίνει την άνοδο του ανθρώπου πάνω από τη φύση του· και τα δύο είναι δυνατά σε σπάνιες περιπτώσεις.

⁵⁶ Σε εκτενή παρουσίαση και κριτική του σπαρτιατικού πολιτεύματος προβαίνει ο Αριστοτέλης στα *Πολιτ.* Β 9. 1269a29-1271b19. Εμπεριστατωμένη αποτίμηση των αριστοτελικών θέσεων για τη Σπάρτη, με συστηματική αξιοποίηση των πορισμάτων της έρευνας, γίνεται από τον E. Schütrumpf (1991), 283-296.

στην αρχαιότητα.⁵⁷ Με αφετηρία αλλά και επίκεντρο αυτό το ιδεώδες της σπαρτιατικής αγωγής θα ασκήσει ο Αριστοτέλης δορυμεία κριτική σε ολόκληρο το σπαρτιατικό εκπαιδευτικό σύστημα, παρότι ο φιλόσοφος δεν είχε αγνοήσει μια σημαντική θετική διάστασή του.⁵⁸

Οι Λάκωνες, γράφει, *θηριώδεις δ' άπεργάζονται τοῖς πόνοις, ὡς τοῦτο πρὸς ἀνδρείαν μάλιστα συμφέρον.*⁵⁹ Ὅτι μια τέτοια εμμονή στην υπερβολική σωματική άσκηση δεν οδηγεί στο αιτούμενο, δηλαδή στην καλλιέργεια της ανδρείας, αλλά οδηγεί στην αργιότητα, το έχει ήδη υπογραμμίσει ο Αριστοτέλης.⁶⁰ Οι Λάκωνες, συνεχίζει, υπερείχαν από τους άλλους όσο μόνο αυτοί ασκούσαν σκληρά· τώρα όμως που ασκούνται συστηματικά και άλλοι, οι Λάκωνες υπολείπονται και στους αθλητικούς αγώνες και στους πολέμους⁶¹ «με άλλα λόγια δεν

⁵⁷ Σχετικά με τη σπαρτιατική αγωγή και το ιστορικό πλαίσιο διαμόρφωσης και εξέλιξης της βλ. Η.Ι. Marrou (1961), 37-54.

⁵⁸ Στα Πολιτ. Θ 1. 1337a31-32 ο Αριστοτέλης επαινεί τη νομοθέτηση κοινής εκπαίδευσης για όλους τους νέους, η οποία ίσχυε στη Σπάρτη· πβ. *Ηθ. Νικ.* Κ 10. 1180a24-29, όπου και τονίζεται ότι (αντίθετα από τη Σπάρτη και άλλες λίγες πόλεις) «στις περισσότερες πόλεις τα θέματα αυτά είναι παραμελημένα, και ο καθένας ζει όπως του αρέσει –κατά τον τρόπο των Κυκλώπων ‘επιβάλλοντας τους δικούς του νόμους στα παιδιά και στη γυναίκα του’ (κυκλωπικῶς θεμιστεύων παιδων ἢδ’ ἀλόχου)» (a28-29).

⁵⁹ Πολιτ. Θ 4. 1338b11-14.

⁶⁰ Βλ. παραπάνω, μέρος 4.3.

⁶¹ Πολιτ. Θ 4. 1338b24-27. Ο Ο. Gigon (1973), 388 *ad* Πολιτ. Θ 4. 1338b9-38, θεωρεί ότι ο Αριστοτέλης έχει εδώ κατά νου κυρίως τη Θήβα· ο Ε. Schütrumpf (2005), 590 *ad loc.*, όμως επισημαίνει ότι ο Αριστοτέλης, Πολιτ. Β 9. 1270a31-34, απέδωσε την ήττα των Σπαρτιατών από τους Θηβαίους στα Λεύκτρα το 371 π.Χ. όχι στη σωματική άσκηση των αντιπάλων της Σπάρτης, αλλά στην *ὀλιγανθρωπίαν* (a34),

ήταν ανώτεροι, επειδή εφάρμοζαν στους νέους αυτόν τον τρόπο γυμναστικής αγωγής, αλλά επειδή αυτοί μόνο ασκούσαν, ενώ οι άλλοι όχι».⁶²

Πού έσφαλαν λοιπόν πρωτίστως οι Λάκωνες; (i) Στο ότι φρόντισαν για την καλλιέργεια κυρίως μιας συγκεκριμένης αρετής· μάλιστα, αν όλη η φροντίδα επικεντρωθεί σ' αυτήν, δεν θα κατορθωθεί καν η επίτευξή της, υπογραμμίζει ο Αριστοτέλης.⁶³ Για τον Αριστοτέλη, η ανδρεία, όπως την συνέλαβαν και όπως την πραγματοποίησαν οι Λάκωνες, είναι λανθασμένη.⁶⁴ Επιπλέον, και το σημαντικότερο, (ii) ένα συγκροτημένο πρόγραμμα αγωγής δεν μπορεί να στηρίζεται στη καλλιέργεια μιας μόνο αρετής, και μάλιστα σε υπέρμετρο βαθμό, δηλαδή της πολεμικής αρετής, προετοιμάζοντας τους νέους μόνο για τον πόλεμο, γιατί έτσι τους καθιστά βαναύσους⁶⁵ και

δηλαδή στο «μικρό αριθμό πολιτών» –βλ. E. Schütrumpf (1991), 313 *ad loc.* και Δ.Ι. Παπαδής (2006), 516-517 σημ. 66– της Σπάρτης.

⁶² Πολιτ. Θ 4. 1338b27-29· πβ. Θ 4. 1338b36-38 *δει δὲ οὐκ ἐκ τῶν προτέρων ἔργων κρίνειν, ἀλλ' ἐκ τῶν νῦν ἀνταγωνιστὰς γὰρ τῆς παιδείας νῦν ἔχουσι, πρότερον δ' οὐκ εἶχον.*

⁶³ Πολιτ. Θ 4. 1338b14-17 *καίτοι, καθάπερ εἴρηται πολλάκις, οὔτε πρὸς μίαν οὔτε πρὸς μάλιστα ταύτην βλέποντα ποιητέον τὴν ἐπιμέλειαν· εἰ δὲ καὶ πρὸς ταύτην, οὐδὲ τοῦτο ἐξευρίσκουσιν.*

⁶⁴ E. Schütrumpf (2005), 593 *ad Πολιτ. Θ 4. 1338b35*, με αναφορά στα Πολιτ. Η 15. 1334b2-5 και Θ 4.

⁶⁵ Πολιτ. Θ 4. 1338b32-36· χαρακτηριστικά: *βαναύσους κατεργάζονται κατὰ γε τὸ ἀληθές (b33-34)*. Στα Πολιτ. Β 9. 1271a41-b6 ο Αριστοτέλης επικρίνει τη σπαρτιατική νομοθεσία, η οποία στόχευε σε ένα και μόνο μέρος της αρετής, και προβάλλει τις καταλυτικές για την πόλη συνέπειες από την καλλιέργεια μόνο της πολεμικής αρετής: *πρὸς γὰρ μέρος ἀρετῆς ἢ πᾶσα σύνταξις τῶν νόμων ἐστὶ, τὴν πολεμικὴν· αὕτη γὰρ χρησίμη πρὸς τὸ κρατεῖν. τοιγαροῦν ἐσφάζοντο μὲν πολεμοῦντες, ἀπώλλυντο δὲ ἄρξαντες διὰ τὸ μὴ ἐπίστασθαι σχολά-*

τους αφήνει εντελώς απροετοίμαστους για την περίοδο της ειρήνης, η οποία είναι και η πιο σημαντική, αφού «ο πόλεμος γίνεται για χάρη της ειρήνης».⁶⁶ Άλλες όμως, και πιο σημαντικές, είναι κατά τον φιλόσοφο οι αρετές που απαιτούνται στην περίοδο της ειρήνης. Γι' αυτό, το σπαρτιατικό πρότυπο άσκησης της αρετής αποτελεί για τον Αριστοτέλη καταφανές αντιπρότυπο και είναι απορριπτέο.⁶⁷

5. Ο πολιτικός βίος και η γυμναστική στην άριστην πολιτείαν

5.1 Ειρήνην ἄγειν καὶ σχολάζειν. Το ουσιαστικό περιεχόμενο της ζωής εκδιπλώνεται κατά τον φιλόσοφο στην ειρηνική ζωή και στο περιβάλλον της σχολῆς. Ο Αριστοτέλης θα περιγράψει από κάθε πλευρά το πλαίσιο έκφασής της⁶⁸ και θα οριοθετήσει με σαφήνεια τις προτεραιότητες της ζωής των ἐλευθέρων πολιτών του ιδανικού κράτους.⁶⁹ Τους οραματίζεται πρωτί-

ζειν μηδὲ ἡσκηκέναι μηδεμίαν ἄσκησιν ἐτέραν κυριωτέραν τῆς πολεμικῆς (b2-6).

⁶⁶ Πολιτ. Η 14. 1333a35 πόλεμον μὲν εἰρήνης χάριν.

⁶⁷ Πολιτ. Η 15. 1334a40-41 διὸ δεῖ μὴ καθάπερ ἡ Λακεδαιμονίων πόλις τὴν ἀρετὴν ἀσκεῖν. Η αιτιολόγηση που ακολουθεί, Η 15. 1334a40-b5, συμπληρώνεται με αυτήν στο Θ 4.

⁶⁸ Βλ. σχετικά Α. Neschke-Hentschke (2001).

⁶⁹ Πολιτ. Η 14. 1333a30-b5, Η 15. 1334a11-40· χαρακτηριστικά: Η 14. 1333a41-b3 δεῖ μὲν γὰρ ἀσχολεῖν δύνασθαι καὶ πολεμεῖν, μᾶλλον δ' εἰρήνην ἄγειν καὶ σχολάζειν, καὶ τὰναγκαῖα καὶ τὰ χρήσιμα δὲ πράττειν, τὰ δὲ καλὰ δεῖ μᾶλλον. Πβ. Ἡθ. Νικ. Κ 7. 1177b4-6 ἀσχολούμεθα γὰρ ἵνα σχολάζωμεν, καὶ πολεμοῦμεν ἵν' εἰρήνην ἄγωμεν. «Ο Αριστοτέλης δεν υποτιμᾷ τη σημασία του πολέμου ούτε την αξία της εργασίας, αλλά στηρίζει το ιδανικό κράτος σε μια ιεραρχία των τρόπων δραστηριότητας και των σκοπών», παρατηρεῖ ο Η. Ottmann (2001),

στως (i) να μην είναι εγκλωβισμένοι στο κυνήγι των αναγκαίων και των χρήσιμων για τη ζωή –η υπέρβαση του αναγκαίου και του χρήσιμου είναι αποφασιστικής σημασίας για τον Αριστοτέλη, όπως ήταν και για τον Πλάτωνα–,⁷⁰ αφού «η αποκλειστική επιδίωξη του χρήσιμου ελάχιστα ταιριάζει στους μεγάλους ψυχούς και στους ελεύθερους»,⁷¹ αλλά (ii) να έχουν σχολή, δηλαδή να έχουν το δικό τους χρόνο,⁷² προκειμένου να μπορούν

210· η ειρήνη και η σχολή είναι ο σκοπός, ο πόλεμος και η ασχολία είναι μόνο το μέσο, σημειώνει ο O. Gigon (1973), 382 *ad Πολιτ.* Η 14. 1334a11-16.

⁷⁰ Πβ. ήδη Προτρ. Β 42 Düring *Τὸ δὲ ζητεῖν ἀπὸ πάσης ἐπιστήμης ἕτερόν τι γενέσθαι καὶ δεῖν χρησίμην αὐτὴν εἶναι, παντάπασι ἀγνοοῦντός τινός ἐστιν ὅσον διέστηκεν ἐξ ἀρχῆς τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ ἀναγκαῖα· διαφέρει γὰρ πλείστον. [...] γελοῖον οὖν ἤδη παντελῶς τὸ ζητεῖν ἀπὸ παντὸς ὠφέλειαν ἕτεραν παρ’ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, καὶ ‘τί οὖν ἡμῖν ὄφελος;’ καὶ ‘τί χρήσιμον;’ ἐρωτᾶν. ὡς ἀληθῶς γάρ, ὅπερ λέγομεν, οὐδὲν ἔοικεν ὁ τοιοῦτος εἶδοτι καλὸν κάγαθόν οὐδὲ τί αἴτιον τῶ διαγιγνώσκοντι καὶ συναίτιον.* Ο I. Düring (1994), 180 σημ. 97, υπογραμμίζει ότι στον Πλάτωνα είναι θεμελιακή η διάκριση καλά (ή ἀγαθὰ) – ἀναγκαῖα.

⁷¹ Πολιτ. Θ 3. 1338b2-4 *τὸ δὲ ζητεῖν πανταχοῦ τὸ χρήσιμον ἤκιστα ἀρμόττει τοῖς μεγαλοψύχοις καὶ τοῖς ἐλευθερίοις.*

⁷² Η. Flashar (2004), 312· ή, με την έκφραση του I. Düring (1994), 270, «να κατέχουν το χρόνο τους». Ο I. Düring (1994), 271, επισημαίνει, ακολουθώντας τον E. Mikkola (1958), ότι εδώ η σχολή «διόλου δεν σημαίνει ‘αργία’ με την έννοια του ‘ελεύθερου από καθήκοντα χρόνου’». Η καθημερινή εργασία η οποία επιβάλλεται αναγκαστικά είναι ασχολία, ο προσωπικός χρόνος που έχει ο καθένας στη διάθεσή του είναι σχολή· όποιος διαθέτει ο ίδιος το χρόνο του έχει σχολή. Αυτή η σχολή θέτει απαιτήσεις στον κάτοχό της και μόνο ο ελεύθερος είναι ικανός να τις εκπληρώσει»· ο ίδιος τονίζει επίσης, 272, ότι οι λέξεις σχολή, θεωρία και εὐδαιμονία δεν δηλώνουν μόνο κατάσταση, αλλά και δυναμική δραστηριότητα. –Οι ἐλεύθεροι θα ἔχουν βέβαια και ελεύθερο χρόνο για ανάπαυση και ψυχαγωγία με εποικοδομητικό

να αφοσιωθούν στην καλλιέργεια της αρετής και στις υποθέσεις της πόλης.⁷³ Ο πολιτικός βίος τους όμως δεν τους αποστερεί τη δυνατότητα της προσωπικής τους *εὐδαιμονίας*,⁷⁴ αφού η *εὐδαιμονία* των ατόμων συμπίπτει με την *εὐδαιμονίαν* της πόλης,⁷⁵ που σημαίνει εν τέλει ότι «δεν υπάρχει ατομική ηθική χωρισμένη από την πόλιν».⁷⁶ Βεβαίως, παράλληλα προς την πολιτική τους δραστηριότητα οι *ἐλεύθεροι* θα βρουν την *εὐδαιμονίαν* και την ευχαρίστησή τους στην απόλαυση της μουσικής και στη φιλοσοφία, η οποία τους επιτρέπει την ενεργοποίηση των θεωρητικών ικανοτήτων τους.⁷⁷

Η προετοιμασία για τη ζωή στην ειρήνη και για την σχολήν απαιτεί την πολύπλευρη καλλιέργεια του ανθρώπου. Αυτό προϋποθέτει την καλλιέργεια συγκεκριμένων αρετών, τις οποίες πρέπει να κατέχει ο *ἐλεύθερος* πολίτης. Οι αρετές αυτές καλύπτουν και την *ἀσχολίαν* και την *σχολήν* και κατονο-

τρόπο, αφού κατά τα Πολιτ. Θ 3. 1337b30-32 η ίδια η ανθρώπινη φύση απαιτεί *μὴ μόνον ἀσχολεῖν ὀρθῶς ἀλλὰ καὶ σχολάζειν δύνασθαι καλῶς*.

⁷³ H. Flashar (2004), 312-313.

⁷⁴ Η *εὐδαιμονία* διατηρεί και εδώ ακέραιο τον ηθικό πυρήνα της: Πολιτ. Η 13. 1332a7-10 *φαμέν δὲ (καὶ διωρίσμεθα ἐν τοῖς ἠθικοῖς, εἴ τι τῶν λόγων ἐκείνων ὄφελος) [ενν. τὴν εὐδαιμονίαν] ἐνέργειαν εἶναι καὶ χρῆσιν ἀρετῆς τελείαν*.

⁷⁵ Πολιτ. Η 2. 1324a5-8 *Πότερον δὲ τὴν εὐδαιμονίαν τὴν αὐτὴν εἶναι φατέον ἐνός τε ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων καὶ πόλεως ἢ μὴ τὴν αὐτὴν, λοιπὸν ἐστὶν εἰπεῖν. φανερόν δὲ καὶ τοῦτο. πάντες γὰρ ἂν ὁμολογήσειαν εἶναι τὴν αὐτὴν*.

⁷⁶ H. Flashar (2013), 129· πβ. W.D. Ross (1991), 383: «Ουσιαστικά η κρατική ηθική έχει τους ίδιους κανόνες με την ατομική ηθική».

⁷⁷ A. Neschke-Hentschke (2001), 172· πβ. Πολιτ. Θ 3. 1337b30-32 (παρατίθεται παραπάνω, σημ. 72). Σχετικά με την έννοια της *εὐδαιμονίας* στο ιδανικό κράτος βλ. εποπτικά F.D. Miller, Jr. (2009), 549.

μάζονται: *ἀνδρεία*, *καρτερία*, *φιλοσοφία*, *σωφροσύνη*, *δικαιοσύνη*.⁷⁸ Στην καλλιέργεια αυτών των αρετών στηρίζεται πλήρως το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του αριστοτελικού ιδανικού κράτους: στους πολίτες του παρέχεται κάθε υποστήριξη για να ασκήσουν το σώμα, ώστε να έχουν υγεία και πολεμική ικανότητα, και για να καλλιεργήσουν την ψυχή, ώστε να πράττουν σύμφωνα με όλες τις ηθικές αρετές.⁷⁹

5.2 Τὸ καλὸν δεῖ πρωταγωνιστεῖν. Στο πλαίσιο αυτό η γυμναστική επαναπροσδιορίζεται, αφήνοντας πίσω της τα ιδεώδη της μακράς ελληνικής αθλητικής παράδοσης, και νοσηματοδοτείται με βάση την αξία της για τη ζωή στο ιδανικό κράτος. Κατά τον Αριστοτέλη ο ρόλος της άθλησης και της γυμναστικής έγκειται στη δημιουργία σωματικής κατάστασης τέτοιας όση είναι η δέουσα στον πολίτη της *ἀρίστης πολιτείας*,⁸⁰ που να οδηγεί στο «να πρωταγωνιστεί τὸ καλὸν και ὄχι το θηριῶδες, καθὼς οὔτε ο λύκος οὔτε κανένα ἄλλο θηρίο μπορεῖ να

⁷⁸ Πολιτ. Η 15. 1334a22-25 *ἀνδρείας μὲν οὖν καὶ καρτερίας δεῖ πρὸς τὴν ἀσχολίαν, φιλοσοφίας δὲ πρὸς τὴν σχολήν, σωφροσύνης δὲ καὶ δικαιοσύνης ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χρόνοις, καὶ μᾶλλον εἰρήνην ἄγουσι καὶ σχολάζουσιν*: ὅλη συλλογιστική: Πολιτ. Η 15. 1334a11-36. Ο Ο. Gigon (1973), 382 *ad* Πολιτ. Η 14. 1334a16-40, παρατηρεῖ ὅτι στις αρετές αυτές κατανέμονται οι τέσσερις θεμελιώδεις αρετές (*ἀνδρεία*, *σωφροσύνη*, *δικαιοσύνη*, *φρόνησις*): πβ. Πολιτ. Η 1. 1323a27-29 *οὐδεὶς γὰρ ἂν φαίη μακάριον τὸν μηθὲν μόριον ἔχοντα ἀνδρείας μηδὲ σωφροσύνης μηδὲ δικαιοσύνης μηδὲ φρονήσεως*: ἐπίσης Πολιτ. Η 1. 1323b34-36a.

⁷⁹ Βλ. E. Schütrumpf (2005), 465, 566. Ο ἴδιος, 566, ἐπισημαίνει ὅτι οἱ ἐλεύθεροι «κρατοῦν μια εὐγενὴ ἀπόσταση ἀπὸ το να εἶναι κάτοχοι ὅλων των κλάδων του ἐπιστητοῦ, ἀφοῦ προφανῶς ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀσυμβίβαστη με τὴν ἐξειδίκευση».

⁸⁰ E. Schütrumpf (2005), 585.

ριψοκινδυνέψει για κάποιον ανώτερο σκοπό παρά μόνο ο *άνηρ αγαθός*».⁸¹ Η αθλητική δραστηριότητα θεωρείται από τον Αριστοτέλη παράγοντας που συμβάλλει στην ισόρροπη προετοιμασία για όλες τις αρετές, των οποίων η πραγμάτωση αποτελεί στόχο τόσο της πόλεως όσο και του ατόμου.⁸²

Η γυμναστική μαζί με τη μουσική θα αποτελέσουν τον κανόνα της παιδείας των νέων στην *ἀρίστην πολιτείαν* –σε ουσιαστικά μεγαλύτερη βαρύτητα όμως η δεύτερη· μάλιστα, ο συνδυασμός μουσικής και γυμναστικής παιδείας σκοπό έχει να εμποδίσει την πολύ μεγάλη σκληρότητα και την πολύ μεγάλη μαλθακότητα, όπως άλλωστε είχε και στον Πλάτωνα.⁸³ Με τη γυμναστική και τη μουσική παιδεία οι υπό διάπλαση πολίτες του ιδανικού κράτους θα ενστερνιστούν τα ιδεώδη του βίου που αρμόζει σε *ἐλευθέρους* και θα μπορέσουν να ενεργοποιήσουν την κατευθυντήρια αρχή της *ἐν τῇ σχολῇ διαγωγῆς*:⁸⁴ *τὰ καλὰ μᾶλλον πράττειν*.⁸⁵

⁸¹ Πολιτ. Θ 4. 1338b29-32 *ὥστε τὸ καλὸν ἀλλ' οὐ τὸ θηριῶδες δεῖ πρωταγωνιστεῖν· οὐδὲ γὰρ λύκος οὐδ' <οὐδὲν> τῶν ἄλλων θηρίων ἀγωνίσαίτο ἂν οὐθένα καλὸν κίνδυνον, ἀλλὰ μᾶλλον ἄνηρ ἀγαθός*. Για την αντιδιαστολή του λιονταριού με τον λύκο βλ. παραπάνω, σημ. 51.

⁸² H. Flashar (2013), 131.

⁸³ H. Ottmann (2001), 210.

⁸⁴ Πβ. Πολιτ. Θ 3. 1338a21-23 *λείπεται τοίνυν πρὸς τὴν ἐν τῇ σχολῇ διαγωγῆν, εἰς ὅπερ καὶ φαίνονται παράγοντες αὐτήν. ἦν γὰρ οἶονταί διαγωγῆν εἶναι τῶν ἐλευθέρων, ἐν ταύτῃ [ενν. τὴν μουσικὴν] τάττουσιν*.

⁸⁵ Πολιτ. Η 14. 1333b2-3· ὅλο το χωρίο (Η 14. 1333a41-b3) παρατίθεται παραπάνω, σημ. 69. Μιλώντας για την αξία και τη χρησιμότητα της μουσικής ο Αριστοτέλης θα προσθέσει στις συντεταγμένες του τρόπου ζωής των πολιτών του ιδανικού κράτους και την ευχαρίστηση: Πολιτ. Θ 5. 1339b17-20 *καὶ τὴν διαγωγῆν ὁμολογουμένως δεῖ μὴ*

6. Επιλεγόμενα

Η ανάδειξη του κύριου ρόλου της γυμναστικής και της άθλησης στη σωματική υγεία και ευεξία υπήρξε το αφετηριακό σημείο της αριστοτελικής προσέγγισης του αθλητισμού, για να συνεχιστεί με την απόδοση στη γυμναστική ρόλου καίρια υποστηρικτικού στην αρεταϊκή διάπλαση του ανθρώπου, καίτοι ο φιλόσοφος δίνει μεγαλύτερη έμφαση στη σημασία της μουσικής παιδείας για τη διαμόρφωση του ήθους του πολίτη του ιδανικού κράτους. Ο Αριστοτέλης αντιμετωπίζει με πολύ μεγάλο σκεπτικισμό τα ελληνικά παραδοσιακά και συγκαρινά του αθλητικά ιδεώδη. Η στάση του απέναντι στον επαγγελματικό αθλητισμό είναι οπωσδήποτε επικριτική· αποτελεί συνέχεια της πλατωνικής παράδοσης, αποτυπώνεται όμως χωρίς την (χαρακτηριστική στην *Πολιτεία*) πλατωνική φόρτιση. Στο ζήτημα της γυμναστικής και γενικότερα της άθλησης ο Σταγειρίτης μοιράζεται κατά βάση τις ίδιες αρχές με τον δάσκαλό του, δεν πραγματεύεται όμως το ζήτημα στην έκταση που του αφιέρωσε ο Πλάτων.

Αρκετοί παράγοντες ορίζουν τον τρόπο με τον οποίο ο Αριστοτέλης προσεγγίζει τη γυμναστική και την άθληση: (i) η βιολογική οπτική (η ιατρική σκοπιά θα μπορούσαμε να πούμε σήμερα), διάχυτη σε αρκετά σημεία του ανθρωπολογικού στοχασμού του όπως και σε τόσα άλλα πεδία της σκέψης του (ii) η ψυχολογική οπτική, η οποία του υπαγορεύεται κυρίως από την πεποίθησή του για την αδιάσπαστη ενότητα σώματος

μόνον ἔχειν τὸ καλὸν ἀλλὰ καὶ τὴν ἡδονὴν (τὸ γὰρ εὐδαιμονεῖν ἐξ ἀμφοτέρων τούτων ἐστίν)· τὴν δὲ μουσικὴν πάντες εἶναι φάμεν τῶν ἡδίστων.

και ψυχής· (iii) η *πραξιακή οπτική*, στην οποία τίθενται σε εφαρμογή αρχές της ηθικής φιλοσοφίας του –αρχές που βρίσκονται σε στενή συνάφεια με τις παιδαγωγικές του αρχές και συνοδεύουν σταθερά τη φιλοσοφικοπαιδαγωγική θεωρία του (iv) η *πολιτειακή οπτική*, κυρίαρχη στην τελική και αποφασιστική οριοθέτηση του ρόλου της άθλησης στο ιδανικό κράτος. Όλες αυτές οι συνιστώσες είναι παρούσες στην προσέγγιση της γυμναστικής και του αθλητισμού από τον Αριστοτέλη, ενώ ρίχνουν φως στα επιμέρους στάδια της συλλογιστικής του, καθώς και στις συγκεκριμένες προτάσεις του για τη γυμναστική και την άθληση (λ.χ. για τη σταδιακή αύξηση της αθλητικής δραστηριότητας των νέων ανάλογα με την ηλικία τους ή για την ανάγκη τήρησης του μέτρου στην άθληση). Η διεισδυτική του ανάλυση της γυμναστικής και της άθλησης γίνεται πάνω σε εδραίες ηθικές, ψυχολογικές και βιολογικές βάσεις, από τις οποίες πολλές είναι οικείες και σε μας σήμερα, και αναδεικνύει την πρωταρχική ουσία και την πραγματική αξία της άθλησης. Στις θέσεις του βρίσκονται αναμφίβολα ισχυρά ερείσματα για τη διατύπωση σήμερα των αρχών ενός υγιούς αθλητισμού.

Βιβλιογραφία

- Γεωργούλης, Κωνσταντίνος Δ. (2000 ανατ.). *Αριστοτέλης ο Σταγίριτης*. Πρόλογος Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, βιβλιογραφική ενημέρωση Ιωάννης Γ. Καλογεράκος, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Χαλκιδικής, Θεσσαλονίκη [1962].
- Γογγάκη, Κωνσταντίνα (2005). *Οι αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων για τον αθλητισμό*. Πρόλογος Ανδρέας Μάνος, τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα.

- Γογγάκη, Κωνσταντίνα Ι. (2013). *Το ολυμπιακό ιδεώδες. Παγκόσμια κρίση και προοπτικές*, Gutenberg, Αθήνα.
- Düring, Ingemar (1991, 1994). *Ο Αριστοτέλης. Παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του*, τ. Α', μτφρ. Παρασκευή Κοτζιά-Παντελή (1991), τ. Β', μτφρ. Άννα Γεωργίου- Κατσιβέλα (1994), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα [γερμ. 1966].
- Jaeger, Werner (1968-1974). *Παιδεία. Η μόρφωσις του Έλληνος ανθρώπου*, μτφρ. Γεώργιος Π. Βέρροιος, τ. Α' (⁴1968), Β' (³1971), Γ' (³1974), Εκδόσεις «Παιδεία», Αθήναι [γερμ.: τ. Α' (²1936), Β' (1944), Γ' (1947)· ανατ. σε ενιαίο τόμο 1973 (= Walter de Gruyter, Berlin / New York 1989)].
- Καλογεράκος, Ιωάννης Γ. (1997-1998). «Υπερβολή και ύπεροχή στην ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη», *Φιλοσοφία*, 27-28, 166-190.
- Καλογεράκος, Ιωάννης Γ. (2015). «Οι μαθήσεις στην άριστην πολιτείαν του Αριστοτέλη και η φιλοσοφική τους θεμελίωση», στο: Ιωάννης Α. Δημητρακόπουλος & Ιωάννης Γ. Καλογεράκος (επιμ.), *Φιλοσοφία και παιδεία. Πρακτικά ημερίδας προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Ιωάννη Γ. Δελλή (Πανεπιστήμιο Πατρών, 10 Νοεμβρίου 2012)*, Gutenberg, Αθήνα [υπό έκδοση].
- Λυπουρλής, Δημήτριος (2006). *Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια. Βιβλία Α'-Δ', Βιβλία Ε'-Κ' (2 τ.)*. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.
- Μαραγγιανού-Δερμούση, Ευαγγελία (2007). *Θεωρία και φιλοσοφία της παιδείας στην ελληνική διανόηση. Από την αρχαιότητα έως τον 19^ο αιώνα*, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Marrou, Henri Irénée (1961). *Ιστορία της εκπαιδύσεως κατά την αρχαιότητα*, μτφρ. εκ της ε' εκδ. Θ. Φωτεινόπουλος, Αθήναι [γαλλ. 1948].
- Μπετσάκος, Βασίλειος (2010). *Αριστοτέλης, Ηθικά Μεγάλα. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια*, Εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.

- Παπαδής, Δημήτριος Ι. (2006). *Αριστοτέλης, Πολιτικά. Βιβλία Α'-Β'. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια*. Πρόλογος Ευάγγελος Βενιζέλος, Εκδόσεις Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη.
- Ross, William David (1991). *Αριστοτέλης*, μτφρ. Μαυριλίζα Μητσού, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα [αγγλ. 1977 (1923)].
- Σκουτερόπουλος, Νικόλαος Μ. (2002). *Πλάτων, Πολιτεία. Εισ. σημείωμα-μετάφραση-ερμ. σημειώματα*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα.
- Τερέζης, Χρήστος (1996). «Παιδαγωγικές πτυχές της ηθικής και της πολιτικής φιλοσοφίας του Αριστοτέλη», στο: Κωνσταντίνος Βουδούρης (επιμ.), *Η ηθική φιλοσοφία των Ελλήνων*, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας & Κ. Βουδούρης, Αθήνα, 111-128.
- Τερέζης, Χρήστος Α.-Τόλια, Όλγα Ι. (1998). «Η παιδεία στα Πολιτικά του Αριστοτέλη», στο: Χρήστος Α. Τερέζης, *Θέματα αριστοτελικής φιλοσοφίας*, τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 137-263.
- Τζιώκα-Ευαγγέλου, Πηνελόπη (2009). *Αριστοτέλης, Πολιτικά. Βιβλία VII-VIII. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια*. Πρόλογος Γιάννης Πλάγγεσης, Εκδόσεις Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη.
- Bonitz, Hermann (1975 ανατ.). *Index Aristotelicus*, Walter de Gruyter, Berlin [1870].
- Braun, Edmund (1974). *Aristoteles und die Paideia. Besorgt und übersetzt*, Ferdinand Schöningh, Paderborn.
- Brüllmann, Philipp (2005). «andrea / Tapferkeit», στο: Otfried Höffe (Hrsg.), *Aristoteles-Lexikon*. Redaktion: Rolf Geiger und Philipp Brüllmann, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 44-45.
- Burnet, John (1967). *Aristotle on Education. Extracts from the Ethics and Politics. Translated and Edited*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dirlmeier, Franz (1974). *Aristoteles. Nikomachische Ethik. Übersetzt und kommentiert* [Aristoteles. Werke in deutscher Übersetzung. Begründet von Ernst Grumach. Herausgegeben von Hellmut Flashar.

- Band 6], Sechste, durchgesehene Auflage, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt [1969].
- Düring, Ingemar (1961). *Aristotle's Protrepticus. An Attempt at Reconstruction*, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg.
- Flashar, Hellmut (1962). *Aristoteles. Problemata Physica. Übersetzt* [Aristoteles. Werke in deutscher Übersetzung. Herausgegeben von Ernst Grumach. Band 19], Akademie Verlag, Berlin.
- Flashar, Hellmut (2004). «Aristoteles», στο: Hellmut Flashar (Hrsg.), *Die Philosophie der Antike*, Bd. 3: *Ältere Akademie, Aristoteles, Peripatos* [Grundriss der Geschichte der Philosophie. Begründet von Friedrich Ueberweg. Völlig neu bearbeitete Ausgabe. Herausgegeben von Helmut Holzhey], 2. durchgesehene und erweiterte Auflage, Schwabe Verlag, Basel, 169-492.
- Flashar, Hellmut (2013). *Aristoteles. Lehrer des Abendlandes*, C.H. Beck, München.
- Gigon, Olof (1973). *Aristoteles, Politik. Übersetzt und herausgegeben*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München [ανατ. 92003].
- Mikkola, Eino (1958). «'Schole' bei Aristoteles», *Arctos*, NS 2, 68-87.
- Miller, Fred D. Jr. (2009). «Aristotle on the Ideal Constitution», στο: George Anagnostopoulos (Ed.), *A Companion to Aristotle*, Wiley / Blackwell, Sussex, 540-554.
- Neschke-Hentschke, Ada (2001). «Die uneingeschränkt beste Polisordnung (VII-VII)», στο: Otfried Höffe (Hrsg.), *Aristoteles, Politik*, Akademie Verlag, Berlin, 169-186.
- Ottmann, Henning (2001). *Geschichte des politischen Denkens. Von den Anfängen bei den Griechen bis auf unsere Zeit*, Bd. 1: *Die Griechen*, Teilbd. 2: *Von Platon bis zum Hellenismus*, Verlag J.B. Metzler, Stuttgart / Weimar.
- Schütrumpf, Eckart (1991). *Aristoteles, Politik. Buch II/III. Übersetzt und erläutert* [Aristoteles. Werke in deutscher Übersetzung. Begründet von Ernst Grumach. Herausgegeben von Hellmut Flashar. Band 9, Teil II], Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

- Schütrumpf, Eckart (2005). *Aristoteles, Politik. Buch VII/VIII. Übersetzt und erläutert* [Aristoteles. Werke in deutscher Übersetzung. Begründet von Ernst Grumach. Herausgegeben von Hellmut Flashar. Band 9, Teil IV], Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Schwarz, Franz F. (1989). *Aristoteles, Politik. Schriften zur Staatstheorie. Übersetzt und herausgegeben*, Philipp Reclam jun., Stuttgart.
- Sieveke, Franz G. (1980). *Aristoteles, Rhetorik. Übersetzt, mit einer Bibliographie, Erläuterungen und einem Nachwort*, Wilhelm Fink Verlag, München [ανατ. ³1989].
- Simpson, Peter L. Phillips (1998). *A Philosophical Commentary on the Politics of Aristotle*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill / London.
- Wöhrle, Georg (1990). *Studien zur Theorie der antiken Gesundheitslehre*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Wolf, Ursula (2007). *Aristoteles' Nikomachische Ethik, 2., durchgesehene Auflage*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt [2002].

Η *sancta realitas* (αγία πραγματικότητα) του σώματος; Ή: Η πολιτική φιλοσοφία του σώματος

Ένα σοβαρό φιλοσοφικό πρόβλημα είναι η ύπαρξη συστημάτων και σχολών σκέψης. Διότι εμφανίζονται υπερασπιστές τους που διεκδικούν το αλάθητο των συστημάτων και των σχολών, με αποτέλεσμα να αφαιρούν από τη φιλοσοφία τον γενετικό της κώδικα, την αμφισβήτηση και την ανατροπή του προγενέστερου, ώστε να προαχθούμε σε κάτι πιθανόν φωτεινότερο, ίσως και πιο αληθινό. Η φιλοσοφία, επισημαίνει ο Καστοριάδης, «δεν πρόκειται για συστήματα, βιβλία, σχολα-

* Λέκτωρ Φιλοσοφίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας).

στικούς συλλογισμούς. Πρόκειται, πρώτα και πριν απ' όλα, για αμφισβήτηση της θεσμισμένης παράστασης του κόσμου, των ειδώλων της φυλής, μέσα στον ορίζοντα μιας απεριορίστης ερώτησης».¹ Υπ' αυτήν την έννοια, υπάρχει διαρκής φιλοσοφική γέννηση και αναγέννηση, η οποία έχει σοβαρές πιθανότητες να φέρει στο προσκήνιο το φωτεινότερο και το πιο αληθινό, σε καμιά περίπτωση την ταύτιση με την αλήθεια. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, θα είχαμε την εκ νέου δημιουργία συστήματος και σχολής με τα συμπαρομαρτούντα της μη αμφισβήτησης και ανατροπής, και άρα τον θάνατο της φιλοσοφίας. Αλλωστε, η εν λόγω οπτική της ταύτισης με το απόλυτο, με την αλήθεια, με το όντως ον, συνιστά ύβρη για τον άνθρωπο, ο οποίος είναι εραστής της σοφίας (δηλαδή φιλόσοφος) στο διηνεκές. Δεν είναι ούτε θεός, ούτε το απόλυτο, ούτε η αλήθεια, ούτε το όντως ον.

Σχολές-συστήματα έχουν πράγματι εμφανιστεί στη φιλοσοφική διεποχιακή αγορά: ο πυθαγορισμός, ο πλατωνισμός, ο αριστοτελισμός, ο καντιανισμός και άλλες. Για τον Πυθαγόρα, οι οπαδοί του έλεγαν «αυτός έφα», το είπε δηλαδή ο δάσκαλος και επομένως είναι σωστό. Για τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, αρκεί ο ερευνητικός φανός να πέσει πάνω στον μεταβυζαντινό 15^ο και 16^ο αιώνα, όταν οι έλληνες φιλόσοφοι της εποχής έριζαν ποιος από τους δύο αρχαίους φιλοσόφους είναι πιο «ορθός» και ταιριάζει καλύτερα με τον χριστιανισμό. Αν ρίξουμε μια επιπλέον ματιά στη μεσαιωνική δύση, εκεί ο Αριστοτέλης ανήχθη σε «par excellence» φιλόσοφο, σε «auctoritas» δηλαδή σε αυθεντία, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί το φαινόμενο του σχολαστικοαριστοτελισμού με τα συμπαρομαρ-

¹ Κ. Καστοριάδης (1995), 211.

τούντα του: τη μη αμφισβήτηση και τη μη ανατροπή, γνωρίσματα που έλαβαν χώρα για πολλούς αιώνες.

Οι λύσεις στο πρόβλημα των σχολών-συστημάτων –στοιχείο που θα βοηθήσει τη διερεύνηση της παρατηρούμενης συστημικής προσέγγισης του ανθρώπινου σώματος μέσα στο φαινόμενο του αθλητισμού– υπήρξαν τριών μορφών: α) ο εκλεκτικισμός, β) η προσθήκη του όρου «νέο» μπροστά από τις σχολές (π.χ. νεοπλατωνισμός) και γ) η ευθεία αμφισβήτηση και η σωτήρια διανοητική αιματοχυσία, από την οποία γεννιέται ξεκάθαρα το καινούργιο, ενδεχομένως το πιο φωτεινό και πιο αληθινό, το υποκείμενο οπωσδήποτε στο δημιουργικό πεδίο της εκ νέου αμφισβήτησης. Μιλώντας για τον σύγχρονο κόσμο, οι απαρχές του οποίου βρίσκονται στον Διαφωτισμό, η επιλεκτική αξιοποίηση και εκλεκτικιστική σύνθεση προγενέστερων θέσεων, η οποία ως τέτοια είναι αντισυστημική-μεταρρυθμιστική, φαίνεται ξεκάθαρα στην ηγετική μορφή της φιλοσοφίας των Νεοελληνικών Φώτων, τον Κοραή: «εις τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν ἄλλην φιλοσοφίαν δὲν ἐξεύρουσιν παρὰ τὴν Ἐκλεκτικὴν»,² γράφει αναφερόμενος σε γάλλους και άγγλους διαφωτιστές. Η προσθήκη του όρου «νέο» είναι και αυτή αντισυστημική-μεταρρυθμιστική, διότι ανατρέπει το προγενέστερο σύστημα προάγοντάς το σε νέα μορφή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο νεοπλατωνισμός, που έφερε και αριστοτελικά, στωικά και άλλα γνωρίσματα στη σύστασή του. Στον σύγχρονο κόσμο έχουμε νεοκαντιανισμό και τον πολύκροτο νεοδαρβινισμό. Η τρίτη, και ευκρινέστερη, αντισυστημική-μεταρρυθμιστική πλευρά της ευθείας αμφι-

² Α. Κοραΐς (1966), 314 (επιστολή της 20.2.1806 προς τον Αλέξανδρο Βασιλείου).

σβήτησης φαίνεται π.χ. με την κριτική του Αριστοτέλη στον Πλάτωνα, του Καστοριάδη στον Marx, κ.ά.

Η διαφορά ανάμεσα στη σχολή-σύστημα και στη σχολή-μη σύστημα, ή ανάμεσα στις συστημικές φιλοσοφικές οπτικές και στις αντισυστημικές, έγκειται στον κλειστό ή ανοικτό τρόπο μεταχείρισης της σχολής και των προτάσεών της από τους συγχρόνους και τους μεταγενέστερους. Αν θεοποιείται ή απολυτοποιείται η σχολή, πρέπει να κάνουμε λόγο για ένα σύστημα ζωντανής-νεκρής φιλοσοφίας. Αν όμως αμφισβητείται η σχολή, υπάρχει δημιουργία, γέννημα του καινούργιου, στο πλαίσιο που το έθεσε ο Αριστοτέλης αναφερόμενος στο *ὄν*, «τὸ ἀεὶ ζητούμενον καὶ ἀεὶ ἀπορούμενον»,³ το *ὄν* δηλαδή που αναζητείται *αενάως* και που η *α-πορία* γι' αυτό είναι επίσης *αιώνια*, *ἀρα* χρειάζεται διαρκείς γεννήσεις και δημιουργίες. Αν, αντιστοίχως, οι ιδέες ανάγονται σε «πνευματικά προϊόντα που είχαν γίνει φετίχ»,⁴ προαναγγέλλουν τον θάνατο της φιλοσοφίας. Αντιθέτως, η «σκέψη που πιστεύει στον εαυτό της γνωρίζει ότι είναι, κάθε φορά, ένα σύνολο, αλλά σύνολο μη ολοκληρωμένο. Δεν μοιάζει τόσο με την απόφαση που βγάζει ένας δικαστής, όσο με τις τελευταίες, διακεκομμένες λέξεις ενός καταδικασμένου ανθρώπου. Ο τελευταίος βλέπει τα πράγματα από μια σκοπιά που δεν έχει καμιά σχέση με την καθυπόταξή τους».⁵ Η μη καθυπόταξη είναι η ζωντάνια, η διαρκής αναγέννηση, η ακατάπαυστη δημιουργία, η αντισυστημικότητα-μεταρρυθμιστικότητα και, εν τέλει, η αθανασία της φιλοσοφίας.

³ Αριστοτέλης, *Μετὰ τὰ φυσικά* Z 1. 1028b3.

⁴ Μ. Χορκχάιμερ (1984), 64.

⁵ Μ. Χορκχάιμερ (1984), 64-65.

Η βαλτώδης οπτική της συστημικότητας και της μη αμφισβήτησης διαγράφει τον ορίζοντα της *sancta realitas*, της αγίας πραγματικότητας, όπως την κατέθεσε ο Καστοριάδης: η «στάση αυτή –κατασκευή συστημάτων, καθαγιασμός της πραγματικότητας, αφ’ υψηλού θεώρηση της κοινωνίας και των λαών–»⁶ αποτελεί παρακμή της φιλοσοφίας. Όταν η εκάστοτε πραγματικότητα που ζει ο άνθρωπος μέσα στον χρόνο νοηματοδοτείται με βάση ιδεαλιστικά χαρακτηριστικά, τα οποία, ως ιδεαλιστικά, αγγίζουν τις παρυφές της ουτοπίας που είναι σχεδόν ανέφικτο να αποκτήσει έστω και λίγα ευτοπικά γνωρίσματα, όταν δηλαδή η πραγματικότητα που ζούμε καθαγιάζεται μέσα από μια υπεράνθρωπη πραγματικότητα, και δη φιλοσοφική, η οποία προβαλλόμενη ως «τέλεια» και «αλάθητη» κρίνεται «επιβεβλημένη» για όλους μας και «πρέπουσα» ή «δέουσα», με αμετακίνητες αρχές προς τις οποίες «πρέπει» ή «δέον είναι» να συγκλίνουμε, αν θέλουμε να γίνουμε καλύτεροι άνθρωποι, τότε γινόμαστε μάρτυρες ενός συστήματος. Προσθέτοντας, συνεπώς, τα ειδοποιά στοιχεία του φιλοσοφικού συστήματος, που είναι αφενός η απονέκρωσή του ενώ εμφανίζεται ζωντανό, και αφετέρου ο ουτοπικός ιδεαλιστικός του πυρήνας λόγω του καθαγιασμού της πραγματικότητας που ζούμε μέσα από μια άλλη πραγματικότητα την οποία δεν ζούμε, ερχόμαστε αντιμέτωποι με σοβαρά προσκόμματα απέναντι στο ζήτημα της εφαρμογής των φιλοσοφικών θέσεων. Αν δεν μας ενδιαφέρει η εφαρμογή τους, αν αδιαφορούμε για την εφαρμογή του φωτός που παράγεται από τις φιλοσοφικές έρευνες, είναι υποκριτικό να φωνασκούμε και, επί της ουσίας, να στρουθοκαμηλίζουμε για

⁶ Κ. Καστοριάδης (2000), 28.

την κρίση των αξιών που μας περιβάλλει εδώ και δεκαετίες, και η οποία έχει επίπτωση και στον αθλητισμό. Το πρόβλημα γίνεται ακόμη χειρότερο, αν κινούμαστε σε αφ' υψηλού ιδεαλισμούς (π.χ. το σωστό είναι το τάδε, όλοι «πρέπει» να πάτε εκεί, διότι αλλιώς ακολουθεί η καταστροφή), αν η φιλοσοφία δεν λαμβάνει τον σφυγμό των λαών, των κοινωνιών και των πολιτισμών, για να ξεκινήσει από μία βάση σταθερή, να ανοίξει τα μάτια της ψυχής της, εκείνα που έβγαλε ο Οιδίποδας όταν έμαθε την αλήθεια, και να προχωρήσει σε διάλογο με την πραγματικότητα, όπως καλώς ή κακώς είναι, ώστε να έχει πολύ λιγότερες πιθανότητες να αποδειχθεί ουτοπική, όσο δελεαστική ή ελκυστική και αν είναι η ουτοπία της για τη σκέψη μας.

Επομένως, η ενδεχόμενη φιλοσοφική εμπλοκή στον ιδεαλιστικό βάλτο της καθαγιασμένης πραγματικότητας του σώματος, το οποίο τόσο πολύ προβάλλεται στον αθλητισμό, συνιστά ατελέσφορη οπτική. Άλλωστε, είναι ο ίδιος ο σύγχρονος σωματικός καθαγιασμός του ωραίου, μυώδους και προσανατολισμένου σε μεγάλα αθλητικά επιτεύγματα σώματος, αυτή δηλαδή η ιδεαλιστική αναγωγή του σε σύστημα, τούτη η θεοποίηση και απολυτοποίηση του σώματος, που αποτυπώνει το προβληματικό περιεχόμενο της ιδεαλιστικής μεταχείρισής του ως εξεικόνισης της ιδεατής πραγματικότητας της ομορφιάς, της δύναμης και της επιτυχίας, αν και πρόκειται για υλικό δημιούργημα. Ο αποκλεισμός της υπηρεσίας του ανθρώπου προς την ολότητά του (που αποτελείται από σύνολο ετεροτήτων: την ηθική, ορθολογική, σωματική, συναισθηματική, μεταφυσική, αισθητική) είναι το μείζον θέμα. Πρόκειται για το ζητούμενο της ισόρροπης και αρμονικής

ανάπτυξης του ανθρώπου, και του αποκλεισμού του από μονισμούς, και δη ιδεαλιστικούς και συστημικούς, όπου εντάσσεται εν προκειμένω η σωματικότητα.

Η μη αφ' υψηλού φιλοσοφική προσέγγιση του σώματος δεικνύει ότι οι εποχές, οι λαοί και οι πολιτισμοί νοηματοδότησαν διαφορετικά τη σωματικότητα. Τρεις τέτοιες χαρακτηριστικές στιγμές ετερογενούς νοηματοδότησης συνιστούν: α) το κλασικό ελληνικό, β) το βυζαντινό και γ) το μεταβιομηχανικό κοσμοείδωλο. Στην κλασική αρχαιότητα, η ψυχοσωματική ανάπτυξη εκλαμβάνεται ισομερής. Στη βυζαντινή περίοδο, η σωματικότητα εκλαμβάνεται πολύ υποδεέστερα απέναντι στην πνευματικότητα. Στις δε μεταβιομηχανικές κοινωνίες έως και τις μέρες μας επικρατεί το φαντασιακό της διαρκούς εξάπλωσης του οικονομικού υλισμού, της θεοποίησης του χρήματος, του κέρδους,⁷ που σημαίνει της απολυτοποίησης οτιδήποτε υλιστικού, όπου εντάσσεται και το σώμα, και του υποβιβασμού οτιδήποτε μη υλιστικού, όπου καταχωρίζεται η μη σωματική σύσταση του ανθρώπινου είδους (πνευματική, ψυχική). Έτσι έρχεται ξανά στο προσκήνιο, και προβάλλει ως ανάγκη, το πεδίο της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, της σύλληψης δηλαδή της σύστασης και της ουσίας του ανθρώπου. Κατ' επέκταση, η ανάγνωση και η αποσαφήνιση της αντιιδεαλιστικής και αντισυστημικής-μεταρρυθμιστικής σχέσης της φιλοσοφίας με τη σωματικότητα του αθλητισμού υπόκει-

⁷ Πβ. Κ. Καστοριάδης (2010), 141: «Το επιτακτικό καθήκον σήμερα είναι να καταθέσουμε να θέσουμε υπό έλεγχο τις τυφλές δυνάμεις που εξαπέλυσε το σύστημα, όπως, παραδείγματος χάριν, την τεχνο-επιστήμη, την καταστροφή του περιβάλλοντος, τη μανία του πλουτισμού και του σφετερισμού κτλ.».

ται στη διαύγαση μιας σύγχρονης φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, απ' όπου εκκινεί. Διότι, αν δεν απαντηθεί ξανά το ερώτημα «τι είναι άνθρωπος», τα μεταβιομηχανικά υλιστικά πρότυπα, πολύ δε περισσότερο η διόγκωσή τους μέσα από την κατίσχυση της σύγχρονης οικονομικής, που σημαίνει υλιστικής κατά μείζονα λόγο, παγκοσμιοποίησης, παραμένουν ευπρόσδεκτα και «επιβεβλημένα». Αυτό άλλωστε καθίσταται ευκρινές στο, «κυρίως, υλικό περιεχόμενο», το οποίο στον πρωταθλητισμό έπεται της επιβράβευσης «για τη νίκη, ή, ακριβολογώντας, για την επίδοση (ρεκόρ) [χωρίς να] περιορίζεται μόνο στην αποθέωση του πλήθους».⁸

Σε τούτο το περίγραμμα, το περί ανθρώπου ερώτημα δύναται να φωτιστεί μέσα από την προσέγγιση τριών εννοιών: ολότητα, ανοικτότητα και υγεία. Η ολότητα είναι η πολυπρισματική καλλιέργεια των πολυποίκιλων δυνατοτήτων της ανθρώπινης ύπαρξης και μπορεί να κατηγοριοποιηθεί στην ηθική, ορθολογική, σωματική, συναισθηματική, μεταφυσική, αισθητική πλευρά του όλου (ετερότητες του όλου της ανθρώπινης ύπαρξης). Η ανοικτότητα «αποτελεί δημιουργία μέσα από τον ίδιο τον άνθρωπο-δημιουργό. Συνιστά ουσιολογική νοηματοδότηση του εαυτού, μια (ε)αυτο-δημιουργία»,⁹ χωρίς προκαθορισμούς, αμετάκλητες λύσεις και επιβεβλημένες κατευθύνσεις, αλλά με διαρκείς νέους καθορισμούς και ακατάπαυστα ανοικτούς ορίζοντες από τον ίδιο τον άνθρωπο, από καθέναν από εμάς. Η υγεία μπορεί να οριστεί μέσα από το πρίσμα της «φύση[ς] που δέχτηκε την επίδραση και τη διαμόρφωση της παιδείας. Αυτή αποτελεί τη βάση για περαιτέρω

⁸ Κ.Ι. Γογγάκη (2013), 363.

⁹ Σ. Φουρνάρος (2014), 119.

παιδεία και, ως εκ τούτου, συνιστά αξία».¹⁰ Επομένως, χρειάζεται να κάνουμε λόγο για την αξία της ψυχοσωματικής υγείας ως αποτέλεσμα παιδείας, ή μόρφωσης, δηλαδή μετάβασης από την α-μορφία στην καθολική μορφή, και όχι για εργαλειοποίηση ή πραγματοποίηση του σώματος με σκοπό τη, με οποιοδήποτε τίμημα, επίτευξη στόχων: π.χ. ταχύτατη δημιουργία ωραίου και σφριγηλού σώματος μέσα από τη χρήση σκευασμάτων, ή την επίτευξη ρεκόρ μέσα από τη χρήση και πάλι σκευασμάτων.

Ολότητα, ανοικτότητα και υγεία συνθέτουν αντι-ιδεαλιστικά το σώμα του πεπαιδευμένου ανθρώπου. Η έννοια κυρίως της ανοικτότητας, ούσα εξ ορισμού αντι-ιδεαλιστική και αντισυστημική-μεταρρυθμιστική, με τους συνεχείς προσδιορισμούς και επαναπροσδιορισμούς της, αυτοκαθορίζει, πραγματικά ελεύθερα, την ανθρώπινη ολότητα. Πρόκειται για ουσιαστική ελευθερία, και όχι κατ' επίφαση, διότι το ανθρώπινο όλον προσδιορίζεται από το ίδιο το ανθρώπινο υποκείμενο, από εμάς ξεχωριστά μέσα από τη διαλεκτική μας με την κοινωνία όπου ζούμε. Δεν επιβάλλεται απρόσωπα από την «εποχή», ή από τη μόδα του μυαλού που παρουσιάζεται εύμορφα με την ισχύ της παγκοσμιοποίησης και την υιοθετούμε άκριτα. Μια τέτοια επιβολή συνιστά επίπλαστη ελευθερία, ή έναν συστημικό ιδεαλισμό βασισμένο στη δήθεν ελεύθερη αποδοχή μιας πραγματικότητας που επιτάσσεται έξω από εμάς, χωρίς να τη συνειδητοποιούμε πρώτα απ' όλα, και κυρίως χωρίς να τη διαμορφώνουμε συνεχώς.

¹⁰ G. Mueller-L. Bargeliotes (2004), 39-40 (η έμφαση είναι των συγγραφέων).

Στη σχέση της φιλοσοφίας με τη σωματικότητα του αθλητισμού, η σύγχρονη φιλοσοφική ανθρωπολογία αποτελεί, υπό το παραπάνω πρίσμα, χρήσιμο και αναγκαίο εφαλτήριο. Το ερώτημα που απομένει να διερευνηθεί είναι πώς έχει πιθανότητες να μετασχηματιστεί σε πράξη. Πώς θωρακίζεται η αντι-ιδεαλιστική ελευθερία, μέσα από την οποία η σωματικότητα αποκτά άλλο νόημα; Τι πραγματικά σημαίνει αυτοδιάθεση του σώματος, η οποία λαμβάνει χώρα και μέσα στον αθλητισμό; Μήπως είναι χρήσιμο να μιλήσουμε για αυτοδιάθεση της ολιστικής ύπαρξης του αθλητή; Η αποφυγή της εξιδανίκευσης του περιεχομένου των απαντήσεων οδηγεί κατ' ανάγκην στα «εφ' ημίν», στα ανθρώπινα, όπου το πεδίο μεταβολής της κοινής μας ζωής είναι το πολιτικό. Άρα, πρέπει να αναφερθούμε σε μια πολιτική φιλοσοφία του σώματος.

Κύρια και καίρια έννοια αυτής της προσέγγισης είναι η αυτονομία, η οποία προσδιορίζει άτομα που «προσπαθούν όχι απλώς να ρυθμίσουν κατά τρόπο αυτόνομο την ατομική τους ζωή, αλλά να συμμετάσχουν στον προσδιορισμό των νόμων, που είναι κατ' ανάγκην κοινωνικοί, που περιορίζουν ή καθορίζουν τη ζωή τους».¹¹ Εκ διαμέτρου αντίθετη ορίζεται η ετερονομία. Τούτη προσδιορίζεται από τον εξω-ανθρώπινο καθορισμό της ζωής μας, δηλαδή από συστημικό ιδεαλισμό. Ισοδύναμη της αυτονομίας είναι η ελευθερία, ατομική και κοινωνικο-πολιτική. Η αντι-ιδεαλιστική οπτική και ελευθερία του σώματος θωρακίζεται μέσα από τη βούληση της εκάστοτε κοινωνίας να αλλάξει την πορεία της, και εν προκειμένω τον υλιστικό απομονωτισμό της. Για να γίνει κάτι τέτοιο, πρέπει δυστυχώς, απ' ό,τι φαίνεται, να επέλθει η καταστροφή, η οποία

¹¹ Κ. Καστοριάδης (2000), 130.

ενδέχεται να αφυπνίσει συνειδήσεις: ανθρώπινες ζωές να χάνονται από τη χρήση απαγορευμένων ουσιών και σκευασμάτων, αμετάστρεπτες αρρώστιες να χτυπήσουν την πόρτα μας, ακραία καιρικά φαινόμενα να μας κατακλύσουν, να προκύψουν νέες ασθένειες από την όλη ασέβειά μας προς τη φύση και από τη μανία επίτευξης γρήγορων αποτελεσμάτων με οποιοδήποτε κόστος. Αν και τα παραπάνω, δυστυχώς και πάλι, έχουν συμβεί και συμβαίνουν, και έχει καταγραφεί σκεπτικισμός σχετικά με το δρόμο που έχει πάρει η ανθρωπότητα, ωστόσο ουσιαστική αλλαγή δεν παρατηρείται. Χρειάζεται, κατ' επέκταση, οι κοινωνίες να επιλέξουν να διαμορφώσουν αντι-υλιστικές πολιτικές. Το ερώτημα είναι γιατί δεν το κάνουν. Η απάντηση έχει ως πυρήνες της α) την υιοθετημένη μεταβιομηχανική αξία του ατομικισμού, β) τη μη δυνατότητα συμμετοχής των πολλών στις αποφάσεις που λαμβάνονται σε πολιτικό επίπεδο και γ) τον συνακόλουθο περιορισμό της πολιτικής ελευθερίας (είμαστε πολιτικά ελεύθεροι, δηλαδή αποτυπώνουμε έμπρακτα τις επιλογές μας στο πολιτικό σκηνικό, μόνο όταν ψηφίζουμε, από εκεί και πέρα παρατηρούμε τις εξελίξεις). Επομένως, η αντι-ιδεαλιστική ελευθερία του σώματος συνδυάζεται με τη βούληση των κοινωνιών για ουσιαστικό εκδημοκρατισμό τους. Αυτό με τη σειρά του προϋποθέτει την ουσιαστική ή ουσιακή στροφή μας προς την ολότητα της ύπαρξής μας. Έτσι, η τελολογία του σώματος, ο σκοπός του υλικού αυτού δημιουργήματος, συνδέεται άρρηκτα με την καθολικότητα της ανθρώπινης τελολογίας, και μάλιστα με την τελολογία της μεταμόρφωσής μας σε ό,τι συνολικά και ουσιαστικά ή ουσιακά είμαστε: «Πρέπει να τελειώνουμε με τους 'μετασχηματισμούς του κόσμου' και τα εξωτερικά έργα,

πρέπει να θεωρήσουμε *ουσιώδη τελικότητα τον ίδιο τον δικό μας μετασχηματισμό*».¹² Πρόκειται για επιλογές ζωής.

Από τα προαναφερθέντα αναδύεται και η απομάκρυνση από την οπτική της σωματικής αυταξίας και υπεραξίας. Η αντι-ιδεαλιστική και αντι-υλιστική αξιολογία του σώματος συσχετίζεται με ηθικές αξίες, όπως ο σεβασμός στα ανθρώπινα όρια και στο ανθρώπινο όλον. Συνιστά προανάκρουσμα, ανάχωμα και αντίδοτο απέναντι «στην ηθική ένδεια του σύγχρονου κόσμου».¹³ Και, αν για τα ανθρώπινα όρια ισχύει στην πράξη το – δυστυχώς με οποιοδήποτε τρόπο και κόστος – δικαίωμα στην αυτοδιάθεση του σώματος (να είναι όμορφο, μυώδες και σφριγηλό, να του δίνουμε ενισχυτικές ουσίες για μεγαλύτερες επιδόσεις κ.ά.), η προσέγγιση του ανθρώπινου όλου αναδεικνύει την προβληματικότητα της επιφανειακής αυτής αυτοδιάθεσης. Διότι ο αθλητής που πάσχει από τον σωματικό-υλιστικό εμμονοϊδεατισμό και έχει αφήσει πίσω την πολύπλευρη καλλιέργεια και ανάπτυξή του, που έχει εγκαταλείψει την πολυμερή ανοικτότητά του, εύκολα μετατρέπεται σε υποχείριο και όργανο, χωρίς ουσιαστικά δικαιώματα. Κατά συνέπεια, κρίνεται αναγκαίο να αναφερθούμε στην αυτοδιάθεση της ολιστικής ύπαρξης του αθλητή, γεγονός που εξακτινώνει τα δικαιώματά του πέρα από το σωματικό πεδίο και σημαίνει ότι είναι άνθρωπος που δικαιούται να υπερασπίζεται τον εαυτό του, να αυτοκαθορίζεται, όταν π.χ. λοιδορείται, και όχι να αποφασίζουν άλλοι για εκείνον. Τέτοιες αποφάσεις που τον ετεροκαθορίζουν, συνιστούν ετερονομία ή ανελευθε-

¹² Κ. Καστοριάδης (2000), 155 (η έμφαση είναι του Σ. Φουρνάρου).

¹³ Κ. Γογγάκη (2013), 457.

ρία του ανθρώπινου υποκειμένου και μετατροπή του σε ανθρωποειδές αντικείμενο ή εργαλείο. Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο εξοστρακισμός των αθλητών από τη γη της πολιτικής της ευθύνης, της συμμετοχής και των αποφάσεων, η απομόνωσή τους δηλαδή στην εργαλειακότητα του σώματος με την ταυτόχρονη εξορία τους από την ιδιότητα του πολίτη, είναι αλλοτρίωση όχι μόνο θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και των σπερμάτων της ελληνικής φιλοσοφίας που αναπτύσσεται από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη (όχι της απολυτοποίησης, θεοποίησης και συστημικότητάς της). Η αναλογία του πολίτη με τον αθλητή και η σύζευξή τους χρησιμοποιείται και από τους δύο αρχαίους φιλοσόφους, γεγονός όχι ήσσονος σημασίας. Ο μεν Πλάτων στην *Πολιτεία* του επισημαίνει ότι «η δύναμις», η δύναμη δηλαδή της ψυχής που ενδυναμώνει και κινητοποιεί την αντίστοιχη του σώματος, είναι κατάλληλη για τον πολυτιμότερο στόχο, το να γίνει δηλαδή ο άνθρωπος καλός πολίτης και να επιτύχει την ευδαιμονία.¹⁴ Ο δε Αριστοτέλης τονίζει στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια* την πλήρη αντιστοιχία του Ολύμπιου αθλητή με τον πολίτη υπογραμμίζοντας τη σημασία και την αναλογία του αθλητικού με τον πολιτικό αγώνα. Γράφει συγκεκριμένα ότι, όπως ακριβώς στους Ολυμπιακούς αγώνες στεφανώνονται, όχι οι πιο όμορφοι και οι πιο δυνατοί, αλλά οι αγωνιζόμενοι (κάποιοι απ' αυτούς νικούν), έτσι και στον βίο νικητές είναι οι πολίτες που αγωνίζονται για να επιτύχουν καλούς και ευγενείς στόχους.¹⁵ Οι παρακαταθήκες, λοιπόν, και τα σπέρματα της πραγματι-

¹⁴ Βλ. Πλάτων, *Πολιτεία* E 477b-e.

¹⁵ Βλ. Αριστοτέλης, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* A 8. 1099a3-7 και S. Fournaros (2004), 137.

κής ελευθερίας και αυτονομίας, η παιδεία με άλλα λόγια που αναδύεται από τον Ολυμπισμό είναι πρόδηλα «ολιστική [...], αμετακίνητη από τον απαράμιλλο ανθρωποκεντρικό πυρήνα [...] της προαγωγής του σώματος και της ψυχής, της πολιτικής εκχειρίδας, η οποία αίρει την αναξιοπρέπεια ο άνθρωπος να είναι ανθρώπου λύκος («homo homini lupus»)¹⁶, ατομικιστής και απομονωμένος στον κόσμο του. Όλα αυτά καθιστούν αναγκαία την πολιτική φιλοσοφία του σώματος, εδραζόμενη στη βούληση των κοινωνιών να μετασχηματίσουν, με θεσμούς και νόμους, την υλιστική και εργαλειακή σωματικότητα αναδιατάσσοντάς την μέσα στο σχήμα της καθολικότητας της ανθρώπινης ύπαρξης, της οποίας το σώμα αποτελεί πολύ όμορφο και αναγκαίο τμήμα.

Βιβλιογραφία

- Γογγάκη, Κωνσταντίνα Ι. (2013). *Το ολυμπιακό ιδεώδες. Παγκόσμια κρίση και προοπτικές*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Καστοριάδης, Κορνήλιος (1995). *Χώροι του ανθρώπου*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα 1995.
- Καστοριάδης, Κορνήλιος (2000). *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα.
- Καστοριάδης, Κορνήλιος (2010). *Ακυβέρνητη κοινωνία*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα.
- Κοραής, Αδαμάντιος (1966). *Αλληλογραφία*, τ. Β', Εκδόσεις Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα.

¹⁶ Μ. Μπράμος-Σ. Φουρνάρος (2004), 8 (η έμφαση είναι του Σ. Φουρνάρου).

- Μπράμος, Μάριος-Φουρνάρος, Σωτήριος (2004). «Το αξιολογικό περιεχόμενο της Ολυμπιακής Παιδείας», *Φιλοσοφία και Παιδεία*, 7-10.
- Mueller, Gustav-Bargeliotes, Leonidas (2004). *Φιλοσοφικά θεμέλια της παιδείας*, μτφρ. Σωτήριος Φουρνάρος, Εκδόσεις Έννοια, Αθήνα.
- Fournaros, Soteris (2004). «Olympic Paideia: Building Social and Political Bonds through Olympic Symbolism», *Skepsis* XV/i, 131-141.
- Φουρνάρος, Σωτήριος (2014). «Η φιλοσοφική ανθρωπολογία του 'ανοιχτού ανθρώπου' στη διαύγαση του Καστοριάδη», στο: Vasileios E. Pantazis & Michael Stork (Hrsg.), *Ommasin allois, Festschrift für Professor Ioannis E. Theodoropoulos zum 65. Geburtstag*, Εκδόσεις Oldib, Essen, 113-130.
- Χορκχάιμερ, Μαξ (1984). «Τέχνη και Μαζική Κουλτούρα», στο: Αντόρνο, Λόβενταλ, Μαρκούζε, Χορκχάιμερ, *Τέχνη και μαζική κουλτούρα*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα.

Το όραμα του υπερανθρώπου και το μετανθρώπι-
νο μέλλον: Σχεδιάσματα, επιτεύγματα, ουτοπίες

Από τη στιγμή που εμφανίζεται ο άνθρωπος πάνω στη γη εμφανής είναι ο ζήλος του να αντιμετωπίσει το χρόνο, τη φθορά, την αρρώστια, τη γήρανση και τον ίδιο το θάνατο. Ο άνθρωπος ανέκαθεν προσπαθούσε να δαμάσει ή ακόμη και να υπερβεί τη φύση μέσω της τεχνολογίας, και οι τεχνολογίες εδώ και χιλιάδες χρόνια στόχευαν στο ανθρώπινο περιβάλλον. Στο σύγχρονο κόσμο όμως το ενδιαφέρον έχει στραφεί προς τον ίδιο τον άνθρωπο, τόσο στο εσωτερικό του –με την

* Επίκουρη Καθηγήτρια Φιλοσοφίας του Αθλητισμού στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού).

τροποποίηση του νου, του μεταβολισμού, της προσωπικότητας και των παιδιών μας¹ όσο και στο εξωτερικό του –με την τροποποίηση του σώματος, του προσώπου και εν γένει της εμφάνισής του. Η ασίγαστη μανία του ανθρώπου να ξεπεράσει τη φύση, βελτιώνοντας τον εαυτό του, βρίσκει τον ιδανικό σύμμαχο στην τεχνολογική πρόοδο, και μαζί διαμορφώνουν το όραμα ενός «υπερανθρώπου»,² ενός πιο δυνατού, πιο έξυπνου, πιο ικανού, αγέραστου και άφθαρτου, αλλά ίσως και πιο ... ανούσιου ανθρώπου.

Σε μια μεταβιομηχανική εποχή η δόξα θα ανήκει πλέον στην επανάσταση της βιοεπιστήμης που σημειώθηκε στις αρχές του αιώνα μας: Επιμήκυνση της μακροβιότητας, διατήρηση της νεότητας, συντήρηση της ωραιότητας και επιβράδυνση της γήρανσης, ενώ αρκετοί άνθρωποι έχουν υποστεί βιολογικές παρεμβάσεις, τροποποιήσεις και «αναβαθμίσεις» που τους προσφέρουν υπεράνθρωπες ικανότητες, όπως καλύτερη μνήμη ή νοημοσύνη και εξωπραγματικές επιδόσεις. Η διαδικασία της γήρανσης έχει επιβραδυνθεί, ίσως μάλιστα τα γηρατειά τείνουν να εκλείψουν τελείως, οι ασθένειες αποτελούν σε μεγάλο βαθμό παρελθόν, ενώ πλέον τα μωρά σχεδιάζονται επακριβώς πριν γεννηθούν –με τα μάτια, το χρώμα, το ύψος και τις ικανότητες που οι γονείς τους επιλέγουν να έχουν.³

Η ιδέα του «υπερανθρώπου» εμφανίζεται πρώτη φορά στο στοχασμό του Friedrich Wilhelm Nietzsche, και μαζί με την ιδέα της θέλησης για δύναμη και της αιώνιας επιστροφής

¹ Βλ. G. Lawton (2006).

² Κ.Ι. Γογγάκη (2013), 504-507.

³ Βλ. Σ. Αλαχιώτης (1998)· Μ. Δραγώνα-Μονάχου (2002)· Η. Kuhse-P. Singer (1999)· C.S. Nino (1993).

αποτελούν τις βασικές έννοιες της ώριμης περιόδου του Γερμανού φιλοσόφου. Στο έργο *Also Sprach Zarathustra* (Τάδε έφη Ζαρατούστρα), το οποίο έγραψε ο Nietzsche το 1883, σε ηλικία τριάντα οκτώ ετών, και το τελείωσε το 1885, υποστηρίζει πως ο άνθρωπος με μια ηρωική προσπάθεια θέλησης και φαντασίας θα μπορούσε να ξεφύγει από την αθλιότητα και να δημιουργήσει ένα ανώτατο ον, τον υπεράνθρωπο. Η ζωτική ενέργεια ταυτίζεται με την έννοια της ηθικής για τον Nietzsche –σε αντίθεση με τις χριστιανικές αξίες της ισότητας, της εγκαρτέρησης και του ελέους. Ο Nietzsche είναι ο οραματιστής του ηθικού τύπου του υπεράνθρωπου, του ιεροφάντη μιας νέας προστακτικής ηθικής.⁴

Οι μελετητές του, οι οποίοι επιμένουν να ερμηνεύουν το έργο του και κυρίως το *Also Sprach Zarathustra* ως μια κοσμολογική ή βιολογική υπόθεση, διαπράττουν ένα ερμηνευτικό σφάλμα, που αδικεί τον φιλόσοφο. Ο υπεράνθρωπος είναι το απόλυτο, το εντελές, είναι αυτό το οποίο κάθε άνθρωπος πρέπει να προσδοκεί από τον εαυτό του. Οι άνθρωποι δεν πρέπει να επαναπαύονται στα λίγα που έχουν, είτε υλικά αγαθά είτε πνευματική και ψυχική γνώση, αλλά να αναζητούν το παραπάνω, να επιμένουν στην ανθρωπιά, ώστε να βοηθούν τον άλλον με τις γνώσεις τους. Ο Νιτσεϊκός υπεράνθρωπος δεν είναι παρά το ποιητικό σύμβολο του απείρου της ανθρώπινης θέλησης, που τείνει αιώνια προς ένα ιδανικό, το οποίο πλησιάζει αδιάκοπα χωρίς τελικά να το φτάνει ποτέ. Ο υπεράνθρωπος πηγάζει από μέσα μας, είναι η εσωτερική θέληση για την εξέλιξή μας ως ένας καλύτερος άνθρωπος πάνω στη γη.

⁴ K.A. Pearson (2007), 127-141.

Σύμφωνα επομένως με τη φιλοσοφία του Nietzsche, υπεράνθρωπος είναι ο υποθετικός τύπος του ιδανικού ανθρώπου, ο οποίος υπερέχει ως προς τη δύναμη της σκέψης και της θέλησης. Ο αρχαίος Πέρσης προφήτης Zarathustra θα διδάξει στα ανθρώπινα όντα ότι η γη χρειάζεται ένα καινούριο νόημα και μια νέα κατεύθυνση. Ο υπεράνθρωπος προτείνεται ως το ευγενές ιδεώδες της αυτο-υπερνίκησης, κάτι το οποίο προϋποθέτει ότι ο εαυτός θα εξερευνήσει ελεύθερα τα ύψη και τις αβύσσους της ύπαρξής του ως θνητό δημιουργήμα της γης. Το ακριβές μέγεθος της έννοιας δεν είναι εύκολα αντιληπτό. Στην πραγματικότητα ο Nietzsche ήθελε με αυτήν να ελέγξει το μέγεθος του ανθρώπου, παροτρύνοντας να γίνουμε κάτι περισσότερο και διαφορετικό απ' ό,τι είναι ο άνθρωπος, χωρίς πάντως να προσδιορίζεται τι ακριβώς σημαίνει αυτό το «περισσότερο», όπως επισημαίνει ο Keith Ansell Pearson.⁵ Η αναγγελία του θανάτου του Θεού από τον Nietzsche καθιστά αναγκαίο το να μάθουν οι άνθρωποι να ζουν χωρίς την έννοια του Θεού και χωρίς την «κατάρρα» του ιδεώδους. Μετά το 1883 διαπιστώνει κανείς ένα είδος μεταφυσικής στον Nietzsche, καθώς σκέφτεται τη ζωή ως θέληση για δύναμη, ενώ ο υπεράνθρωπος θα πάρει τη θέση του καινούριου ιδεώδους και θα γίνει το νέο νόημα της γης. Η αληθινή υπερνίκηση, ωστόσο, των αφαιρέσεων της μεταφυσικής και των ιδανικών της ηθικής μήπως ακριβώς προϋποθέτει την αποκήρυξη ενός ιδανικού όπως είναι ο υπεράνθρωπος;⁶

Η ιδέα που παρουσιάζει ο Nietzsche σχετικά με τον υπεράνθρωπο συχνά έχει γίνει αντικείμενο κακής απομίμη-

⁵ K. A. Pearson (2007), 129.

⁶ K. A. Pearson (2007), 53, 140.

σης. Τη χρησιμοποιήσαν οι θεωρητικοί του ναζισμού για να προωθήσουν και να δικαιολογήσουν τον αγώνα τους για μία καθαρή, αρία, «κυρίαρχη φυλή», παρότι οι φαντασιώσεις περί φυλής δεν παίζουν κανένα ρόλο στη σκέψη του Nietzsche.⁷ Σήμερα, 130 χρόνια μετά, ως «υπεράνθρωπος» νοείται εκείνος που υπερβαίνει την ανθρώπινη φύση και τους περιορισμούς της⁸ και κατ' επέκταση ο αγέραςτος, ο άφθαρτος, ο Superman. Ένας τέτοιος άνθρωπος όμως είναι πέρα από τα φυσικά ανθρώπινα όρια, είναι πέρα από τον άνθρωπο.⁹ Το όραμά του φαντάζει ως μια τεχνοουτοπική φαντασίωση. Μπορεί άραγε να γίνει αληθινό; Και ποιες είναι οι ηθικές, ανθρωπολογικές, βιολογικές, θεολογικές πλευρές του;

Τα τελευταία χρόνια η ιλιγγιώδης ανάπτυξη της γενετικής τεχνολογίας ξεπερνά σε ορισμένες περιπτώσεις τη φαντασία του Προκρούστη ή της Mary Shelley, της δημιουργού του Frankenstein. Ήδη από το 2002 το Αμερικανικό Εθνικό Ίδρυμα Επιστημών (National Science Foundation-NSF) είχε προβλέψει την επικείμενη τεχνολογική και επιστημονική επανάσταση που θα επέφερε «σημαντική βελτίωση» των ανθρωπίνων ικανοτήτων. Η Αμερικανική Επιτροπή Βιοηθικής συνέταξε έναν κατάλογο από τις υπάρχουσες τεχνολογίες (λ.χ. τη γενετική μηχανική), που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να ενισχύσουν τον φυσιολογικό τρόπο λειτουργίας των ανθρώπων. Καμία από αυτές τις τεχνολογίες δεν αναπτύχθηκε ειδικά για να επιτρέψει στους υγιείς ανθρώπους να ξεπερνούν τα όριά τους, αλλά δημιουργήθηκαν για να θεραπεύσουν

⁷ K. A. Pearson (2007), 128.

⁸ Γ. Μπαμπινιώτης (2004), λ. «υπεράνθρωπος».

⁹ Κ. Γογγάκη (2013), 504.

ασθένειες, επιτελώντας κοινωνικό έργο. Διαθέτουν επομένως αρχικά την ηθική αποδοχή και στη συνέχεια επεκτείνονται σε άλλους τομείς, καθώς υποβόσκει μια σημαντική πτυχή των τεχνολογιών αυτών: Αν μπορούν να βελτιώσουν τις ανθρώπινες επιδόσεις, είναι πιθανό ότι οι υγιείς θα αρχίσουν να τις χρησιμοποιούν για να αποκτήσουν προβάδισμα.¹⁰

Σύμφωνα με σχετικές μελέτες, σε ποσοστό περίπου 10% οι φοιτητές Πανεπιστημίου στις Ηνωμένες Πολιτείες λαμβάνουν τακτικά Ritalin ή άλλα διεγερτικά σκευάσματα ως «έξυπνα ναρκωτικά», για να δώσουν ώθηση στην ικανότητά τους να συγκεντρώνονται. Το Provigil, το επονομαζόμενο «χάπι της αγρύπνιας», χρησιμοποιείται επίσης με τον ίδιο στόχο. Το Viagra έχει ήδη μετατραπεί σε «φάρμακο αναψυχής». Η πλαστική χειρουργική, ενώ αρχικά είχε αναπτυχθεί για τη διόρθωση των σωματικών παραμορφώσεων, σήμερα είναι εξαιρετικά δημοφιλής. Η χρήση των ενέσεων Botox αποτελεί σχεδόν καθημερινή ρουτίνα, ενώ οι ουσίες που αυξάνουν τις σωματικές επιδόσεις των αθλητών κάνουν θραύση στο χώρο του αθλητισμού. Το μοτίβο για όλες αυτές τις εξελίξεις είναι το ίδιο: Αρχικά στοχεύουν στους ασθενείς, στη συνέχεια σε όσους τις χρειάζονται και στο τέλος καταλήγουν να χρησιμοποιούνται από όποιον επιθυμεί να αποκτήσει πλεονέκτημα έναντι των άλλων. Έτσι, ακόμη και τεχνολογίες που κατ' αρχάς φαίνονται ηθικά απαράδεκτες, σταδιακά θα γίνουν αποδεκτές στη συνείδηση του κόσμου.¹¹

Περίπου 40 φάρμακα που επιδρούν διεγερτικά στο νου διακινούνται αυτή τη στιγμή, βελτιώνοντας ένα ευρύ φάσμα

¹⁰ Βλ. G. Lawton (2006)· Κ. Γογγάκη (2013), 505-506.

¹¹ Κ. Γογγάκη (2013), 363 κ.ε.

ανθρώπινων λειτουργιών: τη μνήμη, την ικανότητα λήψης αποφάσεων, την ικανότητα σχεδιασμού, την αυτοσυγκέντρωση. Ραγδαίες είναι και οι εξελίξεις στις συσκευές που διασυνδέονται με τον εγκέφαλο, όπως τα εμφυτεύματα αμφιβληστροειδούς, ενώ οι επιστήμονες οραματίζονται τσιπάκια που εμφυτευμένα στον ανθρώπινο εγκέφαλο θα θεραπεύουν από ασθένειες και θα ενισχύουν τις νοητικές λειτουργίες. Ήδη υπάρχουν ανάμεσά μας άνθρωποι με δυνάμεις που κάποτε θα θεωρούνταν υπερφυσικές: Έχουν πιο οξεία όραση μέσω χειρουργικής επέμβασης με λέιζερ ή ικανότητα να μη κοιμούνται για μέρες χάριν σε ψυχοδραστικά φάρμακα –κάτι που έχει μάλιστα χορηγηθεί μαζικά στους στρατιώτες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Επίσης, υπάρχουν άνθρωποι ή βιονικοί αθλητές, με σώματα υπερμεγέθη, ρωμαλέα, ανθεκτικά έως και ακαταπόνητα, χάριν στα στεροειδή.¹² Είναι άλλο όμως να επιτυγχάνει ο αθλητής μια κορυφαία επίδοση ως αποτέλεσμα της πειθαρχημένης εξάσκησης και της προσπάθειας, και άλλο να την επιτυγχάνει με τη βοήθεια των στεροειδών ή των γενετικά ενισχυμένων μυών.¹³

Με τις εξελίξεις στο χώρο της γενετικής τεχνολογίας να είναι πλέον ραγδαίες, πιστεύεται ότι πλησιάζει η εποχή όπου οι γονείς θα μπορούν να επιλέγουν με κάθε λεπτομέρεια τη γενετική σύνθεση των παιδιών τους. Επιστήμονες της προεμφυτευτικής γενετικής διάγνωσης διεξάγουν ήδη έρευνες στην «εμβρυογονιδιακή θεραπεία» για να επιδιορθώσουν ελαττωματικά γονίδια στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του εμβρύου. Μόλις γίνει αυτό εφικτό, δεν θα απέχει πολύ η γενετική από

¹² Βλ. G. Lawton (2006).

¹³ M. J. Sandel (2011), 53.

τη δυνατότητα να «βελτιώσει» υγιή γονίδια για την ενίσχυση της νοημοσύνης, του ύψους και άλλων επιθυμητών χαρακτηριστικών ενός παιδιού. Ίσως φαίνεται δύσκολο κάτι τέτοιο, αλλά όσο περισσότερο γίνεται κατανοητό το ανθρώπινο γονιδίωμα τόσο περισσότερο οι δυνατότητες θα επεκτείνονται.¹⁴

Οι παραπάνω εξελίξεις αντιμετωπίζονται με δύο εν γένει αντιμαχόμενες τάσεις. Οι υπέρμαχοι ή μετανθρωπιστές, όπως ο βιοηθικολόγος James Hughes του Trinita College, Connecticut, προβλέπουν ένα μέλλον όπου τη ζωή των ανθρώπων θα καθορίζουν εγκεφαλικά εμφυτεύματα τα οποία θα επιτρέπουν την επικοινωνία από νου σε νου, τσιπάκια μνήμης που θα επιτρέπουν την εισαγωγή νέων γνώσεων απευθείας στον εγκέφαλο, γενετικές αναβαθμίσεις που θα μπορούν να φέρουν αλλαγές σε κάθε κύτταρο του σώματος κι ανά πάσα στιγμή να αφαιρεθούν, και εξωγήινες επιδόσεις στον αθλητισμό. Το φιλοσοφικό ρεύμα που συνδέεται με τους όρους *posthumanism*, *metahumanism* ή *transhumanism* υποστηρίζει την εξέλιξη του ανθρώπου μέσα από την επίδραση της γενετικής, της τεχνολογίας και των εμφυτευμάτων. Μέσω της χρήσης του προθέματος *post* ή *meta* τοποθετείται ένα σύνορο, ένα εμπόδιο, καθώς δεν αναφέρεται πλέον στον φυσικό άνθρωπο, αλλά στον τεχνητό, που προσπαθεί να ομοιάσει στον πολιτισμό του, να διαρρήξει τους δεσμούς με τη φύση και να καταστεί ένα τεχνητό ον, υπερβαίνοντάς την. Σύμφωνα με τη θεωρία του μετανθρωπισμού, ο συνήθης άνθρωπος αποτελεί απλά ένα «στάδιο ανάπτυξης» της συνολικής ανθρώπινης οντότητας. Ακριβέστερα, ο μετανθρωπισμός πρεσβεύει ότι ο θάνατος αποτελεί απλά τη μετάβαση σε επόμενο στάδιο

¹⁴ R. Lewontin (2002), 134-184, και (2000), 93-125.

πολυπλοκότητας, κατά το οποίο ο άνθρωπος εξελίσσεται σε μετάνθρωπο. Ή μήπως παύει να είναι άνθρωπος;¹⁵

Οι μελλοντικές διανθρωπιστικές δυνατότητες θα είναι πολλές. Πάντως Cyborg στρατιώτες, δίποδα avatars μηχανήματα, Stealth βομβαρδιστικά μη ανιχνεύσιμα από ραντάρ, αυτο-παραγόμενα ναυρομπότ ήδη υπάρχουν. Οι υγειονομικές αρχές των ΗΠΑ, καθώς και η FDA των ΗΠΑ συζητούν τα τελευταία χρόνια για την αποποινικοποίηση της τροποποίησης της ανθρώπινης βλαστικής σειράς. Η κίνηση του μετανθρωπισμού βρίσκεται σε μεγάλη εξέλιξη, με τουλάχιστον 30 γενετικά τροποποιημένους ανθρώπους που γεννήθηκαν από το 2000 και εντεύθεν, και πιθανόν να υπάρχουν κι άλλοι, υποστηρίζει ο Daniel Estulin.¹⁶ Οι επόμενοι στόχοι είναι κάτι σαν το Gemini Project, το οποίο στοχεύει στη συγχώνευση των διδύμων, ώστε να είναι μέρος μιας συνείδησης. Η δημιουργία μιας «συλλογικής νοημοσύνης» που συνδυάζει τη νοημοσύνη του ανθρώπινου είδους σε έναν τεχνολογικό εγκέφαλο («The Hive Mind» ή «hivemind») δεν είναι φαντασία, αλλά αυτό που πραγματικά επιθυμεί η Ελίτ.¹⁷ «The Hive Mind» είναι ένας τύπος της συλλογικής συνείδησης όπου η ατομικότητα πνίγεται, είναι δηλαδή μια κατάσταση συμμόρφωσης. Μπορεί να υπάρξει ένα φάρμακο, το οποίο χωρίς άλλες επιβλαβείς αντιδράσεις θα αφαιρεί την επείγουσα ανάγκη σεξουαλικής επιθυμίας, αναπαραγάγοντας με τον τρόπο αυτό στην ανθρωπότητα την κατάσταση των εργαζομένων σε μία κυψέλη (κάτι το

¹⁵ Βλ. J. Hughes (2014).

¹⁶ Βλ. D. Estulin (2014).

¹⁷ Για την Bilderberg και το πώς αυτή επηρεάζει την παγκόσμια κρίση βλ. περισσότερα στον D. Estulin (2009).

οποίο παραπέμπει στον Charles Darwin ή στην ταινία του Disney *Suite Life Movie*).

Όλα αυτά σημαίνουν ότι ο άνθρωπος θα έχει απεριόριστη εξουσία πάνω στην ίδια του τη βιολογία: τη δύναμη να θέσει τέλος στις ασθένειες, να καταργήσει τον πόνο, να προικισθεί με υπερανθρώπινα επίπεδα ομορφιάς, αθλητικών επιδόσεων και νοημοσύνης. Ακόμη, να επιβραδύνει δραστικά ή ίσως και να ακινητοποιήσει τη διαδικασία της γήρανσης σε τέτοιο βαθμό που οι απόγονοι των σημερινών ανθρώπων να βλέπουν τις ζωές μας με οίκτο, με τον ίδιο δηλαδή τρόπο που εμείς αντιμετωπίζαμε τους προγόνους μας από την Πλειστόκαινο περίοδο. Και αναμένονται με ανυπομονησία οι προοπτικές αυτές, καθώς η «αναβάθμιση» υπόσχεται να ικανοποιήσει ορισμένους από τους πιο εσώτερους πόθους του ανθρώπου.

Η προοπτική όμως ενός κόσμου γεμάτου από νεανικούς εκατοντάχρονους που παίρνουν το ένα φάρμακο πίσω από το άλλο, ξέχειλους από εμφυτεύματα και με δύναμη να καθορίζουν το γενετικό μέλλον του ανθρώπινου είδους, δεν φαντάζει σε όλους σαν την καλύτερη δυνατή εξέλιξη αλλά σαν εφιάλτης. Η ανθρώπινη αναβάθμιση μπορεί να υπόσχεται την ελευθερία, ενδέχεται όμως να προκαλέσει πρωτόγνωρες δυσκολίες. Όσο οι σχετικές τεχνολογίες θα γίνονται διαθέσιμες ολοένα και περισσότερο, τόσο τα ηθικά προβλήματα θα γίνονται και πιο κοινά. Είναι ασφαλής μια τέτοια τεχνολογία; Μήπως θα έπρεπε να περιοριστεί η χρήση της; Μήπως προξενήσει ένα χάσμα ανάμεσα σε όσους διαθέτουν την οικονομική δυνατότητα για την αγορά της και σε όσους δεν την διαθέτουν; Μήπως η χρήση της προκαλέσει ακόμη και συγκρούσεις ανάμεσα στους «αναβαθμισμένους» και στους «φυσιολογι-

κούς», σύμφωνα με τον τρόπο που τους διαχωρίζει ο Andy Miah, ο οποίος είναι υπέρμαχος της ανθρωπίνης βελτίωσης στον αθλητισμό;¹⁸ Ο Hughes, πάντως, υποστηρίζει ότι το χάσμα είναι τόσο πιθανό, ώστε μάλλον θα χρειαζόταν τέτοιες τεχνολογίες να αποτελούν κοινό κτήμα όλων μέσω του δημόσιου συστήματος υγείας, προκειμένου να είναι ελεγχόμενο.

Εκτός όμως από τα παραπάνω, προκύπτει και ένα άλλου τύπου ερώτημα: Ως πού θέλει να φτάσει ο άνθρωπος; Υπάρχει ένα όριο συγκεκριμένο, στο οποίο θα αισθανθεί δικαιωμένος και ευτυχισμένος; Ή μήπως, θέλοντας να τα κατακτήσει όλα, να τα πετύχει όλα, είναι καταδικασμένος τελικά σε μια σκλαβιά επιθυμιών που μοιάζει με πιθάρι δίχως πάτο; Δεν είναι αυτό μια πλεονεξία, μια διαστρέβλωση της φύσης και μια άλογη κατάχρηση κι ίσως σπατάλη των δυνάμεών του; Αντί δηλαδή να αρκείται στην εξασφάλιση της υγείας του και στην προσπάθεια απόκτησης μιας ποιότητας στη ζωή του, θέλει τα πάντα! Δεν συνιστά αυτό έλλειμα αυτάρκειας; «Ας μη ζητήσει να γίνει και θεός!» παρατηρεί ο Πίνδαρος για τον Ολυμπιονίκη.¹⁹

Οι τεχνητές ενισχύσεις τέτοιου χαρακτήρα δημιουργούν, επιπλέον, ένα νέο και εν δυνάμει εκρηκτικό ερώτημα: Τι θα συμβεί με την αίσθηση ότι είμαστε άνθρωποι; Με τη χρήση των φαρμάκων και της τεχνολογίας ο άνθρωπος έχει χάσει μια ουσιώδη ανθρωπίνη εμπειρία: να μάχεται για την επιτυχία και να μαθαίνει να αντέχει την αποτυχία. Εξάλλου, αν κανείς γνωρίζει ότι θα ζήσει ως τα 150 του χρόνια ακμαίως, θα

¹⁸ Βλ. A. Miah (2001), (2007α), (2007β) και (2007γ).

¹⁹ Πίνδαρος, *Όλυμπ.* 5.27 *μή ματεύση θεός γενέσθαι*. Πβ. Κ. Γογγάκη (2003), 77.

κατέβαλε τότε την προσπάθεια που καταβάλλει σήμερα για τη ζωή και την καριέρα του; Ή, έχοντας την αίσθηση ότι υπάρχει πολύς χρόνος μπροστά του, θα ανέβαλε επ' αόριστον; Αν θα είχε τη δυνατότητα να «απορροφάει» γνώση μέσω ενός μικροτσιπ μνήμης, γιατί να έχανε χρόνο για να μάθει και γιατί να προσέδιδε αξία στην εμπειρία;²⁰

Αν η ζωή ήταν ελεύθερη από τον πόνο και την ασθένεια, θα γνώριζε άραγε ο άνθρωπος τι σημαίνει ευτυχία; Αν δεν πονούσε ποτέ, επισημαίνει ο Νίκος Καζαντζάκης, θα αισθανόταν τη χαρά; Κι αν, τελικά, ο καθένας ήταν «αναβαθμισμένος», μήπως ο κόσμος θα ήταν ένα βαρετό, ομοιογενές μέρος; Οι αντίμαχοι αυτών των τεχνολογιών παρομοιάζουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο με τον *Brave New World* του Aldous Huxley (1931): Είναι ένα μέλλον όπου οι κάτοικοι ζουν χαρούμενοι μέσω των τεχνολογικών αναβαθμίσεων και δεν γνωρίζουν απογοήτευση, πόνο, οδύνη. Οι ζωές τους όμως είναι επίπεδες, άδειες, στερούμενες αγάπης και λαχτάρας, γεμάτες μόνο με ασήμαντες αναζητήσεις και ρηχούς δεσμούς.

Ορισμένοι από τους αντίμαχους, όπως ο βιοηθικολόγος George J. Annas του Πανεπιστημίου της Βοστώνης, επισημαίνουν ότι οι κίνδυνοι από τη γενετική τροποποίηση είναι ακόμη μεγαλύτεροι, ώστε θα ήταν καλύτερα να τεθεί από τώρα ένα τέλος σε όλη αυτή τη διαδικασία. Ο Annas έχει προτείνει μάλιστα τη δημιουργία μιας παγκόσμιας συμφωνίας, η οποία θα καθιστά τη γενετική τροποποίηση έγκλημα κατά της ανθρωπότητας. Αντιτείνοντας ο Hughes υποστηρίζει ότι εφόσον γεννιόμαστε με ορμές επιθετικότητας, ρατσισμού και

²⁰ Βλ. E. Machery (2008).

εγωϊσμού ή με όρια στην ικανότητά μας για σοφία και συμπόνια, ίσως έχουμε ηθική υποχρέωση να τροποποιήσουμε την ανθρώπινη φύση.²¹

Η απήχηση του βιβλίου του Francis Fukuyama *Our Post-human Future: Consequences of the Biotechnology Revolution* εκφράζει τη διάχυτη αγωνία για ενδεχόμενη αλλαγή της ανθρώπινης φύσης, εξαφάνιση των παραδοσιακών αξιών και περιορισμοί, αν όχι απειλή, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τη βιοτεχνολογική επανάσταση, η οποία συμπαρασύρει σε μια «μετα-ανθρώπινη φάση της ιστορίας». Η βιοηθική, ως ασπίδα ενάντια στην επίθεση της τεχνοεπιστημονικής προόδου, προβάλλει τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η μεταβολή της ανθρώπινης φύσης, η διασάλευση της ιδέας της καθολικότητας και η επικράτηση της «γενετικής ανισότητας» θα έχουν αρνητικές συνέπειες για την ποιότητα της πολιτικής, τη φύση της ίδιας της κοινωνίας και τη δημοκρατία, καθώς δεν συνιστούν απελευθέρωση αλλά μάλλον σκλαβιά του ανθρώπου, και την εξάρτησή του από τη βιοτεχνολογική μηχανή.²²

Η υπάρχουσα εξέλιξη, μέσα από τα φάρμακα και τη χρήση τεχνητών μελών ή τις υποσχέσεις της ευγονικής, δεν σημαίνει ότι καθιστά τον άνθρωπο μετα-άνθρωπο. Το ανθρώπινο οφείλει να διατηρήσει τη φυσικότητα, την πνευματικότητα και τη λογικότητά του –τα τρία αυτά στοιχεία που το διακρίνουν ποιοτικά. Εξάλλου, εάν όπως υποστηρίζουν οι οπαδοί του μετανθρωπισμού υπάρχει μη μέθοδος, απόρριψη δηλαδή της μεθόδου και άνοιγμα σε επιλογές που υπάρχουν

²¹ Βλ. J. Hughes (2014).

²² Βλ. σχετικά στο F. Fukuyama (2002). Πβ. H. Kuhse-P. Singer (1999).

σε ένα ανοικτό πεδίο, το πεδίο αυτό μπορεί να καταστεί εξαιρετικά συγκρουσιακό. Οι συγκρούσεις που προκαλεί η έλλειψη μεθόδου σε ένα ιδεολογικό πεδίο είναι απρόβλεπτες, και ένα σύστημα αυτοκαταστρέφεται εφόσον δεν υπόκειται σε αρχές και σε συγκροτημένες προσεγγίσεις. Αρχές όπως η φιλανθρωπία, η ανεκτικότητα και η ισοτιμία δεν είναι εφικτό να υπάρχουν σε αυτό το πλαίσιο.

Το σχέδιο να χαρτογραφηθεί ο ανθρώπινος γενετικός κώδικας σε ένα δίκτυο πληροφορίας που θα επιτρέπει να παρεμβαίνουμε και, πιθανώς, να καθορίζουμε τη ζωή που θα πηγάσει από τα «εγωϊστικά» γονίδια έχει προκαλέσει τόσο υποστήριξη, όσο κι αναστάτωση και τρόμο. Πρέπει ή δεν πρέπει να ελέγχεται και να περιορίζεται για λόγους πρόληψης και προφύλαξης η χρήση των νέων τεχνολογιών που στοχεύουν στη βελτίωση του ανθρώπου; Η συζήτηση σχετικά με τις δυνατότητες των μελλοντικών τεχνολογιών είναι σε εξέλιξη.²³ Οι μετανθρωπιστές, σε αντίθεση με τον κλασικό ανθρωπισμό, αφαιρούν το ευρύτερο πλαίσιο, τον πολιτισμό, την εμπειρία και τα σώματα από το όραμά τους· ως καρτεσιανοί, θεωρούν ότι το σώμα είναι ανεπαρκές γι' αυτές τις μεταφορές μυαλών –σε ποιο βαθμό όμως οι μνήμες ανήκουν στο σώμα και στο ευρύτερο πλαίσιο; Αλλά χωρίς ευρύτερο πλαίσιο, χωρίς πολιτισμό, εμπειρία και σώματα, τι απομένει στη συνείδηση; Στην πραγματικότητα, η επιθυμία να 'μεταφέρεις' ή να κάνεις 'μεταφορά μυαλού' υλοποιείται συνεχώς από παραγωγικά ανθρώπινα όντα. Ίσως είναι καλύτερο να προσπαθεί κανείς

²³

Βλ. G. Hottois (2002).

να είναι παραγωγικός σε αυτή τη ζωή παρά να ονειρεύεται ότι θα είναι παραγωγικός στην επόμενη ζωή.²⁴

Στη χαρραγή της εποχής όπου το ανθρώπινο γονιδίωμα, προγενετικά, θα μοιάζει με λογισμικό, η διαλεκτική στο πεδίο σύγκλισης τεχνολογίας και ανθρώπου αναμένεται να κορυφωθεί. Ωστόσο δεν μπορεί να υπάρξουν συμβιβαστικές λογικές στην ηθική βάση της επιστήμης ούτε και στη διερεύνηση των διαφόρων οντολογικών-υπαρξιακών προβλημάτων που ανακύπτουν, τα οποία έχουν σχέση με την ταυτότητα του ανθρώπου και με την ίδια τη συνέχεια του ανθρώπινου είδους. Όσο η κοινωνία ενισχύει τις άμυνές της, υπερασπίζοντας τη φυσική ηθική και το αυθεντικό, και μη επιτρέποντας τη δήθεν αξιοποίηση της τεχνολογίας εις βάρος της ίδιας της φύσης, τόσο μειώνονται οι πιθανότητες γενετικής κακοποίησης του ανθρώπου και του ανθρώπινου σώματος. Ο άνθρωπος, άλλωστε, δεν συνιστά απλά και μόνο το άθροισμα των γονιδίων του,²⁵ και δεν είναι επομένως προκαθορισμένος για τη ζωή και το θάνατο, αλλά συνιστά μια αξία²⁶ και, όπως επεσήμανε ο ατομικός φιλόσοφος της αρχαιότητας Δημόκριτος, είναι και αυτό στο οποίο διαμορφώνεται ο ίδιος, διά της παιδείας του.²⁷

Βιβλιογραφία

Αλαχιώτης, Σταμάτης (1998). «Κλώνος. Η όγδοη ημέρα της δημιουργίας», *Ρεύματα*, 1, 8-37.

²⁴ Βλ. G. Hottois (2002)· A. Masala (2014)· K. Richardson (2014)· M. Roux (2014)· G. Perreau (2014).

²⁵ Δ. Κελεφιώτης (2002), 133.

²⁶ Βλ. E. Μουτσόπουλος (1991).

²⁷ Βλ. I.Γ. Καλογεράκος (2011).

- Bannister, Roger (2008). «Το ολυμπιακό ιδεώδες σε κρίση», *Τα Νέα* [αναδημοσίευση από την εφημ. *The Times*], Μ. Δευτέρα, 21 Απριλίου, 60-61.
- Γογγάκη, Κωνσταντίνα (2003). *Οι αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων για τον αθλητισμό*, Γ. Δαρδανός-Τυπωθήτω, Αθήνα.
- Γογγάκη, Κωνσταντίνα Ι. (2013). *Το ολυμπιακό ιδεώδες. Παγκόσμια κρίση και προοπτικές*, Gutenberg, Αθήνα.
- Δραγώνα-Μονάχου, Μυρτώ (2002). «Ηθική και βιοηθική», *Επιστήμη και Κοινωνία*, 8-9, 1-26.
- Hottois, Gilbert (2002). «Από την ανθρωπολογία στην ανθρωποτεχνική», μτφρ. Μανουέλα Κατρινάκη, *Επιστήμη και Κοινωνία*, 8-9, 85-106.
- Hughes, James (2014). «Για έναν δημοκρατικό μετανθρωπισμό», στην ιστοσελίδα: <http://www.re-public.gr/?p=950>.
- Καλογεράκος, Ιωάννης Γ. (2011). «Αγωγή και παιδεία κατά τον Δημόκριτο», στο: Θ.Π. Κόκκινος (επιμ.), *Η χάρη θέλει αντίχαρη. Αφιέρωμα στον Καθηγητή Αντώνιο Κ. Δανασσή-Αφεντάκη*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 231-252.
- Κελεφιώτης, Δημήτρης (2002). «Ένας γενναίος νέος κόσμος, σαν όλους τους προηγούμενους», *Επιστήμη και Κοινωνία*, 8-9, 119-146.
- Lawton, Graham (2006). «Το όραμα του 'Υπερανθρώπου'», *Το Βήμα*, Κυριακή 28 Μαΐου, ΒήμαScience/Φυσιολογία, *New Scientist*, 4(50)-5(51).
- Lewontin, Richard (2002α). *Η Βιολογία ως ιδεολογία: Το δόγμα του DNA*, μτφρ. Σπύρος Σφενδουράκης, Εκδόσεις Σύναμμα, Αθήνα [αγγλ. 1991].
- Lewontin, Richard (2002β). *Δεν είναι απαραίτητα έτσι. Το όνειρο του ανθρώπινου γονιδιώματος και άλλες πλάνες*, μτφρ. Λεωνίδα Μπουρίτσας, Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα [αγγλ. 2001].
- Masala, Alberto (2014). «Ο μετανθρωπισμός και η βιολογική ανθρωπινή φύση», στην ιστοσελίδα: <http://www.re-public.gr/?p=961>.

- Μουτσόπουλος, Ευάγγελος (1991). «Οι αξίες σήμερα: φθορά ή από-κάθαρση; Φαινομενολογική θεώρηση», στο: του ίδιου, *Οι Αξίες. Παράδοση και δημιουργία. Τρία συμπόσια του Διεπιστημονικού Μεταπτυχιακού Σεμιναρίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών*, Αθήνα, 17-21.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος (2004). *Λεξικό για το Σχολείο & το Γραφείο*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα.
- Pearson, Keith Ansell (2007). *Νίτσε*, μτφρ. Δέσποινα Ρισσάκη, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα [αγγλ. 2005].
- Perreau, Ghislain (2014). «Οι βιοτεχνολογίες και οι ατομικές ελευθερίες», στην ιστοσελίδα: <http://www.re-public.gr/?p=638>.
- Richardson, Kathleen (2014). «Στοχασμοί για τον μετανθρωπισμό», στην ιστοσελίδα: <http://www.re-public.gr/?p=975>.
- Roux, Marc (2014). «Διανθρωπισμός και πολιτική δράση;», στην ιστοσελίδα: <http://www.re-public.gr/?p=1017>.
- Sandel, Michael J. (2011). *Ενάντια στην τελειότητα. Η ηθική στην εποχή της γενετικής μηχανικής*, μτφρ. Δημήτρης Γκινουσάτης, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα [αγγλ. 2007].
- Barrow, John D.-Tipler, Frank J. (1988). *The Anthropic Cosmological Principle*, Oxford University Press, Oxford.
- Estulin, Daniel (2009). *The True Story of the Bilderberg Group*, Trine Day LLC, Walterville.
- Estulin, Daniel (2014). *TransEvolution. The Coming Age of Human Deconstruction*, Trine Day LLC, Walterville.
- Fraleigh, Warren P. (1985). «Performance-Enhancing Drugs in Sport: The Ethical Issue», *Journal of the Philosophy of Sport*, 11 (1), 23-29.
- Fredrickson, Barbara, L. (2009). *Positivity*, Random House, New York.
- Fukuyama, Francis (2002). *Our Posthuman Future. Consequences of the Biotechnology Revolution*, Picador, New York.

- Goggaki, Konstantina (2005). «Sports and Technology Genetics. The Cloned Athlete», *Imeros*, 5 (1): *Athletics, Society & Identity. Conference Proceedings*, 87-98.
- Kuhse, Helga-Singer, Peter (1999). *Bioethics. An Anthology*, Blackwell, Oxford.
- Machery, Edouard (2008). «A Plea for Human Nature», *Philosophical Psychology*, 21, 321-330.
- Marcus, Gary (2008). *Kluge. The Haphazard Construction of the Human Mind*, Houghton Mifflin Co., New York.
- Miah, Andy (2001). «Genetic Technologies and Sport: The New Ethical Issue», *Journal of the Philosophy of Sport*, 28, 32-52.
- Miah, Andy (2007α). «Genetics, Bioethics & Sport», *Sport, Ethics and Philosophy*, 1 (2), 146-158.
- Miah, Andy (2007β). «Genetic Selection for Human Enhancement», *Journal of International Biotechnology Law*, 4 (6), 239-264.
- Miah, Andy (2007γ). «Human Enhancement and Sport», στο: Donald Bruce (Ed.), *Human Enhancement? Ethical Reflections on Emerging Nanobio-Technologies*, Church of Scotland, Scotland, UK, στην ιστοσελίδα: <http://www3.nd.edu/~cpence/ewwt/Bruce2007.pdf>.
- Nino, Carlos S. (1993). *The Ethics of Human Rights*, Clarendon Press, Oxford.
- Stock, Gregory (2002). *Redesigning Humans. Our Inevitable Genetic Future*, Houghton Mifflin Co., New York.

Επιλεγόμενα

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ι. ΓΟΥΓΑΚΗ –
ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ

Από την αρχαία συμμετρία στη σύγχρονη
αμετρία: Αρχές της φιλοσοφίας και αρχές του
αθλητισμού – Στον άξονα των πορισμάτων του
Συμποσίου

Οι κορυφαίες φιλοσοφικές μορφές της ελληνικής αρχαιότητας, όπως ο Σωκράτης, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, στον οποίων τον στοχασμό εστιάστηκε το παρόν Συμπόσιο, επηρέασαν καθοριστικά τη μεταγενέστερη φιλοσοφία έως και τις μέρες μας, ενώ αποτελούν τους παραδειγματικούς εκφραστές της αρετολογίας της αρχαίας Ελλάδας, αλλά και τους ιδανικούς εμπνευστές αρεταϊκών ιδεωδών στο σύγχρονο κόσμο. Με τις αναλύσεις τους για τη σχέση μεταξύ ψυχής και σώματος και τον τονισμό της αξίας της σωματικής άσκησης των νέων οι φιλόσοφοι αυτοί προσέδωσαν στον αρχαίο ελληνικό αθλητισμό σημασία πρωτόγνωρη για τα δεδομένα της εποχής. Εξάλλου, ο αρχαίος αθλητής ήταν μέτοχος ενός πολιτισμού που εξέφραζε το *σύμμετρον*, το οποίο δεν ήταν παρά η αποτύπωση των φυσικών γνωρισμάτων του ελληνικού λαού.

Η αγωνιστική νίκη στην κλασική αρχαιότητα αποτελεί αρετή, η οποία ανυψώνει τον αθλητή σε επίπεδα θεϊκού ήρωα, καθώς αυτός έχει πραγματώσει το πολιτικό και κοινωνικό ιδεώδες της *καλοκάγαθίας* όπως την ορίζουν ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, με αναγνώριση δηλαδή της αξίας της εναρμόνισης των δύο ανθρώπινων υποστάσεων, του σώματος και της ψυχής, καθώς και της αξίας της πόλεως. Το αρχαιοπρεπές και δυναμικό *εὖ* εισηγείται την ποιοτική και ηθική διαφοροποίηση κάθε λέξης στην οποία αυτό προηγείται. Η προσθήκη του *εὖ* στο ουσιαστικό *δαίμων*, λ.χ., το μετατρέπει σε *εὖ-δαίμονα* και στη λέξη που κατά τον Αριστοτέλη αποτελεί τον υψηλότερο σκοπό της ζωής, την *εὐδαιμονία*. Το *εὖ* στο ρήμα *ἀθλοῦμαι* υποδεικνύει τον ηθικό τρόπο με τον οποίο πρέπει κανείς να ασκείται, και γενικότερα αποτελεί μια υπόσχεση, μια ηθική δέσμευση για την ευπρεπή συμπεριφορά με την οποία οφείλει να συμμετέχει σε κάθε αγώνα (*εὖ ἀγωνίζεσθαι*). Τη ζωή το *εὖ* τη μετατρέπει σε *εὐζωΐα* και σε *εὖ ζῆν*, που είναι άλλωστε και ο απώτερος στόχος του ανθρώπου, ο σκοπός της ζωής.

Στον Πλάτωνα το ενδιαφέρον για τη γυμναστική άσκηση προσλαμβάνει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, καθώς αυτή δεν σημαίνει μόνο την σωστή πολεμική προετοιμασία ή τη συνετή ενασχόληση, αλλά αποτελεί το αναγκαίο συστατικό για την ολοκλήρωση της προσωπικότητας των νέων. Η σωματική άσκηση στην πλατωνική παιδεία, ανταποκρινόμενη στον γενικότερο χαρακτήρα της αγωγής, κατέχει πράγματι σημαίνουσα θέση. Δεν συνιστά όμως αυτοσκοπό, καθόσον η μονομερής σωματική εκγύμναση θεωρείται αγριότητα και βαναυσότητα. Η αντίληψη αυτή, συγκριτικά με όσα ισχύουν στον τομέα του αθλητισμού στους σύγχρονους καιρούς, και σε σχέση με το

πνεύμα της εμπορικής αξιοποίησης της ολυμπιακής ιδέας, καθιστούν την αναφορά στον Πλάτωνα όχι μόνο ωφέλιμη, αλλά επίσης επίκαιρη και αναγκαία. Ο Πλάτων υποστηρίζει πως το ωραίο είναι συμμετρικό, και καμιά συμμετρία δεν είναι ανώτερη από την συμμετρία της ψυχής και του σώματος. Η ύπαρξη επομένως ισχυρής ψυχής σε ασθενές σώμα συνιστά έλλειψη συμμετρίας, όπως επίσης και το αντίστροφο, η ύπαρξη ασθενούς ψυχής σε δυνατό σώμα, καθόσον διαταράσσεται η αρμονία του ζωντανού οργανισμού.

Η επιθυμητή αρμονία της ψυχής και του σώματος, που συνιστά το ιδεώδες της *καλοκάγαθίας*, αποτελεί κεντρικό στοιχείο του αθηναϊκού πολιτισμού. Ο Αριστοτέλης, στη συνέχεια, όπως και ο δάσκαλός του ο Πλάτων, πραγματεύεται το ζήτημα της γυμναστικής όταν συζητά σχετικά με το ιδανικό κράτος, *περί τῆς ἀρίστης πολιτείας*. Αναφερόμενος στην εκπαίδευση των μελλοντικών πολιτών της, προσδιορίζει τους σκοπούς της εκπαίδευσης σε συνάρτηση με την επιδίωξη της αρετής και της άριστης ζωής, και αναπτύσσει τις απόψεις του για τη γυμναστική. Η σειρά με την οποία πραγματεύεται ο Αριστοτέλης τα δύο κύρια παιδευτικά μέσα, τη μουσική και τη γυμναστική, είναι αποτέλεσμα της πεποίθησής του ότι το πρώτο βήμα στην παιδεία των νέων είναι η ενασχόληση με το σώμα και επομένως ότι προηγείται η αγωγή των νέων από τους γυμναστές και τους παιδοτρίβες.

Η ανάδειξη του σημαντικού ρόλου της γυμναστικής και της άθλησης στη σωματική υγεία και την ευεξία υπήρξε η αφετηρία του τρόπου με τον οποίο ο Αριστοτέλης προσεγγίζει τον αθλητισμό. Ο ίδιος αποδίδει στη γυμναστική σημαντικό ρόλο για τη διάπλαση της όλης αρετής του ανθρώπου. Και

αυτό, παρά το γεγονός ότι δίνει ιδιαίτερο βάρος στην αξία της μουσικής παιδείας για τη διαμόρφωση του ήθους του πολίτη της ιδανικής πολιτείας. Ο Αριστοτέλης αντιμετωπίζει με πολύ μεγάλο σκεπτικισμό τα ελληνικά αθλητικά ιδεώδη, ενώ η στάση του απέναντι στον «επαγγελματικό» αθλητισμό της εποχής του είναι σαφώς επικριτική. Στο ζήτημα της γυμναστικής και γενικότερα της άθλησης οι αρχές του Αριστοτέλη συγκλίνουν κατά βάση προς εκείνες του δασκάλου του, τον Σταγειρίτη όμως δεν τον απασχολεί το ζήτημα όσο απασχόλησε τον Πλάτωνα. Σε ορισμένες μάλιστα απόψεις του Αριστοτέλη, λ.χ. στην άποψή του για την ανάγκη τήρησης του μέτρου στην άθληση ή για τη σταδιακή αύξηση της αθλητικής δραστηριότητας των νέων ανάλογα με την ηλικία τους, βρίσκονται ισχυρά ερείσματα για τη διατύπωση των αρχών ενός σύγχρονου υγιούς αθλητισμού. Για την ύπαρξη ωστόσο υγιούς αθλητισμού και την όρθωση ψυχοσωματικής συμμετρίας, σκόπιμο είναι να εντοπιστούν και να αποσαφηνιστούν τόσο η εσφαλμένη νοοτροπία που επικρατεί στο χώρο του αθλητισμού, όσο και οι κίνδυνοι οι οποίοι ελλοχεύουν από τη σύγχρονη αμετρία.

Με αφορμή μια αλληγορική αφήγηση του στωικού Επίκτητου σε ένα ζήτημα που αφορά στη σχέση μεταξύ φιλοσοφίας και αθλητισμού, ο δάσκαλος του Πλάτωνα, ο Σωκράτης, αναλύθηκε ως παίκτης της μπάλας, και επιχειρήθηκε η σύγκρισή του με τους σύγχρονους παίκτες των ατομικών και των ομαδικών αθλημάτων. Ο ίδιος βεβαίως δεν υπήρξε ποτέ αθλητής με την κυριολεκτική σημασία του όρου, όμως πέρασε τη ζωή του ασκούμενος στη φιλοσοφία, ενώ παράλληλα πήρε μέρος ως οπλίτης σε σημαντικές μάχες και εκστρατείες στη

διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Κατά τον Επίκτητο ο Σωκράτης υπήρξε ένας καλός παίκτης της μπάλας, επειδή έπαιζε επιδέξια στο γήπεδο του δικαστηρίου. Εξαίροντας τη δική του αλήθεια και θίγοντας και τους ίδιους τους ενόρκους, ο Σωκράτης έμοιαζε με έναν παίκτη της μπάλας, όπου η «μπάλα» ήταν τα πράγματα για τα οποία αδιαφορούσε, προκειμένου να παίξει το παιχνίδι της αλήθειας. Αυτό που προείχε γι' αυτόν ήταν η σταθερή προσήλωσή του στο σκοπό του, δηλαδή στην προάσπιση της αλήθειας. Ο γνήσιος αθλητής του στίβου της ζωής, όπως είναι ο Σωκράτης, προκειμένου να υπερασπισθεί την αξία της αλήθειας και της δικαιοσύνης, δεν δίστασε να θυσιάσει ακόμη και πράγματα που πολλοί άλλοι θεωρούν σημαντικά, όπως την καλοπέρασή τους, τα ατομικά τους συμφέροντα και την οικογενειακή τους ευτυχία.

Η μπάλα όμως στην περίπτωση του σύγχρονου αθλητή και συμπαίκτη του Σωκράτη και εκείνο δια του οποίου παίζεται ο αθλητικός αγώνας είναι πλέον κάτι άλλο: Πρόκειται για τα αναβολικά, τις χημικές ουσίες που χορηγούνται πριν από τον αγώνα σε αθλητές με σκοπό την αύξηση της μυϊκής τους μάζας για την επίτευξη του ρεκόρ, αλλά και τα στημένα παιχνίδια για τα μεγάλα κέρδη των εταιρειών στοιχημάτων. Η σύγχρονη μπάλα μπορεί ακόμη να είναι η φήμη που προέρχεται από μιαν αθλητική νίκη, ανεξαρτήτως του αν αυτή επιτεύχθηκε με άνομα μέσα. Είναι επίσης και η εξουθενωτική προπόνηση που υποβάλλει ο πρωταθλητισμός, ο οποίος, υπό αυτές τις συνθήκες, υπονομεύει το αγνό πνεύμα του αθλητισμού. Μπάλα είναι, γενικώς, η εμπορευματοποίηση του αθλητικού ιδεώδους, και πέραν τούτου η οικονομική κατάσταση, η κοινωνική θέση και οι όποιες προκλήσεις εγείρονται μπροστά

σε ένα αθλητικό ταλέντο στη διάρκεια της αθλητικής του σταδιοδρομίας.

Η φιλοσοφική προσέγγιση του σώματος δείχνει, εν τέλει, ότι οι εποχές και οι λαοί νοηματοδότησαν διαφορετικά τη σωματικότητα. Στην κλασική αρχαιότητα η ψυχοσωματική ανάπτυξη εκλαμβάνεται ισομερής. Στη βυζαντινή περίοδο η σωματικότητα εκλαμβάνεται πολύ υποδεέστερα απέναντι στην πνευματικότητα. Στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες έως και σήμερα όμως κυριαρχεί η εμμονή στη συνεχή επιδίωξη του κέρδους. Αυτό συνεπάγεται αφενός μεν την απολυτοποίηση οτιδήποτε υλιστικού, όπου εντάσσεται και το σώμα, και αφετέρου τον υποβιβασμό οτιδήποτε μη υλιστικού, όπου καταχωρίζεται η μη σωματική υπόσταση του ανθρώπινου είδους. Προβάλλει επομένως ως ανάγκη η ανάδειξη του πεδίου της «φιλοσοφικής ανθρωπολογίας», της σύλληψης δηλαδή της σύστασης και της ουσίας του ανθρώπου. Κατ' επέκταση, η αποσαφήνιση της αντιυπεραλιστικής και αντισυστημικής σχέσης της φιλοσοφίας με τη σωματικότητα του αθλητισμού υπόκειται στην ανάγκη για την όρθωση και συνεκτική επεξεργασία μιας σύγχρονης φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Εάν δεν απαντηθεί εκ νέου το ερώτημα «τι είναι άνθρωπος», τότε τα μεταβιομηχανικά υλιστικά πρότυπα, καθώς μάλιστα διογκώνονται μέσα από την επικράτηση της σύγχρονης οικονομικής παγκοσμιοποίησης, παραμένουν κυρίαρχα και επιβεβλημένα.

Το περί ανθρώπου ερώτημα θα πρέπει να ιδωθεί κυρίως μέσα από την προσέγγιση τριών εννοιών, της ολότητας, της ανοικτότητας και της υγείας, ως εννοιών εξηγητικών της σωματικής υπόστασης του καλλιεργημένου ανθρώπου. Είναι αναγκαία η αναφορά στην αυτοδιάθεση της ολιστικής ύπαρξης

του αθλητή, γεγονός που επεκτείνει τα δικαιώματά του πέρα από το σώμα και που σημαίνει ότι δικαιούται να αυτοκαθορίζεται. Αποφάσεις που τον ετεροκαθορίζουν οδηγούν στην ανελευθερία του ανθρώπινου υποκειμένου και στη μετατροπή του σε ανθρωποειδές αντικείμενο. Η επικέντρωση του αθλητή στην ανάδειξη του σώματος και η σχεδόν τιμωρητική του απομόνωση από την ιδιότητα του πολίτη συνιστούν αλλοτρίωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και αποξένωση από κύριες αρχές της ελληνικής φιλοσοφίας που διατυπώθηκαν από τους κορυφαίους εκπροσώπους της. Όλα αυτά αναδεικνύουν πόσο πολύτιμη και απαραίτητη είναι μια πολιτική φιλοσοφία του σώματος, που να εδράζεται στη βούληση των κοινωνιών να μετασχηματίσουν θεσμικά την υλιστική και εργαλειακή σωματικότητα αναδιατάσσοντάς την εντός της καθολικότητας της ανθρώπινης ύπαρξης, της οποίας το σώμα αποτελεί όμορφο και αναγκαίο μέρος.

Η γενετική μηχανική ωστόσο έχει στις μέρες μας τέτοια ραγδαία εξέλιξη, ώστε τροφοδοτεί τη φαντασία όχι μόνο των μεταουμανιστών ή μεταανθρωπιστών αλλά και τον χώρο της επιστημονικής φαντασίας με σενάρια μιας νέας ευγονικής, η οποία αποσκοπεί στη δημιουργία υπερανθρώπων μέσω γενετικών επεμβάσεων. Σε μια μεταβιομηχανική εποχή η δόξα θα ανήκει πλέον στην επανάσταση της βιοεπιστήμης που σημειώθηκε στις αρχές του αιώνα μας. Εγείρονται όμως ταυτόχρονα ισχυροί ηθικοί προβληματισμοί, κυρίως για το πού μπορεί να οδηγήσει μια νέα ευγονική μέσω της αξιοποίησης των βέλτιστων γονιδίων της γενετικής δεξαμενής του ατόμου είτε μέσω της γενετικής τροποποίησης είτε μέσω της ενίσχυσης των γενετικών προδιαγραφών, υπερβαίνοντας έτσι τις δυνα-

τότητες με τις οποίες προίκισε τον άνθρωπο η φύση. Επιπλέον με την γονιδιακή θεραπεία μπορεί να επανασχεδιαστεί ο άνθρωπος στις ιδανικές διαστάσεις του, «ακυρώνοντας» τη φύση ή, ορθότερα, τη φυσική επιλογή που τον δημιούργησε.

Τι σημαίνουν όλα αυτά; Ότι ο άνθρωπος θα έχει απεριόριστη εξουσία επάνω στην ίδια του τη βιολογία; Ότι θα διαθέτει τη δύναμη να θέσει τέλος στις ασθένειες, να καταργήσει τον πόνο, να προικισθεί με υπερανθρώπινα επίπεδα ομορφιάς, αθλητικών επιδόσεων και νοημοσύνης; Πού θέλει να φτάσει ο άνθρωπος; Υπάρχει ένα όριο συγκεκριμένο, στο οποίο θα αισθανθεί δικαιωμένος και ευτυχισμένος ή μήπως, θέλοντας να τα κατακτήσει όλα, είναι καταδικασμένος τελικά σε μια σκλαβιά επιθυμιών; Δεν είναι αυτό πλεονεξία; Με τη χρήση ωστόσο των φαρμάκων και της τεχνολογίας ο άνθρωπος έχει χάσει μια ουσιώδη ανθρώπινη εμπειρία: την εμπειρία να μάχεται για την επιτυχία και να αντέχει την αποτυχία. Η βιοηθική, ως ασπίδα ενάντια στην επίθεση της τεχνοεπιστημονικής προόδου, προβάλλει τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η μεταβολή της ανθρώπινης φύσης, η διασάλευση της ιδέας της καθολικότητας και η επικράτηση της «γενετικής ανισότητας» θα έχουν αρνητικές επιπτώσεις για τη φύση της ίδιας της κοινωνίας και τη δημοκρατία, αφού ο άνθρωπος δεν αποτελεί μόνο το άθροισμα των γονιδίων του. Επομένως όλα αυτά δεν συνιστούν απελευθέρωση, αλλά μάλλον εξάρτηση του ανθρώπου από τη βιοτεχνολογική μηχανή.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, στο χώρο ειδικότερα του αθλητισμού –και σε αντίθεση με τον αρχαίο αθλητή, ο οποίος εκφράζει το *σύμμετρον*– ο σύγχρονος αθλητής βάλλεται από ένα ιδεολογικά κερδοκεντρικό σύστημα, το οποίο επικροτεί το

άμετρο, την υπερβολή, την βιομηχανοποίηση της επίδοσης και την εργαλειοποίηση του ανθρώπινου σώματος. Τον πυρήνα όμως του αθλητικού ιδεώδους αποτελεί η *ευγενής άμιλλα*, η οποία λειτουργεί ως καίριο στοιχείο ηθικής αγωγής. Στον σύγχρονο ανταγωνιστικό κόσμο μπορεί μάλιστα να αποτελεί και ασπίδα προστασίας απέναντι σε έναν παράλογο ανταγωνισμό, ο οποίος μετατρέπει την αγαθή έριδα σε ανελέητη μάχη. Η ευγενής άμιλλα αντιστέκεται στην αλόγιστη εμπορευματοποίηση της ολυμπιακής ιδέας, στη νοθεία του φίλαθλου πνεύματος, στη σωματική μονομέρεια, στην υπερβολή του τυφλού φανατισμού που οδηγεί σε ακραία αποτελέσματα, αλλά και στην απόρριψη της εφαρμογής της γενετικής τεχνολογίας και της αρνητικής ευγονικής στο ανθρώπινο σώμα για την επίτευξη υπερανθρώπων ρεκόρ. *Αντιστέκεται κυρίως στην πλεονεξία και στη σύγχρονη αμετρία*. Στόχος δεν είναι επομένως η με οποιοδήποτε μέσο σωματική επίδοση ούτε η μετατροπή του αθλητή σε υπεράνθρωπο, αλλά ο σεβασμός προς τα φυσικά όρια και προς τον άνθρωπο ως αξία. Στόχος είναι η αξιοκρατία, η δημοκρατία, η ισονομία, η ανιδιοτέλεια, ώστε να ζήσει κανείς τη ζωή ως αγαθό.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ.
ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ Β' ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ (ΑΘΗΝΑ, 16
ΜΑΪΟΥ 2014)», ΤΟ ΟΠΟΙΟ ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΑΝ ΟΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ
Ι. ΓΟΓΓΑΚΗ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ, ΕΚΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΣΤΟΝ ΠΑΠΑΗΛΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟ (ΔΙΔΟΤΟΥ 34,
106 80 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 210-3637643), ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2014, ΣΕ
ΧΑΡΤΙ ΣΑΜΟΥΑ 100 ΓΡΑΜΜ.

